

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ



ГОСПОДСТВО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

No. 11 (536), November, 1992, Vol. XLV

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відп. Ред. і Літер. Ред. — м-р Ольга Керзюк

Члени Редакційної Колегії:

д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай,
ред. П. Дужий, ред. С. Караванський, м-р О. Коваль, проф.
д-р В. Косик, проф. д-р О. Кушпета, інж. В. Олесків,
д-р Б. Стебельський, проф. д-р П. Цимбалістий

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Тел.: 071 607 6266/7

Факс: 071 607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом, не завжди відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1992 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 ф.фр.	1200 ф.фр.	250 ф.фр.
Вел. Британія	ф.30.00	ф.16.00	ф.3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н.м.	65 н.м.	12.50 н.м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського



Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кв. 11 (535)

ЛИСТОПАД, 1992

Річник XLV

Зміст XI-ої книжки

В 50-ліття УПА

Володимир Косиш: УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ (Закінчення)	1283
Володимир Мазур: ВИСТУП НА ВІЧУ	1297
Володимир Мазур: ВИСТУП ВІД ПРОВІДУ СУФВ	1299

До питань державного будівництва

Ольга Різниченко: СЛОВОЖАНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ І НАЦІОНАЛІЗМ	1301
Петро Стецюк: БУДУЄМО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ	1308
Зіновій Соколюк: ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАГИ ДО ПРОЄКТУ КОНСТИТУЦІЇ	1311
Ігор Дябога: ПІСЛЯ ПОНЕВОЛЕННЯ НАСТАЄ ОБМЕЖЕНА СВОБОДА	
ПРЕСИ В УКРАЇНІ	1319
— НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ В УВУ	1324
В. Кульчицький-Гут: ПРО ДВА ТАБОРИ І ОДИН ІМПЕРІЯЛІЗМ	1326
— СТАНОВИЩЕ СЕКРЕТАРІАТУ І ПРЕДСТАВНИЦТВ КУН	1337

Поетія

Яр Славутин: ГОРБАЧОВІЯДА (Цикл)	1339
Ірина Мироненко: В'ЯЗАНКА ВІРШІВ	1342

Наука, досліді

Олег Романишин: «СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ» І «ПІСНЯ ПРО МОГО СІДА»	1346
Володимир Жила: ПЕРЕКЛАД «ФАВСТА» В НОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ	1357
Степан Пінчук: МІЖ ПРАВДОЮ І КРИВДОЮ	1367

Перепозавання Патріярха Йосифа Сліпого

— «ДОСТОЙНОМУ БРАТОВІ КАРДИНАЛОВІ... ПАПА ІВАН ПАВЛО П»	1377
— ПРОПОВІДЬ БЛАЖЕННІШОГО МИРОСЛАВА ІВАНА В СОБОРІ СВ. ЮРА	1379
— СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ	1382
Кость Чавага: УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД ПРОЩАЄТЬСЯ З ПРАХОМ ПАТРІЯРХА	1385

Огляди, рецензії

Анатолій Бедрий: НАЦІОНАЛІСТ НА КУЛЬТУРНОМУ ФРОНТІ	1389
Роман С. Голіят: УКРАЇНСЬКА СПАДЩИНА В АМЕРИЦІ	1392
Володимир Жила: ВЕСНОСІНЬ	1395
Дмитро Нитченко: ЦІКАВА ПОВІСТЬ ПРО ЛЬВІВ	1396

Щира бесіда

Святослав Караванський: ХИСТ ПЕРЕДБАЧЕННЯ — 1399;
НОВІ ПОДІЇ — СТАРІ ЗАКОНИ — 1400

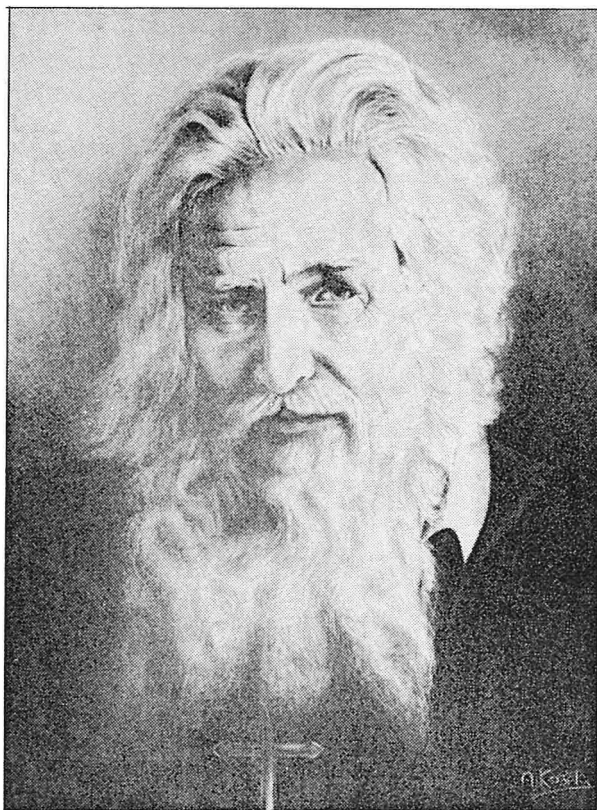
Присвята

Марія Якібчук: «НАРОДЕ МІЙ, ПРИЙМИ МОЇ ПЛАЧІ»	1402
Марія Вазелюк: «БУДЕШ, БАТЬКУ, ПАНУВАТИ!..»	1403

З листів до Редакції

Миколи Мушинки (Пряшів)	1405
Василя Іваньо (Ужгород)	1405
Олександри Ковальової (Харків)	1406
М. Сарми-Соколовського (Новомосковськ)	1406
Дмитра Нитченка (Австралія)	1407
Громади греко-католиків с. Розворяни	1408
Родини Венґер	1408

У СТОЛІТТЯ ДУШПАСТИРСЬКИХ СВЯЧЕНЬ



Митрополит Андрей Шептицький

«... Ми, діти українського народу, покірно послухні Твоїй святій волі, любимо всі народи, що Ти їх відкупив Своєю Святою Кров'ю на Хресті, а передусім любимо щиро християнською любов'ю наш український народ. Тим то з любови до того народу, а радше з любови до Тебе благаємо: Прости нашому народові всі провини, поправ усі його злі нахили, а скріпи добрі нахили; змилосердися над ним у всіх його потребах. Бороши його перед усякою кривдою й несправедливістю з боку ворогів. Зсилай безнастанно на нього Твоє щедре благословенство».

З «Молитви Митрополита Андрея за Український народ»

В 50-ліття УПА

Володимир КОСИК

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ

Короткий історичний огляд

(Закінчення, 2)

Трудно подати точні цифри про силу УПА. Німці в цей час її оцінювали від 40,000 до 80,000 озброєних вояків (без озброєного підпілля ОУН-Бандери). Ця оцінка дуже правдоподібна, коли порівняти її з українськими джерелами. Лише УПА-Захід мала в квітні 1944 року 14,710 старшин і бійців. В другій половині 1944 року вона мала біля 40,000 бійців. Число вояків УПА і збройного підпілля під кінець 1944 року могло бути від 80,000 до 100,000, може навіть 150,000, але доволі велике число вояків УПА було звільнено в другій половині 1945 року і пізніше. Середнє число дійсних вояків було, мабуть, 40-50,000.

Здаючи собі справу із сили УПА і збройного підпілля, советська влада в Україні (Верховний Совет, Совнарком, ЦК КП(б)У) звернулася 12 січня 1944 року до населення західних областей України (звернення підписали М. Гречуха, Л. Корнієць і М. Хрущов). Вона далі намагалася сіяти ненависть до українського націоналізму. У зверненні було сказано: *«Ваш ворог — не тільки німецькі розбійники. Всякі оці бандери, мельники, бульбівці, запродавши Гітлеру, допомагають йому уярмлювати наш народ, нашу Україну. Їх руки в крові наших дітей, матерів, сестер. Чи вбили вони хоч одного німця, чи пустили під укіс хоч один німецький ешелон? Не вірте їм!.. Знищуйте цих шахраїв!.. (Вони) насправді є спільниками Гітлера. . ., (вони) хочуть розірвати кровні братні зв'язки українського народу з російським, вирвати Радянську Україну з сім'ї радянських народів. . .»*

Самостійницькі стремління були надто сильні на території України, Прибалтики, щоб з ними хоч трохи не рахуватися. Тому Москва пішла на сповидне злагіднення централізації і сповидну передачу суверенітету республікам, маючи при тому надію використати це також назовні. Вона змінила 1 лютого 1944 року 18 статтю конституції ССРСР, до якої додала точку про право кожної «республіки» вступати в безпосередні дипломатичні зв'язки з чужими державами і точку про право кожної «республіки» мати свої республіканські війська.

Відступаючі частини німецької армії деколи намагалися домовитися з місцевими начальниками відділів УПА. Командування XIII армійського корпусу, хоча знало, що УПА відмовляється від

того, щоб боротися разом з вермахтом проти советської армії, висловилося за льокальні домовлення.

Головна Команда УПА видала з цього приводу заборону вступати в переговори. Командира одного з відділів УПА-Північ, П. Антонюка-Сосенка, який переговорював з німцями, Військовий суд УПА засудив 7 лютого 1944 року на кару смерти.

В лютому Луцьк і Рівне також вже були зайняті советською армією. Советська влада застосовувала всюди неймовірний терор. Органи НКВД проводили масові арешти, перевіряли людей, ділили на різні категорії. Тих, що співпрацювали більше або менше з окупантами або яких підозрювали в співпраці, негайно розстрілювали. Всім чоловікам до 60 років, навіть нездатним, казали голоситися «добровольцями» або мобілізували їх до армії. Їх висилали на фронт часто без вишколу й озброєння, і вони масово гинеули на фронті.

Ховаючися від мобілізації, українці десятками тисяч утікали до лісу. Багато з них вступило до УПА і в цей спосіб урятувалося від смерти. Після проведеної в 1945 році демобілізації вони були звільнені з УПА і влаштувалися де і як хто міг.

За неповними даними за один рік із 125 районів Галичини мобілізовано до червоної армії 192,150 осіб, з них 44,730 загинуло на фронті і 15,870 повернулося інвалідами. Отже, мобілізація виявилася засобом фізичного знищення субстанції народу.

В наступальних операціях відділи УПА звичайно оминали боїв з червоною армією, атакуючи переважно війська НКВД, прикордонні частини і «заградительные атради». У своїх листівках до вояків червоної армії, зокрема до росіян, вони пояснювали свою боротьбу проти терору, за самостійну Українську Державу і заохочували українців не воювати проти УПА.

Президія Верховного Совету і Совнарком опублікували 12 лютого 1944 року нове звернення, скероване цього разу до *«учасників банд українських буржуазних націоналістів»*, із закликом припинити боротьбу *«проти українського народу»*. У зверненні повторено ті самі вигадки, що у попередніх зверненнях. Советська влада твердила, що *«українсько-німецькі націоналісти... німецькі запроданці, разом з німецькою армією прийшли з Берліну на Україну... вони створюють свої озброєні загони, так звану Українську повстанську армію і Українську народно-революційну армію...»* До цих старих вигадок додано нібито *«факти зрадництва»* ОУН і УПА, які, мовляв, отримали від німців у Камінь-Каширському зброю і харчі (в дійсності, відступаючи, гарнізон їх залишив на місці), вели переговори з мадярами тощо. Додано також запевнення, що *«в складі великого Советського Союзу український народ одержав свою державність, свободу, незалежність...»*

20 лютого з'явилось нове звернення до українців на зайнятій німцями території для підсилення попереднього. Деяко пізніше, 29 лютого, в тилу, на віддалі яких 50 км від фронту, біля Милиятина (між Рівним і Славутою), відділ УПА влаштував засідки і обстріляв колону авт ген. М. Ф. Ватутіна, командуючого першим Українсь-

ким фронтом. Тяжко ранений в бою, Ватутін помер 15 квітня у Києві. Від 5 січня 1944 року відділи УПА відбули бої проти військ НКВД в районах Володимирця, Костополя, Пустомитів, Дубна, Крем'янка, Бердичева, в лісах Житомирщини. Під час цих боїв енкаведисти втратили близько 850 вбитими.

Завзяті бої продовжувалися в квітні. Великий бій відбувся біля Людвиполя (15.4), в якому війська НКВД втратили 147 убитих, а біля села Витковичі (26-27.4) — понад 100 убитих. Але найбільший бій відбувся під Гурбами, на Крем'янецьчині, 23 і 24 квітня. Советське командування стягнуло 30 тисяч війська, з гарматами, танками й літаками. Частини НКВД і армії оточили в гурбенських лісах 4,000-5,000 українських повстанців. У цих лісах було також багато цивільного населення. Головний бій тривав цілий день 24 квітня.

Незважаючи на присутність великих частин, відділи УПА зуміли вирватися з оточення. В бою під Гурбами загинуло 80 повстанців. Але большевики, які втратили 120 вбитими, розстріляли біля 100 ранених членів УПА і 200 цивільних осіб.

У дальших боях деякі відділи УПА-Південь знову зазнали втрат. Головна Команда УПА видала наказ не оперувати дуже великими з'єднаннями та змінити тактику при переході фронту. УПА-Південь розформовано, більшість уцілілих частин прилучено до УПА-Захід, деякі до УПА-Північ; лише деякі мали відділи залишено в околицях Центральної України.

Це був також час, коли почалися рейди відділів УПА. Один відділ пішов на Правобережжя, інший на Полісся. Влітку 1944 року Головна Команда УПА вирішила згромаджувати свої відділи лише в дуже лісистих районах та в Карпатах. Одночасно наказано магазинувати у спеціально збудованих підземних криївках харчі, амуніцію й зброю, яку здобували численними засідками і роззброюванням німецьких, мадярських та інших частин.

Деякі відділи УПА на Західній Волині опинилися в дуже складних обставинах, маючи проти себе одночасно двох або трьох противників. Подекуди були спроби тактичного локального домовлення з відступаючим німецьким відділом, щоб охоронити населення від репресій та реквізицій або з метою здобути зброю. Команда УПА заборонила такі спроби, і в квітні другий старшина УПА був засуджений на кару смерті. Зрештою, німецьке командування повторило 20 квітня 1944 року наказ «безжалісно знищувати банди УПА всюди, де вони виступають проти вермахту».

В Галичині Головна Команда УПА видала інструкції (які потрапили в руки німцям): всі молоді чоловіки мали зголоситися до УПА, німецькі маєтки спалювати, жодних доставок і здач німцям у відступі, здобувати зброю, виступати проти німців зі зброєю в руках.

Головна Команда УПА і Провід ОУН-Бандери здавали собі справу, що війна скоро скінчиться. Якщо після війни не прийде до конфлікту між Советською Росією і західними союзниками, то Москва кине проти УПА великі сили. Боротьба буде тривати дов-

го. Тому передбачено створити політичний загальноукраїнський центр, який перебрав би на себе політичне керівництво цією боротьбою.

Після кількомісячних попередніх переговорів представники різних політичних течій з'їхалися в Карпатах, біля Самбора. На нарадах, які тривали від 11 до 15 червня 1944 року, перетворившись у Великий Збір, вони постановили, що у вирі тотальної війни необхідно «оборонити український нарід та його провідні кадри перед фізичним знищенням» та «повісти його до боротьби за своє визволення і власну суверенну державу».

«Для здійснення цих завдань потрібний єдиний всеукраїнський національний фронт, організований на основі об'єднання всіх діючих національних українських сил, які змагають до суверенної української держави, і єдиний керівний центр. Тому за ініціативою Української Повстанської Армії (УПА), що створилася в процесі збройної боротьби українського народу проти грабунків і насильства окупантів над мирним українським населенням, зорганізувався із представників усіх українських земель та українських політичних середовищ всеукраїнський провідний центр під назвою: Українська Головна Визвольна Рада (УГВР)».

У прийнятій платформі УГВР учасники нарад засудили російсько-большевицький та німецько-гітлерівський імперіалізм, які ведуть боротьбу «за володіння, в першу чергу, українськими землями як вихідними позиціями до панування у Східній Європі, а навіть у всій Європі». Вони також обрали членів Генерального Секретаріату УГВР. Головою Генерального Секретаріату був обраний Роман Шухевич, якому доручено також пост Генерального Секретаря Військових Справ.

Наступаючи у південному напрямі, советська армія зайняла 27 липня 1944 року Львів, Перемишль і Станиславів (Івано-Франківськ), а 7 серпня фронт дійшов до Карпат. Таким чином майже вся Україна була зайнята советською армією. В Карпатах, на німецькому боці фронту, продовжувалися сутички і бої з німцями і мадярами аж до початку вересня.

У вересні 1944 року советська армія зайняла Карпати й Закарпаття. Щойно тоді, коли німці втратили всю українську територію, вони звільнили з концтабору українських політичних діячів: Степана Бандеру, Ярослава Стецька (обох 27.9.1944), Андрія Мельника (арештований в Берліні 26.2.1944, звільнений в жовтні), Тараса Бульбу-Боровця. Українські самостійницькі змагання перестали бути небезпечними для Німеччини.

На українській території почався новий період боротьби. В Галичині перехід фронту з півночі на південь відбувся без великих втрат для УПА. Її більші відділи скупчилися переважно в опанованих ними Майданських лісах, Карпатських лісах і в Чорному лісі. Менші відділи були розкинуті по менш лісистих околицях. Під кінець 1944 року переведено першу часткову демобілізацію деяких відділів.

Про нову ситуацію на українській території говорять численні

звіти УГВР, УПА й підпілля ОУН та статті підпільних видань. Аналізуючи боротьбу українського народу в 1944 році, Арсен Панасенко, наприклад, писав, що сталінсько-большевицький імперіалізм як вірний спадкоємець і продовжувач великодержавних заповітів і традицій *«російської тюрми народів», «окуповуючи вдруге Україну... повів з особливою гостротою наступ на: 1. ідейно-політичні позиції і на 2. фізичне і матеріальне знищення українського народу та його революційно-визвольного руху».*

Сталінсько-російські імперіялісти намагалися в першу чергу *«вбити віру українського народу в можливість вільного життя без всебічної 'допомоги старшого брата — російського народу', та скомпрометувати в очах світу революційно-визвольну боротьбу українського народу»,* приписуючи українським націоналістам співпрацю з гітлерівцями.

Ще до другої большевицької окупації, — писав далі А. Панасенко, — советські партизани *«своею руйницькою роботою перешкоджали визвольній боротьбі українського народу... та не гірше німецьких гестапівських опричників стріляли український свідомий елемент, палили та грабували українські села, а то й, вибившись на німецькі урядові становища (головним чином у поліційних органах), німецькими ж таки руками завдавали українському народові важких ударів».* Німецькі архівні документи підтверджують, що комуністи й енкаведисти, які працювали в гестапо, винищували українських націоналістів і свідомих українців німецькими руками.

А. Панасенко підкреслював, що загальна мобілізація, про яку була мова вище, стала засобом фізичного знищення народу, і тому українці не хотіли йти до армії, масово виступали проти мобілізації. Тоді почалися облави, розстріли невинних, шибениці, підпали сіл, грабунки, насильства, терор, вивози на Сибір, застосування родинної збірної відповідальності, на взірць такої ж відповідальності, введеної нацистами.

Для прикладу, тільки в трьох малих районах біля Львова большевики вбили 69 осіб, поранили 4, арештували 158, в тому числі 42 дівчини, вивезли на заслання 25 родини, спалили 250 господарств. У 14-ти районах Львівської області від червня 1944 року большевики арештували 5,332 особи, вбили 2,200 осіб, вивезли на Сибір або на Донбас 2,947 осіб. У трьох районах Дрогобицької області арештували 2.638 осіб, вбили 119, вивезли 416 осіб.

Президія УГВР і Головна Команда УПА видали в липні 1945 року звернення до насильно вивезених, закликаючи їх *«стати гідними тисяч отих знаних і незнаних борців-стрільців і старшин Української Повстанської Армії, що день-у-день захищають свій нарід від ворожого насилля».*

Упродовж першого півріччя 1945 року чотири курені ВО «Чорний ліс» виконали 110 бойових акцій, в тому числі на 5 районних центрів; НКВД і НКГБ втратили 1.852 вбитими, між ними 4 майорів, 8 капітанів, 27 лейтенантів, 12 начальників станиць. Втрати УПА: 215 вбитих. Чотири курені ВО «Говерля» відбули 181 бойову

акцію, в тому числі 8 на районні центри; втрати НКВД і НКГБ: 3.975 вбитих, між ними 6 майорів, 10 капітанів, 30 лейтенантів, 17 начальників і знаних партійців. Втрати УПА: 215 вбитих.

В огляді подій під назвою «Ганьба ХХ сторіччя», що появився в 1945 році, подається, що *«від 1944 року і по сьогодні, тобто до кінця 1946 року, Україна є полем небачених дотепер у світі оргій енкаведистського терору... на живому організмі українського народу... енкаведистські кати виконують жадливу вівісекцію, що є нічим іншим, як свідомим, пляновим злочинним фізичним винищуванням усього українського народу».*

Крім пропаганди про співпрацю УПА і ОУН з гітлерівцями з метою ширити недовір'я до українського визвольного руху, советсько-сталінська влада вживала різних методів, щоб його знищити фізично. В роках 1945-1946 у семи областях України советська влада була фактично обмежена до обласних і районних центрів, а села були під впливом УПА і підпілля ОУН-Бандери. Це був час, коли почалося масове випалювання лісів в районах більших скупчень УПА. В 1946 році спалили майже всі соснові ліси в Ковельщині, деякі ліси в Сокальщині, Равщині, Радехівщині, Бродщині і Станиславівщині та почали вирубувати деякі ліси в Карпатах.

У липні 1946 року НКВД почало застосовувати в боротьбі проти УПА на Волині методу бактеріологічної війни. Довідавшись, що УПА скуповує на чорному ринку протитифозні застрики, НКВД випустило на ринок затроєні застрики, від яких померло кілька-надцять повстанців. НКВД намагалося всякими засобами ширити серед вояків УПА тиф. Тиф ширився і серед населення, тому українське підпілля мусіло проводити протитифозні щеплення теж і цивільних осіб.

Енкаведисти часто вживали в боях з УПА розривні кулі. Полонених дуже часто стріляли після бою, інших вішали прилюдно, ще інших «народні» суди судили на 15-20 років ув'язнення. Слідчі застосовували нелюдські тортури під час допитів полонених членів УПА і членів підпілля. У багатьох випадках тортури відбувалися прилюдно. Над убитими членами УПА і підпілля в жадливий і нелюдський спосіб знущалися, не давали їх хоронити, профанували могили. Обіцянками, підкупом, шантажем енкаведисти поширювали серед населення ідею зради, співпраці з НКВД, вербували донощиків і агентів, щоб розложити УПА і підпілля зсередини.

Одним із улюблених методів НКВД була провокація. НКВД перевадяло свої відділи в повстанців, і ці відділи грабували населення, вбивали селян, зокрема тих, які допомагали підпіллю, а потім листівками, усною пропагандою і в пресі звинувачували УПА в жорстокостях і вбивствах невинних людей.

Від осені 1945 року російсько-сталінські окупанти почали розміщувати по селах гарнізони силою від 20 до 200 солдатів. З їх допомогою збільшилася сваволя НКВД і тероризування населення. Для боротьби проти УПА і підпілля НКВД насильно творило «істребительные батальйони».

1946 рік позначився, зокрема, двома подіями: виборами до Верховного Совету 10 лютого і голодом на східних землях. Свідчення людей, звіти, документи виявляють, що вибори відбулися в Україні серед неймовірного терору, розстрілів, тортур. На заклик УПА нарід бойкотував передвиборчу кампанію і самі вибори. На території, охопленій революційним рухом, добровільно голосувало не більше 3% виборців, а 30%-40% голосувало примусово і під терором. Інші не голосували. Але советська влада подала, що голосувало 98,8%.

Посуха у східних областях України викликала неврожай. Не зважаючи на це, влада не зменшила поставок зернових та інших продуктів. У цих областях запанував сильний голод. Сотки тисяч українців їхали на західні землі України, щоб там купити, замінити чи отримати задарма харчові продукти. Тоді сотки тисяч українців східних областей померли з голоду.

По селах Західньої України були розклеєні відозви, заклики, лозунги УГВР і УПА, які закликали населення допомагати голодуючим братам. ОУН-Бандери окремо звернулася до молоді Східньої України. Незважаючи на провокації НКВД з метою сіяти незгоду, населення західніх областей радо допомагало приїжджим, боронило їх перед гарнізонниками, які відбирали в них харчові продукти. Советська влада заборонила ввіз продуктів з Західньої до Східньої України під претекстом санітарних заходів.

Третьою значною подією 1946 року була ліквідація, в місяці березні, Української Греко-Католицької Церкви і насильне прилучення її до Російської Православної Церкви. Сталося це після того, як у квітні, потім у червні 1945 року влада арештувала митрополита Йосифа Сліпого та всіх єпископів.

Під час «великої бльокади», що її перевели на терені діяння УПА, Москва згромадила, за підрахунками підпілля, 585.000 війська, в більшості НКВД, з танками, артилерією, літаками. Різниця сил була велика. Наприклад, у Станиславівській області згромаджено 132.000 військ, тоді як УПА там мала лише 2.655 бійців. Подібна ситуація була і в інших областях.

Бльокада тривала приблизно шість місяців, під час яких відбулося 1.500 боїв і сутичок. Втрати УПА були значні: 5.000 вояків. Большевики втратили 15.000 вбитих. Між убитими був теж ген. полк. Москаленко, який згинув 3 травня 1946 року біля станції Тязів (Станиславівська обл.).

До кінця літа 1946 року УПА оперувала малими і великими відділами. Важкі бої — в більшості оборонні — йшли у семи областях, на просторах Карпат, Галичини, Волині, Поділля, Буковини. Регулярні частини советської армії звичайно відмовлялися брати участь в акціях проти УПА. Звідомлення говорять про численні конфлікти між вояками кадрової армії і членами НКВД.

Втрати УПА від початку її існування були великі: мабуть, понад 10.000 людей. На конференції Проводу ОУН-Бандери у червні 1946 року було рішено перейти з повстанської війни на підпільну боротьбу. У липні генерал Тарас Чупринка видав відозву до УПА,

в якій було сказано, що прийшов час перейти з одних форм боротьби на другі.

Переорганізація УПА відбулася восени 1946 року. Більшість відділів розформовано, вояків переведено у підпільну мережу. Для старих підпільників ОУН і членів УПА, що їх перевели до підпільної мережі, розпочався новий період боротьби — боротьби збройного підпілля.

Але не всі відділи УПА були переведені в підпілля. Добре зорганізовані й озброєні, але меншим числом, відділи продовжували діяти в Карпатах, на Поліссі і на Закерзонні.

На Закерзонні, тобто на українській території на захід від польсько-советського кордону (який установлено приблизно по лінії Керзона з 1920 р.), заіснувала окрема ситуація. На цих теренах мережа ОУН-Бандери не була значною, і до початку 1944 року там не було збройних відділів ОУН чи УПА. Зате на Холмщині і Підляшші діяли польські боївки від 1941 року. Вони винищували українські села, вбивали провідних українців. Від серпня 1942 року до кінця 1943 року з їх рук загинуло 594 провідні українці. Взимку 1943-1944 рр. польська Армія Крайова (підпільна, яка була підпорядкована польському урядові в Лондоні) сконцентрувала на цій території понад 15.000 вояків з метою «очистити» коридор до Львова від українців.

Від лютого 1944 року появляються на цьому терені українські відділи самооборони, але вони не могли протиставитися переважачим польським силам (АК і підпілля). Українці звернулися до Головної Команди УПА. Перші два відділи УПА прибули на Холмщину в березні 1944 року з Волині. Потім прийшло ще чотири відділи, і на місці було створено декілька відділів з місцевої молоді. Так почалися тяжкі бої з поляками.

Від 10 березня до 5 квітня поляки спалили 36 українських сіл і вбили 875 осіб. УПА взяла на себе оборону українського населення. Бої відбувалися не лише з поляками. Починаючи від квітня відділи УПА відбули також декілька боїв з німцями, зокрема з відділами СД (у бою під Посадовом німці мали кільканадцять вбитих, УПА — 6 убитих).

Також на півдні, на території Перемищини, поляки сконцентрували біля 10.000 вояків АК, часто озброєних зброєю, яку парашутували англійські літаки. У березні 1944 року вони посилили наступ на українські села і до червня розгромили понад 20 сіл. Українські відділи самооборони були нечисленні. Малі відділи УПА тут виникли щойно в травні-червні. Але на початку вони мусіли зводити бої з німцями. В серпні прибули сюди відділи УПА з ВО «Маківка» і ВО «Говерля».

Советська армія зайняла Холм 22.7, Ярослав 23.7, Перемишль 28.7.1944. Маючи згоду західних союзників, Москва домовилася з польською комуністичною владою про встановлення приблизно того самого кордону, що існував з гітлерівською Німеччиною у вересні 1939 року та про виміну населення, тобто про репатріацію

поляків з ССР і виселення українців, що жили на захід від Бугу і Сяну, на територію УССР (подібне було щодо білорусів і литовців).

У жовтні 1944 року появились на Закерзонні советські переселенські комісії. Але охочих покидати відвічну українську землю майже не було. Тоді польський комуністичний уряд за згодою і з допомогою Москви почав кидати проти українських сіл збройні напівофіційні цивільні групи, якими деколи командували передодягнені енкаведисти. Цим групам допомагала польська міліція, військо та відділи НКВД. Польські групи палили українські села, масово вбивали людей з метою створити ситуацію, в якій українці самі переселялися б на територію УССР.

Під час зими 1944-1945 рр. замордовано біля 300 українців у Павликові та біля 200 в кожному з наступних сіл: Сівчина, Березка, Малковичі, Пискоровичі, Курилівка. Десятки й сотки вбитих було по інших селах. Відділи УПА боронили українське населення і нападали на польські поліційні пункти, зводили бої з озброєними групами, з польськими і советськими військовими частинами. Великий бій з советськими військами відбувся в Перемищині, під Лішавою Горішною, 24 жовтня 1944 року. Енкаведистські частини втратили 207 убитих, повстанці — 17 і 3 ранених. Після цього бою деякі відділи УПА були розформовані, а місцеві вояки отримали завдання організувати відділи самооборони у своїх селах. УПА контролювала значну частину Перемищини від травня до кінця серпня 1945 року.

Оскільки взимку 1944-1945 рр. і на початку весни до УССР виїхала мала кількість українського населення, польська влада зарядила насильне вивезення. Його розпочали 1 вересня 1945 року в атмосфері неймовірного терору і вбивств. Тоді голосним стало нелюдське знищення населення села Завадка Морохівська 24.1., 23.3. і 13.4.1946 року.

УПА боронила села, нападала на залізничні шляхи і станції, звільняла виселенців, палила вагони. За офіційними даними польська міліція втратила в 1945 році 1.411 вбитими, 1.410 раненими і 940 потрапило в полон. 5 січня 1946 року УПА зробила наступ на Бірчу, під час якого поляки втратили 70 вбитих. Втрати УПА: 23 вбитих.

Люди відмовлялися покидати свої села, ховалися в лісах. Поляки стягнули на Закерзоння величезні військові сили, яким допомагали оперативні групи НКВД. Облави й терористичні акції продовжувалися. Переселенча акція, яка, згідно договору, мала закінчитися 1 лютого, тривала офіційно до 15 червня 1946 року (насправді до кінця червня). У висліді цієї терористичної акції виселено до УССР 483.000 українського населення (за советськими джерелами). На Закерзонні ще залишилося приблизно 300.000 українців.

Роз'яснювальна акція УПА і ОУН серед польського населення і польського підпілля давала позитивні наслідки. Польське населення часто допомагало українцям, які ховалися від виселення. Представники УПА відбули зустріч з представниками польської збройної підпільної організації ВІН (Воля і Незалежність) і домовилися про спільний наступ на Грубешів. Наступ успішно прове-

дено вночі з 27 на 28 травня 1946 року. Місто було кілька годин у руках повстанців. Під час акції загинуло 32 енкаведисти і 6 поляків.

Відділи УПА часто рейдували по Закерзонському краю, переходили на терени Галичини, Карпат, йшли в рейди на Закарпаття (серпень 1946 року), на Словаччину (від весни до вересня 1945 і навесні 1946 року). Для побороювання рейдуючих відділів командування прикордонних військ НКВД підписало 1 січня 1946 року договір з чехо-словацькими прикордонними військами.

Боротьба польської армії й міліції проти УПА і збройного підпілля продовжувалася весь 1946 рік і на початку 1947 року. В березні 1947 року заступник міністра оборони генерал Кароль Сверчевський («Вальтер») проводив інспекцію гірських відтинків. 23 березня, на шляху Балигород-Тісна, відділ УПА командира Хріна зробив на його колону засідку, і під час бою загинули ген. Сверчевський і кілька високих старшин ген. штабу польської армії.

З метою координації своєї діяльності три держави (Польща, СРСР і Чехо-Словаччина) підписали 7 травня 1947 року у Варшаві договір про військову співпрацю в боротьбі проти УПА. Згідно з цим договором советські і чеські війська мали заблокувати кордон під час запланованої остаточної боротьби проти УПА на Закерзонні.

Плян Варшави полягав у тому, що разом з воєнними операціями великої кількості військових частин (біля 90.000 вояків) мала бути проведена акція переселення українського населення. Плян отримав кодову назву Акція «Вісла». Ця акція тривала від кінця травня до кінця липня 1947 року на території від Підляшшя до Лемківщини. В половині червня поляки виселили з української території в новопридбані північні і західні райони Польщі, що раніше були заселені німцями, біля 250.000 українців (польські джерела говорять лише про 140.000–160.000). Багато українців ув'язнено. Лемківщину і Перемищину цілком очищено від населення і знищено всі можливості для його життя.

Однак відділи УПА боронили українську територію в тяжких умовах ще кілька місяців. Втрати були великі. Оточені сотні Хріна, Бора і Стаха прорвалися 30 червня 1947 року і перейшли на територію УССР. Відділи Миколенка-Байди пішли в рейд через Чехо-Словаччину до Західньої Німеччини. Група Громенка вирушила в рейд на Захід ще в травні і, пройшовши 1.500 км та відбувши 22 бої, прибула на територію Західньої Німеччини 11 вересня 1947 року. Група Бурлаки вирушила на Захід пізніше. На початку вересня Бурлака потрапив чехам у руки, але більшість бійців таки змогла перейти на Захід.

Публікуючи звіт про боротьбу УПА і підпілля на території УССР, Бюро Інформації УТВР зазначувало, що «закінчення II Світової війни дозволило московсько-більшовицьким окупантам України кинути всі свої сили на боротьбу з українськими повстанцями і підпільним визвольно-революційним рухом... Вони кинули на українські землі численні банди МГБ, МВД, партії, озброєної адміністрації і дали їм повну свободу душувати

визвольну боротьбу українського народу, хоч би навіть найбільш звірськими й жорстокими методами».

У жовтні 1947 року розпочалися масові вивози українського населення. Советська влада запланувала вивезти 800.000 осіб. Але дії УПА і збройного підпілля зірвали цей план. Вивезено лише 300.000 осіб, інші, попереджені підпіллям, могли сховатися. Наступні масові вивози відбулися в березні-квітні 1949 року. Тоді вивезено 200.000 осіб. Дальші масові переселення з областей, де діяли УПА і підпілля, відбувалися вже на базі сповідної «добровільності». Разом вивезено від 600.000 до 800.000 українців. Комуністи заперечують ці цифри (зокрема оцінки, які говорять про півтора мільйона чи більше вивезених). Вони твердять, що в роках 1944-1951 вивезено лише 203.662 особи («РУ», 8.12.1988).

Після переведення частини УПА до підпільної мережі боротьба на території УРСР продовжувалася дещо зміненими методами. Від 1 липня 1946 року до 30 червня 1947 року УПА і збройне підпілля провели в тринадцяти областях України 912 збройних акцій, в тому числі 464 оборонних боїв і сутичок і 136 зачіпливих (наступальних) акцій. Українські втрати: 303 убитих, советські — 1.012 убитих. За час від 1 липня 1947 року до 30 червня 1948 року проведено 1.205 збройних акцій, в тому числі 694 оборонних боїв і сутичок і 188 наступальних акцій. Втрати УПА і підпілля: 407 вбитих, советські втрати — 1.031 вбитих.

Публікуючи звідомлення про боротьбу від липня до грудня 1948 року, Бюро Інформації УГВР підкреслювало, що «УПА і збройне підпілля масово проводять збройно-саботажні акції, знищують ворожі адміністративні й господарські пункти, засоби транспорту, що служать цілям грабунку українського народу й багатств української землі. . . , збройно підтримують українське селянство в його спротиві колективізації». Воно також інформувало, що «відділи УПА далі ще діють тільки в підкарпатських областях України». а в інших областях були вже раніше розчленовані і включені в рамки збройного підпілля.

Відділи УПА ходили рейдами до сусідніх країн і там інформували населення про мету її боротьби, про змагання українців за свободу й незалежність Української Держави, за справедливий соціальний лад. Такі рейди в Білорусі (осінь 1944, осінь 1945, зима 1946), в Румунії (червень 1948, червень-липень 1949), в Польщі (Люблинське воеводство: 1945, 1946; Східня Прусія: від літа 1947 до весни 1948), в Чехо-Словаччині, про що вже була мова вище. В 1948 році у Чехо-Словаччині рейдували також відділи з Холмщини і Підляшшя і рештки відділів з Засяння і Лемківщини. Значна кількість цих членів УПА змогла дістатися до Німеччини і Австрії.

Взимку 1948-1949 рр. кинено проти УПА і підпілля чотири дивізії, якими командував ген. Ковальчук. Але і ця офензива не була спроможна покласти край визвольній боротьбі українського народу. В другій половині 1949 року і в першій половині 1950 року спецвідділи МВД блокували терени дій і проводили операції за операціями. УПА зазнала поважних втрат у командному складі. Емгебістам вдалося викрити криівку ген. Тараса Чупринки в

с. Білогорща біля Львова. Головний Командир УПА загинув у бою 5 березня 1950 року.

Труднощі боротьби збільшувалися ще й тому, що посилена колективізація спричинила нестачу харчів і голод в Дрогобицькій і Станиславівській областях. І все-таки боротьба продовжувалася ще до 1952-1954 років, а в деяких районах аж до 1956 року, коли, як це сказали кагебісти Лук'яненкові, відбувся останній бій між відділами МГБ і УПА.

Боротьба велася не лише зброєю. УПА і підпілля ОУН-Бандери вели також роз'яснювально-політичну роботу. Визначний публіцист УПА Петро Полтава (загинув у 1952 році) писав у квітні 1950 року: *«Наша література дістається в усі кінці України, в різні республіки Советського Союзу. Тільки в одному 1948 році в наших підпільних друкарнях надруковано в багатотисячному тиражі коло 70 назв брошур, листівок, пресових і художніх видань. . . До нас часто приходять листи від українських патріотів з усіх українських областей, в яких вони заявляють про свою повну солідарність з нами та висловлюють свою готовність активно боротися»*.

Важливим є ствердити, що збройна боротьба, а тим більше в умовах сталінського терору, не була би можливою без підтримки населення. Впродовж усієї боротьби від 1942 року до останніх пострілів 1954 і 1956 років, українські маси не відмовили в допомозі УПА і підпіллю, яких треба було прохарчувати, лікувати ранених, доставляти інформацію й боеприпаси. Бо ж боротьба велася без жодної зовнішньої допомоги.

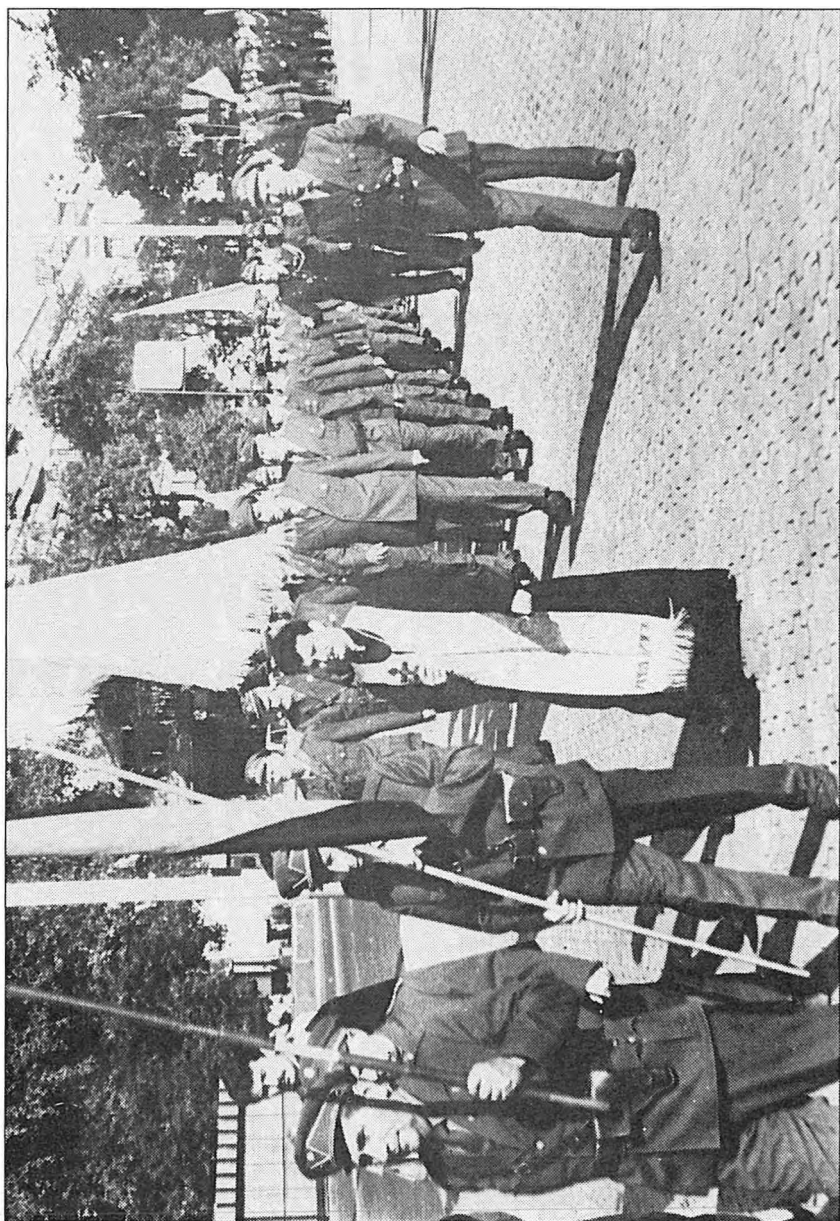
Один із звітів УПА говорить: *«І дійсно впродовж довгих трьох (перших) підбільшовицьких років українські маси ні на момент не відмовили у допомозі українському підпіллю, УПА. . . Головний контингент харчових та інших продуктів для рідної армії й підпілля, головний грошовий податок, який добровільно складає українська суспільність, хоч відчувається щораз більша нужда, спричинена окупантським грабежем, — це перший конкретний доказ цієї підтримки. Другий — це кожночасна допомога всієї суспільності українським революційним кадрам притулком, розвідкою, допомогою у бойових і революційних діях, новими кадрами»*.

Під час збройної боротьби проти двох диктатур, двох імперіялізмів і двох окупаційних армій за волю і самостійність українського народу згинувало приблизно 20.000 вояків УПА і членів збройного підпілля.

У другій половині 1950 років збройна боротьба в Україні припинилася. Але змагання за ті самі цілі — за нашу національну і соціальну свободу, за право української нації на життя і свободний розвиток, за Українську Самостійну Соборну Державу — не припинялися. Боротьба продовжувалася і продовжується в інших обставинах іншими методами.



Фрагмент із відзначення 50-ліття УПА. Київ, серпень, 1992



Похід ветеранів УПА у Львові

*Володимир МАЗУР
Заступник Голови Проводу ОУН*

ВИСТУП НА ВЕЛИКОМУ ГРОМАДСЬКОМУ ВІЧЕ НА СОФІЇВСЬКІЙ ПЛОЩІ У КИЄВІ

Дорогі Земляки, Українки і Українці!
Громадяни України!

Ветерани Національно-визвольних Організацій ОУН і УПА!

Вітаю Вас сердечно від Проводу Організації Українських Націоналістів з нагоди світлої події — 50-ліття від заснування Української Повстанської Армії!

У ХХ столітті УПА більше, ніж будь-яка інша українська установа чи формація, спричинилася до виховання в українському народі національної свідомости, національної гідности і національної гордості. УПА, спільно з ОУН, переродила мільйони рабів, закутих у ярмо різних завойовників-імперіялістів, у відважних націоналістів, державників і борців-революціонерів. УПА і ОУН своїми чинами заявили перед цілим світом, що українська нація живе і що вона єдина є господарем на своїй рідній Землі-Батьківщині, з правом, даним їй від Бога, на власну національну державу.

У вирі Другої світової війни, коли дві тодішні могутні імперії руйнували й винищували Україну та її народ, Організація Українських Націоналістів, під проводом Степана Бандери, піднялася до збройної оборони беззахисного народу.

Уже в 1942 році ОУН зформувала на Волині і Поліссі збройні сотні й відділи самооборони під командою майбутнього генерала Дмитра Клячківського-Клима Савура. В 1943 році ці відділи розвинулися у численні військові курені, об'єднані у військову систему під назвою: Українська Повстанська Армія.

Продовж року революційно-повстанський рух охопив великі простори від Полісся по Чернігівщину, від Прип'яті до Карпат. Тоді було створено Головну Команду УПА під керівництвом генерала Романа Шухевича-Тараса Чупринки.

УПА зводила безчисленні бої з цілими ворожими дивізіями. Від зброї наших народних месників гинули тисячі гітлерівсько-фашистських посіпак, терористів і бандитів. А коли німці ганебно втекли з Українських Земель, ОУН і УПА, понад 10 років, вели жорстоку і безпощадну визвольну боротьбу проти сталінсько-большевицьких наїзників.

Ми зліквідували кілька десятків тисяч найзапекліших ворожих напасників. Але й ми втратили тисячі найкращих синів і дочок української нації. Численні з них вславилися героїськими чинами

і назавжди залишаться в народній пам'яті та в історії української національно-визвольної боротьби.

Про нашу визвольну боротьбу довідалися інші народи. ОУН-УПА змагалася, щоб сформулювати — під кличем «Воля народам — воля людині!» — спільний фронт визвольних рухів усіх поневолених Росією народів. Рейди УПА в сусідні країни здобували Україні славу та приятелів. В 1947 році великі рейди УПА в Західню Європу звернули увагу вільного світу на Україну. Поступово вдалося розбити міт про те, що СРСР — це монолітна російська держава. Зокрема ОУН спричинилася до прийняття американським урядом в 1959 році закону про поневолені нації, в якому є визначено, що комуністсько-російський імперіялізм поневолює в СРСР численні волелюбні народи, між ними і Україну.

Уже від кінця сорокових років українські націоналісти розпочали організовувати на просторах советської невольничої системи ГУЛАГу великі, подекуди грандіозні, заворушення, бунти і страйки. Повстання мільйонів політ'язнів, полонених і запроторених людей різних поневолених націй могутньо потрясли імперською колоніальною системою. Нікіта Хрущов був змушений частково ліквідувати ГУЛАГ і випустити на волю коло мільйона в'язнів-невільників. Це була перемога над диявольською ленінсько-сталінською тюрмою народів.

На могилах, славі, легендах і крові воїнів УПА і підпільників ОУН виросло нове покоління патріотів і державників, борців за Українську Державу. Це покоління, прозване «шестидесятниками», видало численних видатних українців. Необхідно згадати Василя Симоненка, Василя Стуса, Аллу Горську, Володимира Івасюка та десятки інших.

ОУН і УПА, сотні тисяч революціонерів і повстанців врятували націю від загибелі. У повстанській і підпільній боротьбі брали участь усі прошарки суспільства: від юнаків до дідусів, від дівчат-медсестер, зв'язкових і розвідниць, до жертвенних матерів і бабусь, які давали всебічну допомогу й опіку своїм воюючим відділам. В УПА брали участь священики-капелани Православної і Католицької Церков, лікарі, мистці, учителі із своїми учнями, селяни, робітники, міщани, інтелігенти, підприємці, професіоналісти. Це був всенародній рух!

Дорогі Громадяни! Дорогі Земляки!

Визвольна боротьба сорокових і п'ятидесятих років передала нам глибокі історичні істини, а саме: лише власною боротьбою народу під мудрим проводом можна здобути державу. Народ повинен мати всенародну визвольну організацію, яка буде його мобілізувати і вести до державного життя. Українська державницька еліта мусить бути вкорінена в своїй тринадцятилітній нації, бути одуховленою ідеями українського християнина і проїнята традиціями великих епох української могутності — княжої Руси і гетьмансько-запорізької доби, під знаменами Хреста і Тризуба.

І врешті — не забуваймо, що найважливішою гарантією дер-

жавної незалежності є сильна армія, овіяна глибоким патріотизмом і місією, що їй належить почесь охороняти волю і здобути права нації.

Віriamo, що подвиги і масовий героїзм УПА і мільйонів українців у сорокових і п'ятидесятих роках назавжди залишаться в пантеоні України, в наших душах, із нашою постійною вдячністю всім тим, хто життя своє віддав для того, щоб ми жили на волі, в добробуті і безпеці.

СЛАВА ГЕРОЯМ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРотьБИ ОУН-УПА!
СЛАВА УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ!
СЛАВА УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДУ!

ВИСТУП ВОЛОДИМИРА МАЗУРА ВІД ПРЕЗИДІЇ СВІТОВОГО ВИЗВОЛЬНОГО ФРОНТУ НА ВІЧІ БІЛЯ ОПЕРНОГО ТЕАТРУ У ЛЬВОВІ

Дорогі Ветерани-воїни ОУН і УПА!
Дорогі Земляки!

Від імени Президії Світового Українського Визвольного Фронту маю велику шану і приємність вітати всіх учасників цього Великого Віча у нашому княжому Львові!

З нагоди епохальної річниці 50-ліття заснування Української Повстанської Армії, ми вішановуємо героїчні подвиги воїнів ОУН і УПА, які в значній мірі наблизили Воскресний День нашого народу. Ми клонимо наші голови перед світлою пам'яттю тих, хто впав на полі брані або був замучений жорстокими окупантами.

Хай буде їм вічна і славна пам'ять!

На протязі десятиліть СУВФронт був легальною фасадом ОУН у країнах вільного світу західньої діаспори. В часах розгулу найжорстокішої московської реакції, коли в Україні було загнане в підпілля все національне життя, на фронті стояла діаспора — стояли націоналісти, які проживали в багатьох країнах вільного світу.

Суспільно-політичні, молодечі, жіночі, комбатантські організації, фінансові установи і десятки тисяч їх членів пропагували ідеї ОУН і УПА, інформували про переслідування і терор, ставали в обороні нескорених, вимагали їх звільнення. Ми через АБН мобілізували інші народи проти «імперії зла» — як свого часу московську імперію назвав президент США Реган.

Ми уважно прислухались до голосу свого народу — його крапких синів і дочок. Це був для нас орієнтир і дороговказ.

Честь і слава Вам за Вашу невгнутість, за Вашу витривалість!

Ми виховували в українському дусі і в любові до всього українського молоде покоління — наших дітей, нашу зміну. Ми пам'ятали слова Лесі Українки:

*Тоді покаже батько своєму сину
на срібне марево удалині
і скаже: «Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,
бо прийдеться загинути у вигнанні
чужою-чуженицею в неслав'і».*

І сьогодні найбільшою душевною насолодою і радістю є для нас те, що вперше цю знаменну річницю — 50-ліття УПА — ми відзначаємо в Україні, — вільно і свobodно в умовах існуючої Української Держави.

Події, які відбулися 24 серпня і 1 грудня 1991 року, — це плоди визвольної боротьби 1940-1950 років. Засіяне зерно — зійшло буйним цвітом!

Святкування 50-ліття УПА в столиці України наявно показало, як народ оцінює і шанує героїчні подвиги своїх синів і дочок 1940-1950 років, і як відновлюється серед народніх мас історична правда про героїчну боротьбу ОУН і УПА.

І, нарешті, кілька слів сентиментальних. Я залишив свою рідну Полтавщину в 1943 році. І ось, по 49 роках, уперше ступив знову на Рідну Землю. І хоч свого часу мені довелося мандрувати по Україні — я ніколи не був у Львові, ніколи не бачив цього історичного міста, яке не раз в тяжких історичних часах сповняло місію столиці. Звідси поширювалися і промінювали на Схід гасла і кличі українського націоналізму.

І не раз, слухаючи розповіді своїх друзів про студентські роки, проведені у Львові, або про їхню участь у підпільних формаціях в цьому місті, я шкодував, що не довелося мені побути в ньому, і ставив під сумнів, чи мені взагалі колись доведеться побачити Львів. . . Однак, Боже Провидіння судило мені приїхати до Львова і бути учасником цього величавого торжества.

СЛАВА ГЕРОЯМ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ОУН-УПА!

СЛАВА УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ!

СЛАВА УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДУ!

СЛАВА УКРАЇНІ!

До питань державного будівництва

Ольга РІЗНИЧЕНКО

СЛОБОЖАНСЬКА МЕНТАЛЬНІСТЬ І НАЦІОНАЛІЗМ

Наближалася, за словами Євгена Маланюка, «ніч бездержавности», коли подорожував Україною німецький філософ і письменник Йоган Гердер, подорожував і пророко занотовував 1769 року: «Україна постане колись новою Грецією...»

Господь обдарував нас дивовижною у принадності своїй і щедрості землею — Слобожанщиною, що вплив її позначився на психіці, характері й світовідчутті слобожанина. Степи, безкраї степи... З ними в етнопсихологів найчастіше пов'язуються і українська лірична стихія, і емоційна українська замріяність, і українське прагнення Вічності, і українська споглядальність. А водночас — і жадоба активності, і залюбленість в рух, і відраза до усталеності... Одно слово, все те, що Дмитро Донцов відносив до «степового лицарства».

Проте пам'ятаймо, що Євгенові Маланюку Україна ввижалася і «степовою Елладою», і «степовою бранкою»: непереборне бажання гармонійного поєднання внутрішнього і зовнішнього світів, що притаманне елліністичному людському типові, завше співіснувало із хаосом степового Еросу — найстрашнішим прокляттям — за Вячеславом Липинським — української нації.

Акварельною розмитістю національних рис була позначена і українська література з її стильовою еkleктикою, і малярство, в якому переважав типово слобожанський імпресіонізм, і пісенна творчість, зміст якої почасти розчинено в мелодійності.

Степові форми індивідуалізму досить чітко окреслював Микола Шлемкевич: «Індивідуалізм в звичайному розумінні протиставляється філістерській, пересічній, прийнятній формальності. Індивідуалізм — це своєрідність, оригінальність форми. Наш індивідуалізм — це передфілістерська свобода, степ перед переоранням дуго плугом, степ широкий — воля. І цей 'індивідуалізм' проявляється в тому, що називається отаманщиною. Це знову лірична втеча від твердих форм, від гранітових берегів, від загальноважливого і кінцевого. Коли 1917 року пройшла по українській землі воля-свобода, появились кольоритні загони, мов ліричні пісні. ... Але коли йшлося про те, щоб ті прекрасні пісні зв'язати в одну могутню симфонію державної армії, знаємо, як було тяжко».

Одним із найважливіших елементів нашого художнього мислення є анархічний романтизм, присутній в усіх сферах мистецтва, а надто ж — в поезії, й ген — аж до Володимира Сосюри, представника новітнього революційного патосу.

Отаманщина і бандитизм — з одного боку, куркульське «глитайство» — з іншого... Одначе джерело несхожих, здавалося б, явищ спільне — історична деградація певних категорій української психіки, а саме — «колективного егоїзму» та «степового лицарства». Зрозуміло, деградація відбувалася під російськими впливами, що за ними причаїлася «тяжесть дыхания и мощь, гранитная, всепокрывающая мощь вшивых шкур на вялом, нечесаном, заспаном теле» (І. Еренбург).

Не є аж ніяк випадковістю те, що найбільш популярною партією Слобожанщини 1917-21 років була гібридна за національним складом партія есерів з її сухозлотною патетикою і наркотичними гаслами. Певна річ, більшовики знищили її без будь-яких зусиль.

У літературно-мистецькому житті Слобожанщини теж упадали в око анархо-нігілістичні тенденції, і Михайло Доленго писав: «Всі харківські 'маніфести' зводяться до формули: заперечую і не згоджуюсь, чи до дитячої гри 'всеми недоволен'. Взагалі 'дух' харківської творчості позасвідомо анархічний, іноді з бандитськими ухиленнями, і не кожний його витримує. Тут його головні хиби й головна вартість його. З цього виходить 'харківський імпресіонізм'...»

Природні умови і конкретні соціально-історичні фактори вилонили зі слобожанської ментальності такі її складові, як антиконсерватизм та експериментаторство, що вони завжди співвідносяться із засадами авангардного мистецтва. Є своя закономірність у тому, що Харків напередодні першої світової війни стає резиденцією російських кубофутуристів, а десятиліттям пізніше — столицею українського авангарду, де панфутуризм представляв Михайло Семенко, динамічний спіралізм — Валер'ян Поліщук, конструктивізм — Майк Йогансен.

Авангардна естетика додержувалася деструктивних настанов, але водночас і висувала, як відомо, принципи мистецької синтези. У своїх філософських пошуках авангардизм прагнув віднайти зародки духа у глибинах матерії і в цьому теж був надзвичайно близьким слобожанській ментальності, в якій здавна панував синкретизм, нероз'єднаність в антитезі духа і матерії. Слобожанський фолклор дає нам саме такі приклади, бо в ньому провідним на часом є зрощення поганського та християнського світоглядів, а віра в Божу ласку і страх кари Господньої вільно зживаються із уповні родинним ставленням до біблійних персонажів.

Проте в контексті авангардного світогляду ідея творчості великою мірою залежала ще й від *раціо*. Слід сказати, що науково-утилітарні погляди на мистецтво не могли не розвинутися на харківському ґрунті, бо протягом усього XIX століття слобожанська культурна еліта складалася винятково з науковців: Михайло Чубинський, Микола Костомаров, Микола Сумцов, Дмитро Багалій, Дмитро Овсянико-Куликовський, Єфименки, Алчевські... Зазначимо, що для зформованої Харковом наукової інтелігенції напрочуд характерна творча різнобічність. Згадаймо Григорія Сковороду — творець «філософії серця» і поет! А далі: Ізмаїл Срезневський — мовознавець і поет, Ол. Потебня — мовознавець і філософ, М. Ко-

стомаров — історик і письменник, Дм. Овсянико-Куликовський — літературознавець і філософ... До того ж за кожним з них — своя наукова школа, принципово нові наукові теорії.

На мою думку, архетип* слобожанської ментальності і визначається комбінативністю різних елементів, форм, тенденцій, а ці зв'язки та сполучення — неординарні з погляду нормативної логіки. Уже було мовлено, що структурні підвалини слобожанського архетипу — геофізичні й історико-психологічні. Конкретизуючи цю думку, не можна не послатися на Д. Багалія, який твердив: «...населення Слобожанщини склалося з різних етнографічних поділів українського народу і через те... й українська мова тут витворилася не задніпрянська, не галицька, не чернігівська, а власна, місцева, немов середня між ними. Слобожане не тільки приводили з собою з-за Дніпра свої сімейства, збіжжя та худобу, вони привозили з собою попів і церковний причт, котрий тоді був близький до народу... приносили з собою в нові місця, у дике поле свою національну просвіту і культуру...»

Отож слобожанський архетип увібрав у себе українські традиції, породжені не лише різними історичними, але й географічними умовами. Така культурологічна мішаність та дифузність достеменно збігається із ландшафтними особливостями Слобожанщини, в якій не існує природніх геологічних кордонів. Звідси, можливо, походить і «хвиляста м'якість» слобожанського характеру, що він не позначений ані конфліктністю, ані тенденційністю.

Таким чином, у ситуаціях історичного вибору Слобожанщина залишалася на периферії подій, а в межових історичних обставинах виходила на перший план. Так, події, що відбувалися в ній на межі XVIII-XIX століть, символізували собою узагальнений кінець козацької доби в житті України з його «переключенням національної енергії з політики на культуру» (Є. Маланюк), аристократичної культури — на селянську. А в часи, коли занепадала Українська Народня Республіка, народжувався той тип української особистості, який, зрештою імперського світу, не протистояв йому, не змагався із ним.

Микола Шлемкевич убачав у цьому типовість «сковородинівської людини». Порівнюючи Сковороду із Сократом, він абсолютно безпідставно виголошував: «Сократ проповідь моральної відбудови й очищення виніс на атенські базари і протиставив її мужньо й відверто панівній тоді софістичі. Він смертю заплатив за свою мужність. Сковорода з своєю правдою жив по затишних пасіках поміщиків, здалека від широких шляхів і їх сутолоки. Тому Сократ і його вчення означають початок нової духовности Геллади, тоді як Сковорода при всій шляхетності і величі означає тільки кінець епохи, а не початок нової». Тож правий був відомий своєю безкомпромісністю Євген Маланюк, кажучи, що «капітуляція стає кредом поколінь XIX століття».

Процес капітуляції був пов'язаний із перетворенням козака на

* «Архетипи суть типові способи розуміння, і усюди, де ми зустрічаємо однакові та регулярно відтворювані способи розуміння, ми маємо справу з архетипами» (К. Юнг).

гречкосія, війна — на смерда. По-своєму ганебний процес. Збереглися навіть памфлети гетьманців на слобожан, які заради власного спокою і добробуту відмовлялися козащини. На цьому ґрунті й відбувалася переоцінка цінностей, згадана колись Д. Донцовим: «...наші смердофіли почали звати трусість — гуманністю, мужність — жорстокістю, відвагу — забіяцтвом, прислужництво — реалізмом, безпринципність — об'єктивністю, отарність — солідарністю, хохляцьку хитрість — державною мудрістю».

Донцовські слова звучать надзвичайно злободенно, бо саме тепер усі інститути влади репрезентовані нащадками тієї верстви, яка деградувала ще в ХІХ столітті, а випхалася в пани завдяки большевикам. Для черні в пурпуровому плащі, але без «царського серця», шкурні інтереси завжди дорожчі за національні, а тому так легко і знаходить вона спільну мову з тими, кого нищівно схарактеризував іще член французького Конвенту Гаран де-Кульон: «Велику частку українських земель роздано такого штибу кріпакам, що їх називають російською шляхтою. На Україну наслано російські суди, найпродажніші в Європі, і офіцерство російське за походженням».

Зовсім не позитивним прикладом укорінення «російської шляхти» на Слобожанщині може бути історія Харківського університету, з якого виходили, перехреснюючись та взаємодіючи, і вкраїнофіли, і масони, і так звані общеруси. Спочатку московсько-тульську навалу ще стримували такі вчені, як запрошений за рекомендацією Гете і Шеллінга колишній бенедиктинський чернець Роман Шад, перший декан правничого факультету, або доктор Магдебурзького університету Швейкарт. Найулюбленішими студентами німецьких професорів були українці, які відзначалися неординарністю мислення та успіхами у вивченні іноземних мов. Гортаючи архіви правничого або історико-філологічного факультетів, помічаєш, що золоті медалі за наукові реферати одержували здебільшого студенти з українськими прізвищами. Проте, коли йшлося про закордонне відрядження чи місця на університетських катедрах, їм же здебільшого і відмовляли. Щоб одержати науковий ступінь, престижну посаду, слід було насамперед зректися власного походження, забути мову і традиції батьків. Талановитими українцями в такий спосіб зміцнювався науковий потенціал Московщини, а до Харкова надсилали вірогідних росіян, яким університетські посади роздавалися, як погони.

Ув одній зі своїх праць харківського періоду Роман Шад писав: «Нація, що зі страху або через недбалість, за помилковим господарським розрахунком або за якимсь іншим невартим мотивом відмовляється справедливої війни, підкоряється владі тирана або насильству народу-завойовника лише заради того, щоб громадяни в оточенні своїх сімей насолоджувалися всілякими благами, — така нація виявляє свою нищість і заслуговує на ті злигодні, котрі загрожують їй з боку самовладдя тирана, і якщо в ній не прокинеться дух спротиву, вона є близькою до загибелі».

Страхом і пристосовництвом, думкою, обмеженою царськими

циркулярами, і живилося таке досить поширене у двадцяті роки минулого століття явище, як общерусизм. Про те, що ним просякнута слобожанська ментальність і зараз, слід обов'язково пам'ятати. Ідеали широко пропагованої російської літератури неспростовно чужі українському національному характерові. «Вічні дебати над смислом життя при чарці горілки або при самоварі, народження проєктів ущасливлення людськості серед бруду і нужди оточення, поєднання в одній натурі вищих ідеалів і самого низького зловонного падіння, відраза до праці», — ось на чому, на думку Д. Донцова, виховувалася генерація українських соціал-демократів. Тих соціал-демократів, які 1918 року зрадили ідею національної незалежності заради накинених більшовиками мітів.

Після занепаду української державності інакомисляча й естетська за свою сутністю інтелігенція згуртовувалася під знаком любови до поезії російського «срібного віку». Обізнаність із творчістю Бальмонта, Мандельштама, Ахматової ставала своєрідною перепусткою до рафіновано інтелігентських гуртків. Здається, не без впливу «срібного віку» виник не тільки відповідний інтелектуальний жаргон, але й психологічна модель особи, яка той жаргон вживає. Загальновідомо, що модерна російська поезія спиралася на раціонально сконструйовані емоції, на принципи маскаради, на «ігрові переживання». З неї штучність і театралізована ефективність перейшли в сучасну мораль, у засоби мислення сучасної інтелігентської верхівки.

На тлі московської асимілятивної політики особливо виразно вимальовується факт поступового зміцнення слобожанського єврейства. Євреї як помітний прошарок мешканців з'явилися у Харкові наприкінці XVIII століття, а вже за сто років щотретій студент медичного і правничого факультетів університету був єврейського походження. Завдяки їм у студентському середовищі посилюються революційні настрої і виникають політичні організації, проти чого адміністрація вживає своїх заходів аж до... Приміром, майбутній доктор політичних наук Дмитро Каченовський, вступаючи до університету, обіцяв: «Даю цю розписку Раді імператорського Харківського університету в тому, що ні до яких таємних товариств або масонських лож як у Росії, так і за її межами належати не буду». А взагалі відомостей про непересічну роллю єврейства у поширенні соціалістичних ідей на Слобожанщині існує чимало.

Саме з російських модерно-авангардних об'єднань і саме єврейськими літераторами — З. Невським, П. Арським, Г. Холмським — 1919 року було створено свідомо антиукраїнський «Пролеткульт». З останнім начебто конфронував український «Літературний комітет», але очолював його знову ж таки євреї — Іван Кулик, який, провівши українське красне письменство через «гарті», «плуги», «вапліте», переоголом залишить його у Спілці письменників України під кулями енкаведистів.

Заперечувати сприйнятливість слобожанською ментальністю деструктивних тенденцій, коли йдеться про українську ідею, так

само помилково, як не помічати в ній націонал-патріотичного формотворчого потенціалу. Ще безліч дослідників повертатиметься до тих хвилин нашої історії, коли у Харкові зароджувався націоналістичний рух, спрямований на виборення самостійної України. Принципово новий національно-психологічний тип українця як професійного політика, як теоретика державницької думки виплекав харківець Микола Міхновський, автор славнозвісної праці «Самостійна Україна».

1891 року харківські студенти Іван Липа, Віталій Боровик, Микола Байздренко, Михайло Базькович започаткували таємне «Братство Тарасівців», чия програма була сповна самостійницькою, а за рік аналогічний гурток виник у Києві, де й увійшов до нього Микола Міхновський. 1897 рік. Знову — Харків! Дмитро Антонович, Ю. Коллярд та Ол. Коваленко закладають національно-радикальну Українську Студентську Громаду, а згодом до Харкова переїжджає і Микола Міхновський, який стає зв'язковим між двома генераціями самостійників, спрямовує молодь на шлях революційного українського націоналізму.

Ідеями «Самостійної України» живилася, поки не зійшла на марксистські погляди, Революційна Українська Партія. Вчасно свідомі впливи нищівний вплив соціалістичної доктрини на національно свідому молодь, Міхновський вирішує створити Українську Народну Партію і знаходить однодумців — Володимира та Сергія Шеметів, Василя та Грицька Шевченків, Сергія та Олександра Макаренків, Михайла Біленького, Є. Любарського-Письменного. Восени 1905 року УНП починає видавати часопис «Самостійна Україна», в першому числі якого було вміщено знаменитий етико-політичний кодекс українського націоналізму, а також проект української Конституції, автором якого був сам Микола Міхновський. У Лубнах заходами братів Шеметів видається «Хлібороб», де після Другого з'їзду УНП наводяться його постанови, які варто зачитувати й нині: «Український пролетаріят має на містах два завдання: 1. Організовано боротися проти капіталу і 2. Забезпечити себе від конкуренції зайд, головним чином, росіян, які гнані стихійною силою шукання ліпшого життя потоками линути на українські міста, і — завдяки культурному гнобленню української нації, державній опінії російської державної народности й підмозі капіталістів, що самі складаються переважно з москалів (Лівобережна Україна) й тому охоче беруть до себе на роботу своїх земляків, — відбивають в українського робітника працю, випихаючи його з деяких професій, з фабрик, заводів і робітень в ряди безробітного пролетаріату, в пашу моральної, а потім і голодної смерті».

З-поміж усіх українських партій, які тоді виникали, УНП була єдиною, чию політичну програму визначали не класові, а національні інтереси. Сімнадцятого грудня 1917 року всі самостійницькі течії з'єдналися на своєму спільному київському з'їзді в партію «Самостійників-соціалістів», і вже вона звернулася до Центральної Ради із пропозицією негайного проголошення самостійної Української Народньої Республіки. Проте такі вимоги лунали і набагато

раніше, а саме у березні (величезна, як на ті швидкоплинні часи, історична відстань!). Їх висувала харківська Українська Студентська Громада за підтримки очолюваного Гнатом Хоткевичем Всеукраїнського Організаційного Комітету.

Гнат Хоткевич... Людина, яка для пробудження національної свідомости Слобожанщини зробила більше, ніж ті чи ті політичні формації. Це ж бо він ініціював скликання з'їзду слобожанських учителів і виклав перед ними академічно цілісну *програму* поступової (але не уповільненої!) українізації початкової, середньої, високої школи. Це ж бо він зазнайомив представників кредитових та позичкових товариств із власною *програмою* кооперативного будівництва на Слобожанщині, слухно і своєчасно посилаючись на досвід Галичини. Це ж бо він *програмно* передбачив поширення осередків «Просвіти» по всіх слобожанських селах. Гнат Хоткевич занурюється у видавничі справи, редагує газету «Рідне слово», вчителює на українознавчих курсах... Зрештою 1918 року з'являється його книжка — «Хто ми і що нам треба». Книжка — настільки сповнена національного вогню, що її й після загибелі автора, розстріляного 8 жовтня 1938 року, переслідує — вже у 50-ті роки! — і вилучає КГБ.

Узагальнюючи, можна сказати, що політична та господарська діяльність слобожанських урядових установ була помітно радикальнішою і послідовнішою, ніж діяльність самого уряду — Центральної Ради. Й саме цей короткий історичний відтинок — березень-грудень 1917 року — ввібрав у себе справжнє українське Відродження, а не 20-ті роки з їх псевдоукраїнізацією, яка теж щільно була пов'язана із Харковом, але Харковом іншим — столицею нової большевицької імперії. Зрозуміло, що слобожанський мегаполіс був зручним для здійснення україножерських планів «задрипанки Москви», бо у своїй історико-культурній перспективі був позбавлений механізмів національного самозахисту.

Таким чином, одвічний потяг до універсалізму в поєднанні з відсутністю національної домінанти (сталість і консерватизм у традиціях духового життя) обумовлюють своєрідність слобожанської ментальности. А тому лише за умов дійсного, а не формального відновлення української державности Слобожанщина може стати тим лоном, що з нього виходитимуть політики і вчені, які будуть спроможні піднести Україну перед очі Бога.

Від Редакції:

Ольга Різниченко — науковий співробітник Літературного музею в Харкові.

Петро СТЕЦЮК

БУДУЄМО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ

(Нотатки з наукової конференції УВУ в Мюнхені, присвяченої обговоренню проекту нової Конституції України)

Процес розбудови національно-державних структур в Україні, як і в цілому процес становлення суверенної демократичної Української Держави, на сучасному етапі вступив у вирішальну фазу. На порядку денному постало питання прийняття нової Конституції України, яка має завершити політико-правове оформлення України як правової, цивілізованої, самостійної соборної держави.

Як відомо, постановою Верховної Ради України від 1.7.1992 року «Про проект нової Конституції України», останній винесено на всенародне обговорення, що триватиме до 1 листопада ц. р.

8 серпня ц. р. в Українському Вільному Університеті у Мюнхені відбулась наукова конференція «Проект нової Конституції України», в якій взяли участь вчені-правознавці, політологи, історики, філософи, економісти з Аргентини, Німеччини, Польщі, України, США, а також учасники літнього семестру УВУ і представники української громади в Мюнхені. Слід окремо зазначити, що безпосередньо проведенню конференції передували, окрім роботи оргкомітету на чолі з проф. д-ром Зіновієм Соколюком, деканом факультету права і суспільно-економічних наук УВУ, — робота бібліотеки університету по підготовці інформаційно-довідникового матеріалу (підбірки текстів попередніх українських Конституцій, починаючи з Конституції Пилипа Орлика 1710 року) та декілька лекцій і спецсеминарів з проблем сучасного стану конституційного будівництва в Україні, проведених у рамках літнього семестру УВУ.

Відкриваючи конференцію, довголітній ректор УВУ проф. д-р Теодор-Богдан Цюцора відзначив, що вперше в історії в Україні надійшла пора демократичної Конституції в умовах суверенної соборної незалежної цивілізованої Держави. Глибоко символічним, за словами проф. Т.-Б. Цюцори, є той факт, що одна з перших наукових конференцій по обговоренню проекту нової Конституції України проходить у стінах університету, де в свій час працювали професорами Станіслав Дністрянський, Отто Ейгельман, Михайло Лозинський, Володимир Старосольський — особи, що мали безпосереднє відношення до державного будівництва УНР і ЗУНР, до творення українських Конституцій 1918-1920 рр.

Центральним моментом у роботі наукової конференції стала доповідь голови Конституційного Суду України, керівника робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради України проф. д-ра Леоніда Юзькова — «Основні положення проекту нової Конституції України». Коротко проаналізувавши роботу Конституційної комісії Верховної Ради України взагалі і, зокрема, зусилля її робочої групи, проф. Л. Юзьків зупинився «...на основних засадничих положеннях проекту»: правовому статусі

особи, громадянському суспільстві, організації державної влади, місцевому і регіональному самоврядуванню, охороні та зміні Конституції. Торкаючись положень проекту Конституції, що стосуються правового статусу особи, він зазначив, що останній (правовий статус особи) повинен ґрунтуватися на наступних засадах:

- усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах;
- права і свободи, які закріплені в Конституції, не є вичерпними. Вони складають лише основу будь-яких інших прав і свобод людини; вони є фундаментальними;

- конституційні права і свободи ні за яких умов не можуть бути скасованими. Може бути лише обмеження у здійсненні (реалізації) конституційних прав і свобод. Але таке обмеження встановлюється виключно законом, має бути мінімальним і відповідати засадам демократичної держави.

Окремо було підкреслено, що цінним у проекті Конституції є приділення значної уваги юридичним гарантіям прав і свобод людини (необмежений судовий захист усіх конституційних прав і свобод людини, закріплення принципу презумпції невинуватості, проголошення недопустимості зворотньої сили закону, який встановлює чи посилює відповідальність, встановлення персональної відповідальності усіх службових осіб за їхні діяння, що порушують чи обмежують права і свободи людини та громадянина, тощо).

Леонід Юзьків висловив ряд своїх особистих міркувань з позицій, насамперед, вченого і громадянина щодо окремих положень проекту.

Окремі положення проекту Конституції були детально розглянуті у доповідях відомих на Україні науковців д-ра Володимира Кампо, заступника голови Колегії з питань правової політики Державної Ради України та члена робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради України, — «Територіальний устрій, місцеве та регіональне самоврядування в проекті нової Конституції України» та проф. д-ра Юрія Шемчушенка, директора Інституту держави і права Академії наук України та члена Конституційної комісії Верховної Ради України, — «Судова система в проекті нової Конституції України».

Розмірковуючи про майбутню форму державного устрою України, д-р Володимир Кампо зокрема зазначив, що унітарна децентралізована держава, як на його думку, є «...найбільш оптимальною формою...», при ній унітаризм доповнюється регіоналізмом, тобто регіональною або обласною законодавчою автономією. В результаті на місцях мають діяти три владні структури: державна адміністрація, регіональна влада і місцеве самоврядування, які мали б знаходитися під ефективним судовим контролем».

Цікавими, високоаналітичними і достатньо критичними були доповіді українських учених і практиків з діаспори. В своїй доповіді «Перехід від командної до правової системи» федеральний суддя із США д-р Богдан Футей детально зупинився на проблематиці правоохоронних структур, зокрема на питаннях незалежності судів, місця і ролі прокуратури в майбутній державно-правовій системі України, окремих аспектах державної і приватної власності тощо.

Проблема основних прав і свобод людини та громадянина була в центрі уваги доповіді декана факультету права і суспільно-економічних наук

УВУ проф. д-ра Зіновія Соколюка — «Загальні зауваги до проекту Конституції України». Відзначаючи як негативні сторони проекту наявність у ньому «пустих фраз», «посилань на державу, коли б мало мати місце посилання на конкретні державні органи», досить об'ємний текст проекту, проф. Соколюк висловив свої застереження щодо необхідності закріплення в майбутній Конституції права на працю, на належні умови праці, що відповідають вимогам гігієни, права на житло, на екологічно чисте навколишнє середовище та інше, що в сьогоденних важких економічних умовах України може привести до «...дріб'язкового регламентування майже усіх життєвих явищ на взірць історичної поліційної або недавньої т. з. соціалістичної держави».

Оригінальною у своїх підходах до розглядуваних проблем була доповідь наукового співробітника УВУ д-ра Миколи Шафовала «Чи проект Конституції запевняє плюралістичну стабільну систему?» На його думку, ряд положень запропонованого проекту Конституції слід детально проаналізувати чи навіть переглянути. Так, зокрема, в проекті має місце можливість «...діяти конституційним шляхом проти Конституції (абзац 4, стаття 6 проекту)», тому варто було б чіткіше подумати про «...оборончу систему для України (оборончу демократію)». Доктор Микола Шафовал висловив ряд слушних зауважень і пропозицій щодо обговорюваного проекту Конституції, зокрема щодо положення про «народ України», змісту і суті преамбули проекту і т. д.

Виголошені наукові доповіді викликали широкий інтерес у присутніх, стали підґрунтям для довготривалих дебатів та великої кількості запитань з тих чи інших проблем сучасного стану розбудови національно-державних структур в Україні.

Наприкінці наукової дискусії учасниками конференції, керівництвом УВУ для слухачів літнього семестру УВУ та представників української громади у Мюнхені було проведено «круглий стіл» (панель) з проблеми майбутньої форми державного правління України.

Учасники наукової конференції підготували «Висновки і пропозиції конференції», які вирішено направити на адресу Голови Конституційної комісії Верховної Ради України, президента України Леоніда Кравчука та співголови Конституційної комісії, Голови Верховної Ради України Івана Плюща.

* * *

Україна йде нелегким шляхом відновлення своєї державности, вирішуючи як щоденні (часом, здавалось би, навіть і не дуже важливі, дрібні питання), так і стратегічні, далекоглядні проблеми. Такою стратегічною справою сьогодні, безперечно, стає прийняття цивілізованої, демократичної Конституції в контексті загальнонаціонального процесу побудови Суверенної Соборної Української Держави. Участь в обговоренні проекту нової Конституції є сьогодні своєрідним «каменем» до фундаменту будинку нашої державности. І дуже приємно, що «старійшина» українських наукових інституцій на чужині — Український Вільний Університет разом з усім українським народом кладе свій «камінь», вносить сьогодні свою лепту в справу будівництва Української Держави.

Зіновій СОКОЛЮК

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАГИ ДО ПРОЄКТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Кожний з нас, хто слідкував за розвитком подій в Україні і на Сході Європи на протязі останніх 7-8 років, був свідком справді історичних переломових змін, які кидають тінь у майбутнє і ще довго будуть об'єктом дослідів та різноманітних висновків. Те, що здавалося бути твердиною, з гуркотом розвалилося. На місце т. зв. монолітних структур прийшла нова констеляція, виникла низка держав, серед яких Україна мала б зайняти більш або менш важливе місце.

Відновлення державности в країнах колишнього СРСР проходить у муках. Не звільнена від них і Україна. Не зникли ще прихильники старого ладу, зокрема ті, хто в ньому репрезентував панівну класу, наділену всякими вигодами і привілеями. Не треба аж так дуже дивуватися, коли вони хотіли б завернути до статусу *кво анте*, щоб привернути собі всі ті привілеї, які вони втратили. З неабияким досвідом спритности вони явними і прихованими, а то й підступними способами прямують до цієї мети. З другого боку, ми бачимо сили (на щастя, також із колишньої номенклатури), які щиро прагнуть, щоб 52-мільйонний народ нарешті став господарем на своїй землі, перестав бути рабом і виконавцем доручень «старших братів». Але, одне діло — бути *проти* чогось, інше — розробити чітку, продуману, конструктивну програму майбутньої дії, яка була б здійснима і сприяла б всебічному розвитку в політичній, економічній і культурній площинах. Тим більше, коли самостійницькі сили не є гомогенні. Звільнений з довготривалої неволі раб, який вперше почув подих волі, схиляється до самсобіпанства, недисциплінованости, а то й анархії. Знесення намордника і завислого в повітрі п'ястука не завжди супроводиться холодними роздумами про майбутні шляхи і мету.

Приблизно в такій атмосфері народжується Конституція формально незалежної України. Для «всенародного обговорення» проголошено вже її проект доволі великого об'єму, який, щоб його скоментувати, вимагає немало часу. Тому доведеться говорити лише про деякі його особливо разючі місця, зокрема щодо основних прав, хоч ми свідомі того, що не один чортик сидить у деталях.

Ми повинні собі перш за все усвідомити мету Конституції. Основний Закон держави мав би схопити в ядерний спосіб головні постанови про ідею, побудову й ефективність держави, об'єм і межі державної влади, компетенції її органів (легіслативи, езекутиви, судівництва), органи для забезпечення існування і дії державних влаштувань (військо, службовці, партії), визначення ролі теренових одиниць (земель, провінцій, громад), а також різних об'єднань

(релігійних, наукових, професійних, господарських), соціальний лад (подружжя, родина, власність) і, не на останньому місці, права й обов'язки громадян. Перелік цей можна доповнювати або скорочувати, залежно від рівня правової культури, конкретних потреб, силових відносин законодавчого тіла, візії майбутнього у творців Конституції тощо.

Звичайно, можна собі полегшити справу тим способом: запозичити поодинокі статті або й цілі Конституції в інших держав, де вони себе виправдали. А тоді вийшла б компіляція або імітація, яка, може, була б не найгіршою в абстрактному змислі, але не спиралася б на конкретну дійсність. Орієнтація на існуючі чужі конституції є потрібна, якщо приймаюча нову конституцію держава не хоче втратити зв'язку з рештою цивілізованого світу. Але підглядання теорії і практики та запозичення сприймального в інших не повинно замінити власних творчих зусиль, всилення власного духу, достосування до реальної дійсності і того, як та дійсність має бути модельована в майбутньому.

Ми не повинні забувати, що й Україна має свою традицію щодо конституційної творчості. Вже Пилип Орлик розмишляв над майбутнім ладом України, проголосивши у 1710 р. т. зв. Бендерську конституцію. Пізніше, у нашому столітті, ми маємо Конституцію Української Народньої Республіки з 1918 р., ряд законодавчих актів конституційного характеру за Директорії (напр., Закон про форму державної влади з 1919 р.), проект «Основного державного закону про устрій Української Держави», опрацьований Всеукраїнською Національною Радою в Кам'янці Подільському, проект Ейгельмана з 1921 р., Конституцію Західньо-Української Народньої Республіки, а також закон ч. 1 Карпатської України. В УРСР було 4 Конституції (1919, 1929, 1937 і 1978). Останні були по суті запозиченими чи достосованими для України основними законами домінуючої в той час Москви.

Переїдм до запропонованого в дні 1.7.1992 р. Верховною Радою України проекту майбутньої Конституції. Треба здогадуватися, що він читається з великим зацікавленням кожним політично мислячим громадянином України. Але не менше зацікавлення викликає він і в українській діаспорі, яка весь час свого існування очікувала дня, коли Україна стане вільною і будуватиме свій власний політичний, господарський, культурний і суспільний лад.

Перше враження від цього документу — певна розгубленість. Проект складається з 258 подекуди надто довгих статей, до нього додано 8 статей «перехідних положень», крім цього залучено «варіант однопалатних Національних Зборів», що вміщує 43 статті.

Преамбула цього акту читається неначе святочна декларація, запозичена з Деклярації прав Вірджинії (1776) або французької Деклярації прав людини і громадянина (1789). Шоправда, тут є мова про «тисячолітню історію українського державотворення», але конкретно згадується лише Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 і «всенародне голосування» з 1 грудня 1991 року. Поминаючи непослідовність через замовчення прого-

лошення «суверенітету» 16 липня 1990 року, преамбула чомусь стидливо обходить «тисячолітнім державотворенням» віковічні змагання українського народу до волі, конкретним завершенням яких були Українська Народня Республіка або навіть Карпатська Україна. Пояснень цього треба хіба шукати у теперішньому складі парламенту України, де не всі мають однакове уявлення про минуле українського народу і його державотворчі періоди.

Погодімся на тому, що вартість усіх державно-правових актів, у тому, в першу чергу, Конституції, залежить від їх точного виконання як громадянином, так і всією системою державних органів, від найнижчих до найвищих включно. Інакше всяка законотворча діяльність була б ілюзорною, а то й непотрібною. Ми знаємо, що в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, а також у т. зв. сателітів, у цьому відношенні не все гаразд. Десятиліттями існувала прірва між законними вимогами і їх виконанням. Закон не мав тієї абсолютної сили, яку він мав би мати. Його ломили не тільки громадяни, які шукали виходу з важкої ситуації, але й усі чиновники, для яких закон був настільки потрібний, наскільки він служив державній рації і, можливо, особистому добру. Це з певністю залишило свої сліди. Важко погодитися, що із створенням самостійних держав психіка людини ґрунтовно змінилася і що нараз усі готові беззастережно виконувати постанови нових законів. Інакшими словами, ми мусимо ствердити спад, щоб не сказати *зник*, правової культури, і це ще будемо довго покутувати.

Маючи це на увазі, творці нової Конституції повинні були звернути особливу увагу на практикабельні, стисло висловлені постанови, які не залишають багато місця для вільних інтерпретацій. Тим часом багато з пропонованого викликає недобрі почуття, сумніви, а то й різні підозри. Та й сама мова проєкту залишає багато до побажань. Яку, напр., конкретну вартість має ствердження, що «держава відповідальна перед людиною і суспільством за свою діяльність» (ст. 2,2)? Чи взагалі можна говорити про відповідальність держави, перед якою людиною і перед яким суспільством і як вона мала б відповідати? А, може, тут ідеться тільки про її органи, бо ж держава як така нічого не робить і не діє. Тоді треба це виразно сказати і не прикриватися гарною, але пустою фразою, міркування над якою могли б нас довести навіть до метафізики. Взагалі в проєкті є багато посилань на «державу», хоч мала б бути мова про конкретні державні органи.

Не зовсім вдалим видається формулювання про всю повноту влади в Україні, яка належить народові (ст. 3,2), коли дещо далше (ст. 3,5) мовиться, що від імени народу можуть виступати «включно Національні Збори України». Пізніше (ст. 114,115) говориться про право голосу громадян і здійснення народом державної влади «шляхом всенародного голосування (референдуму), виборів, а також через систему державних органів». Щодо останніх (тобто системи державних органів) можна вести дискусію над тим, наскільки вони висловлюють волю народу.

Підозрілою є постанова ст. 3,6, у якій сказано, що «жодна ча-

стина народу, жодна політична партія, організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть присвоювати право здійснювати державну владу». Тут вкинено в один мішок усе, прикриваючи це словом «присвоювати». Мабуть, ідеться про запобігання всякій диктатурі. Але ж, напр., політичні партії на те й існують, щоб у змагу з іншими партіями легально добиватися вирішального голосу в державі, здобути більшість і при її допомозі вводити свою політику в життя. Отже, ст. 3,6 треба було б висловити точніше, тим більше, що громадським об'єднанням присвячено главу 13, де є мова і про політичні партії (ст. 95), і їх фракції в Національних Зборах (ст. 98, 2).

Проблематичним видається також твердження, що «державна визнає, підтримує місцеве і регіональне самоврядування, не втручається в його сферу» (ст. 4). До речі, цьому самоврядуванню присвячений цілий VI розділ (ст. 224-233), з чого можна судити про значення, яке цьому поняттю надається. Подекуди виникає враження, що його трактують за якусь чарівну паличку, за щось відірване від держави, що мало б для народу цілющі властивості. Коли послужимося дефініцією Панейка («Теоретичні основи самоврядування», 1963, стор. 127), то під самоврядуванням розумітимемо сперту на приписи закону zdeцентралізовану державну адміністрацію, виконувану локальними органами, які ієрархічно не підлягають іншим органам і є самостійними в межах закону і загального правового порядку. Отже, йшлося б тут про частину державної адміністрації на місцях, наділену законними повноваженнями самостійно вирішувати визначені тим же законом адміністративні функції. Тим самим не можна викликати враження, начебто самоврядування було чимось незалежним від держави. Не можна також протиставити «державних органів» органам місцевого і регіонального самоврядування, бо й останні є теж державними. А якщо так, якщо самоврядування виконує частину функцій державної адміністрації, тоді закон має встановити ділянки, в яких це самоврядування має проявлятися. А поскільки вся державна адміністрація (адміністрація правління і самоврядна) має діяти на основі законних повноважень і прямувати до загального добра, слід урегулювати законом також проблему нагляду і контролі самоврядних органів.

Маю труднощі мовного порядку. В проєкті (ст. 5,2) є, напр., сказано, що «закони та інші правові акти не повинні суперечити Конституції України». Можливо, я це зле бачу, але мені видається, що слово «не повинні» вміщує в собі певну релятивність. «Не повинні, але можуть». Чи не краще сказати тут сильніше — «не можуть» або «не сміють»?

Нормотворчий процес в Україні під теперішню пору є, як мені видається, таки доволі заплутаний і неясний. Можливо, є це ще спадщина минулого, коли акти з правовою силою могли видавати не тільки законодавчі, а й численні виконавчі органи, до найнижчих включно, ба навіть позадержавні чинники, як партія, профспілки тощо. Не відкидаючи практичної потреби детальнішого прецизування законних постанов деякими органами державної адміні-

страції, все таки слід було б обмежити подібні компетенції останніх до необхідного і до виразної делегації повноважень тим же законом. Це тим більше необхідне, коли Україна має бути правовою державою з якнайдалійдучим чітким поділом функцій державної влади, що популярно називають поділом влад.

Згідно з проектом, в Україні мали б бути законодавчими актами Конституція, конституційні закони, нормативні укази президента (ст. 178,5), накази міністрів (193,2), розпорядження голів обласних і районних управ (ст. 200,1) та інші. Трохи забагато, а тому небезпека розбіжностей з законом доволі велика. Це не конечно сприяє односторонності дії всіх державних органів. Тому доцільно було б упорядкувати питання правотворчих актів, чітко визначити їхнє місце і функцію.

Недоречною, а то й небезпечною видається постанова, що «громадяни здійснюють свої права за принципом 'дозволене все, що не заборонене законом'» (ст. 5,3). Не треба бути юристом, щоб розуміти, що законними постановами не можна охопити всіх життєвих явищ, їх детально регулювати. Така постанова залишає широке поле для дій, яких закон не забороняє, бо не міг їх передбачити, а які все таки будуть шкідливі для одиниць чи суспільства і держави, або не відповідатимуть духові загального правового порядку. З другого боку, постанова, що «державні органи... здійснюють свої повноваження за принципом 'дозволене лише те, що визначене законом'» (ст. 5,4) в'яже руки усіх державних органів і службовців, в'яже їхню ініціативу і творчість. При такій постанові згори позбавляється державні і перш за все адміністративні органи діяти в рамках закону, т. зн. стосувати також т. зв. свободну оцінку. Тут виникнуть труднощі, напр., для поліцейної діяльності, спрямованої на забезпечення публічного (громадського) порядку і безпеки, бо жоден закон не визначить вичерпно поняття публічного порядку. В конкретному випадку службовець сам, на основі знання права, власного досвіду, психології, поглядів населення тощо буде вирішувати про існування загрози для публічного порядку чи безпеки.

Постановою про обмеження державних органів лише до того, що визначене законом, Конституція не тільки здушує творчість державних, зокрема адміністративних органів (а це є одна з основних цілей адміністрації), а вже в зародку враховує виховання чиновника-бюрократа, який і пальцем не ворухне, якщо такої дії не передбачено в законі.

Досі сказане стосується в основному тільки «загальних засад конституційного ладу» в проекті Конституції (ст. 1-9). Пильнішої уваги вимагають всі інші статті проекту, а це у висновку дало б чималий трактат. Тому доведеться мені обмежитися до деяких статей, що стосуються основних прав громадян, і то в особливо разючих місцях. Є тут деякі повторення (напр., ст. 12,2 і 14,2; ст. 36,2 і 36,5; ст. 27,2 і 30,1), дуже об'ємисті статті з постановами, які не конечно мусять бути в Конституції (їх зовсім добре можна видавати у формі звичайних законів), деякі статті зовсім непотрібні, бо самозрозумілі (напр., ст. 10 і 20).

Стараючись догодити всім, проект Конституції вміщує в собі деякі постанови, які, коли б вони були здійснювані, були б для держави дуже а дуже обтяжливими. Придивімся, напр., статті 39, в якій сказано, що «кожний має право на працю, включаючи можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку погоджується». Вистачить поглянути на східню Німеччину, щоб усвідомити собі певну небезпеку. Перехід на ринкові відносини, раціоналізація, конкуренція і т. п. тягнуть за собою безробіття. Коли б постанова була прийнята, безробітний може вимагати від держави позитивного полагодження його проблеми — надання праці, і то такої, на яку він погоджується. Правда, у пункті 5 цієї статті є мова про «незайнятість з незалежних від особи причин», а в зв'язку з тим висловлюється гарантія матеріального забезпечення у відповідності з законом. Почуття, що тут забагато доброго і нездійсненого залишається.

Подібна небезпека ховається й у ст. 40, де говориться, що «кожний має право на умови праці, що відповідають вимогам безпеки та гігієни праці і не є шкідливими». Навіть якщо умови праці має регулювати окремий закон, така конституційна постанова вже в своїй основі закладає претенсії до держави, щоб вона подбала про гарантовані нею умови праці. Сучасна дійсність в Україні у цьому відношенні є, мабуть, далеко від того ідеального стану, до якого зміряє Конституція. Коли трактувати конституційні права серйозно, можна собі уявити зливу судових процесів з вимогами встановити конституційне право. Для кожного є очевидне, що ані держава (якщо йдеться про державні підприємства), ані приватні підприємці (які, маємо надію, появляться густіше) ще довго не матимуть засобів для інвестицій, які відповідали б ст. 40.

Взагалі виникає враження, що сучасна Українська Держава хоче бути державою добробуту (те, що німці називають «Вольфартсштаат»), яка, звичайно, має свої позитивні, але й негативні прикмети. Поминаючи проблему коштів, треба зауважити, що надто велика опіка держави над громадянином може перемінитися в тягар, який згодом переросте в дріб'язкове реґляментування майже всіх життєвих явищ на зразок історичної поліційної або недавньої т. зв. соціалістичної держави. До таких побоювань приводять міркування над дальшими постановами проекту, як, напр., ст. 44 («кожний має право на житло»), ст. 45 («кожний має право на відпочинок і дозвілля»), ст. 46 («кожний має право на охорону фізичного і психічного здоров'я»), ст. 47 («кожний має право на екологічно безпечні для життя і здоров'я навколишнє середовище, а також безпечні продукти харчування і предмети побуту») і т. п. Виникає питання: хто має все оплатити? Чейже той самий громадянин, яким так запопадливо хоче турбуватися держава. А може, він сам краще подбав би про себе, якщо б ця держава створила для нього кращі умови, т. зн. встановила закони, які охороняли б його перед різними надужиттями.

Тим часом наші законодавці укладають при зеленому столі постанови так, ніби вони взагалі не бачать реального світу — Чор-

нобиля і його наслідків, забруднених вод і занечищеного повітря, затроєних продуктів харчування і побуту. Хай мені пробачать присутні співтворці проєкту, коли в мене зроджуються сумніви щодо дії Конституції, а то й можливості безпосередньої дії її (таку властивість вона хоче мати, якщо б проєкт був прийнятий), коли в ст. 47,3 читаю: «Кожний має право на відшкодування державою матеріальної і моральної шкоди, яка спричинена його здоров'ю чи майну екологічними правопорушеннями, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з усуненням шкідливого впливу цих правопорушень». Тут треба справді поспівчувати суддям, які вирішуватимуть не тільки про висоту матеріальних, а й *моральних* шкід, як рівнож про термін припинення *впливу* правопорушень. З другого боку, треба дивуватися великодушності держави, коли вона платить відшкодування за правопорушення незалежно від того, хто їх спричинив. Вона навіть не передбачає права регресу.

Стараючись охопити все можливе, конструктори проєкту втягнули в розділ II, озаглавлений «Права і свободи людини і громадянина» (чи не чути тут подиху французької революції?), 56 статей, але суди спокійно можна додати розділ III, який носить назву «Громадянське суспільство і держава» з дальшими 40 статтями, отже разом аж 96 статей. Та й майже кожна стаття розлога, наче степ. Діюча (і непогано діюча) німецька Конституція, подумана у 1949 році як провізорія (тимчасова), присвячує основним правам усього 19 статей.

Вже наголовок, а ще більше ст. 64, де сказано, що «держава підпорядковується служінню громадянському суспільству...», викликає здивування. Що це таке оце «громадянське суспільство»? Поминаємо те, що маємо тут до діла з очевидною тавтологією, подібною до «народної демократії». Вислів цей, як можна б здогадуватися, мав би мати якесь відношення до інших суспільств, як клясового чи буржуазного. Можливо, він мав би бути запереченням обидвох. Пояснення цього можна б хіба шукати у дальшій частині цієї ж статті, згідно з якою держава «спрямовує свою діяльність на забезпечення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості». Чи не грозить тут зрівнялівка? Чи замість просто висловити, що всі громадяни рівні в правах, потрібно такої громіздкої конструкції?

Зовсім не до сприйняття є ст. 65,1 з її декларацією, що «держава не втручається в справи людини і суспільства», бо в усіх державах і в усі часи було і є саме навпаки, найкращим доказом чого є також обговорюваний проєкт. Хіба що під «справами» треба розуміти особисту сферу людини, як бажання, любов, мрії, а щодо суспільства — звичаї, обряди і т. п., але тоді це треба б вияснити і виразно сказати. Тим часом до «справ» людини і суспільства належить багато більше і саме їх стараються регулювати конституція і закони. Хіба це не встрявання держави і її органів?

При читанні статті 67 я трошки розвеселився. Зацитуймо її повністю: «Надра, води, узбережжя, повітряний простір, ліси, тваринний світ, природні ресурси континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України знаходяться лише у

публічний власності» (публічна власність належить державі і муніципалітетам — див. ст. 66,2). Вдихаючи повітря, яке є складовою частиною повітряного простору, громадянин України споживатиме публічну власність. Прийде зміна парламенту — і новий законодавець міг би вимагати сплати за споживання повітря, тобто публічної власності. Знов же публічна власність тваринного світу виключає можливість мати свого kota, пса, корову, курку, ба навіть власну блоху. Звідси бачите, що непродумані і неточні постанови можуть послужити матеріалом для гумористів.

На цьому я закінчив би свої зауваги до проекту Конституції в ділянці основних прав. Маю до них ще більше застережень, але всього в одній доповіді не вичерпати. Йшлося про найразючіші місця. Не менше уваги потребують роздуми на тему територіального устрою (розділ IV), державної влади (розділ V), місцевого і регіонального самоврядування (розділ VI), державної оборони і безпеки (розділ VII), порядку внесення змін і доповнень до Конституції і конституційних законів (розділ X). До цих питань треба нових конференцій і семінарів.

Тут можна б висловити ще загальне враження від пропонованого проекту — наскільки на це дозволяє обмежений час від його проголошення, а тим самим брак дещо основнішого прослідження. Це враження зводиться ось до чого:

1. Без основнішої переробки проект не повинен бути прийнятий як Конституція України. Уявляється, що його складано поспішно, без належної консультації добрих юристів (українських і закордонних).

2. Проект має в собі багато постанов, які не конечно мусять бути в Конституції. Через те Конституція невиважена і перевантажена. Її можна б скоротити наполовину. Мова її непрецизна, а тому існує можливість різних, відмінних інтерпретацій.

3. Виникає враження, що до проекту втягнуто побажання людей з різними поглядами. Пропонована альтернатива в справі однієї чи двох палат Національних Зборів є тільки одним з найвидніших і визнаних проектодавцем різних поглядів.

4. В проекті багато емоційних елементів, диктованих хвилевими настроями сучасної перехідної доби. Конституція повинна орієнтуватися на майбутнє і для нього визначати програму дії.

Я переконаний, що коли б пропонований проект дати західнім юристам для оцінки, вони його в багатьох місцях не зрозуміли б. Правда, він писаний не для них, а для зовсім відмінних умов. Усе таки це не звільняє нас від обов'язку орієнтуватися на перевірені світові стандарти.

Мені прикро, що у моєму слові багато дечого критичного, але ми маємо щиро висловити свої думки, бож нам усім ідеться про добро нашої знедоленої і в багатьох відношеннях таки ще дуже кволої України.

Мюнхен, 8 серпня 1992 р.

Гор ДЛЯБОГА

ПІСЛЯ ПОНЕВОЛЕННЯ НАСТАЄ ОБМЕЖЕНА СВОБОДА ПРЕСИ В УКРАЇНІ

Із проголошенням державної незалежності України минулого року і всенародного референдуму 1 грудня 1991 р. можна обережно ствердити, що до якоїсь міри закінчилося московське поневолення України, яке ліквідувало кожний вільний вияв суспільно-політичного розвитку і мислення українського народу. З'явилася надія, що незалежна Україна із її урядом дійсно вийдуть на шлях до демократизації суспільства.

Але, на жаль, ще досі не видно конкретних кроків до демократизації, хоч Президент України Леонід Кравчук і Верховна Рада постійно наголошують ці ідеали. Навіть не говорячи про неfortunні виступи Л. Кравчука під час відзначень першої річниці незалежності України, інші течії також показують, що до демократизації в Україні ще далеко. Найважливішим прикладом цього є розділ про засоби інформації в запропонованій Конституції України.

Аналізу цього розділу треба поділити на три частини: те, що в ній є позитивне і добре для народу; те, що в ній є нешкідливе, але також непотрібне; і те, що в ній загрожує вільному розвитку преси та засобам інформації, що є наріжними каменями демократичного суспільства.

По-перше, те, що у запропонованій Конституції України є добрим і позитивним, можна обмежити до першого речення статті 99: «В Україні гарантується свобода засобів інформації».

Для уряду, суспільства й преси те ствердження охоплює загальне поняття свободи преси, без додатків, пояснень, інтерпретацій і обмежень. Тим реченням уряд узаконює свободу не тільки преси, але всіх засобів інформації для всіх громадян України, що є ширшим поняттям, ніж лише газети, радіо і телебачення, беручи до уваги сьогоденню і майбутню технологію передачі інформації. Суспільство матиме право на вільний доступ до всіх засобів інформації, і журналісти матимуть право збирати і розповсюджувати всю інформацію, яка потрібна суспільству.

Навряд чи треба будь-що додавати до цього, але комісія Верховної Ради по розробці нової Конституції вважала, що треба.

Решту статті 99, разом із статтями 100-102, можна назвати нешкідливими, але одночасно і непотрібними у конституції будь-якої держави, бо вони відносяться до журналістичної поведінки і методології праці.

Наприклад: «Засоби інформації повинні вірно висвітлювати події і справедливо відображати різноманітність поглядів на них.

Засоби інформації не піддаються цензурі.

Стаття 100: Право на заснування засобів інформації належить фізичним і юридичним особам.

Не допускається монополізації будь-якого виду засобів інформації.

Стаття 101: Засоби інформації мають право на одержання інформації від державних органів, об'єднань громадян, органів місцевого і регіонального самоврядування, підприємств, установ й організацій, посадових осіб, а також вірогідних даних про їхню діяльність.

Стаття 102: Заборона або перешкоджання з боку державних органів, підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, органів місцевого і регіонального самоврядування, їхніх службових осіб законній професійній діяльності журналістів або інші форми тиску на них не допускаються».

Таке уточнення завдань і праці журналістів є зайве в Конституції. Але воно показує, що сучасне суспільство в Україні, на чолі з державним управлінням і законодавчим тілом, є пересяклі помилковим і загрозливим поняттям дозволяти одне, а тоді пояснювати й інтерпретувати його, щоб, не дай Боже, хтось не виявив сміливості по-своєму перепроваджувати в життя якусь свободу чи право. На жаль, це є один із психологічних залишків комуністичної системи у думанні українця чи українки, системи, яка пояснювала все, що вільно і не вільно.

Так, як в існуючих демократичних державах світу, краще було б залишити пояснення журналістської методології праці професійним організаціям в Україні, як Спілці Журналістів України, які скоріше чи пізніше виготовлять сучасні правильники добровільної журналістської поведінки і етики. Якраз така процедура існує в Америці.

Наприклад, американська Спілка Професійних Журналістів, у першому і другому розділах свого Кодексу Етики, стверджує: «Відповідальності: Право суспільства бути обізнаним із важливими публічними подіями є неперевершеною місією засобів інформації. Мета розповсюдження новинок і освідненого мислення є служити загальному добру. Журналісти, які використовують свій професійний статус, як представники суспільства, для особистих і інших негідних цілей, порушують це високе довір'я.

Свобода преси: Свободу преси необхідно захищати як невід'ємне право народу у вільному суспільстві. Вона застерігає за собою свободу і відповідальність дискутувати, запитувати і давати виклики всім діям і заявам уряду та публічних і приватних установ. Журналістам належить право висловлювати непопулярні ідеї і привілей не погоджуватися із більшістю».

Кодекс редакторів «Асошіейтед Прес» так описує журналістську етику: «Добра газета є справедливою, точною, чесною, незалежною і пристойною. Істина є керуючим принципом. (Добра газета) уникає поведінки, яка суперечила б можливості розповсюджувати і представляти новини у справедливій і неупередженій формі».

Американське Товариство Газетних Редакторів далі пояснює це так: «Головна мета збирання і розповсюдження новинок і опіній — служити загальному добру, інформуючи народ і уможливаючи прийняти рішення щодо актуальних тем. Журналісти і журналістки, які зловживають силою своєї професійної ролі для особистих цілей або з негідних причин, є невірними суспільству.

Американській пресі надали свободу не тільки інформувати чи служити як форум дебат, але також незалежно оцінювати поведінку авторитетних сил у суспільстві, включно з поведінкою офіційних сил усіх верств уряду».

Інші розділи усіх трьох кодексів обговорюють такі теми, як: особиста й

професійна етика, точність, об'єктивність, справедливість, відповідальність, чесність, правдивість, неупередженість і так далі.

Включаючи в Конституцію України точки про журналістську поведінку і методологію, основоположники сьогоднішньої незалежної Української Держави виявляють брак довір'я журналістам України. Завдання Верховної Ради України не полягає в тому, щоб наказати журналістам як писати, а редакторам як редагувати. Натомість їхнє завдання є створити такі суспільно-економічні й політичні обставини, в яких преса могла б виконувати свою роллю. Раз Конституція узаконила свободу преси, краще залишити механіку цього ремесла журналістам.

У ряді демократичних країн світу якраз цим завданням займаються професійні товариства і журналістські факультети університетів, які також існують в Україні, але, правду сказати, їм необхідна допомога західних журналістських товариств у піднесенні рівня знання, досвіду і поведінки. Спробами і невдачами вони також вироблять своє відношення до уряду, суспільства і публічних подій. Беручи приклад із країн, Конституції котрих передбачають широке поняття свободи преси, можна бачити, що загалом журналісти розуміють правила свободи вислову і також розуміють, коли переступають їх.

Щодо останньої статті запропонованої Конституції України, з огляду на брак визначених передбачень, вона може стати претекстом для скорочення свободи преси, введення цензури і взагалі загибелі демократії в Україні. Вона звучить так:

«Стаття 103: Забороняється використання засобів масової інформації для розголошення відомостей, що становлять державну чи іншу таємницю, яка охороняється законом, для закликів до повалення конституційного ладу чи захоплення влади, до порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, зазіхання на права людини».

По суті, ця стаття дає право урядові кожночасно заборонити все, що дозволено в попередніх статтях, навіть тоді, коли урядові якась тема лише не подобається. В історії людства є безліч прикладів не тільки тоталітарних, але й демократичних країн, які використовували поняття «державної таємниці» чи «суспільного добра» для обмеження свободи преси. Сьогодні вже видно, як Президент України починає обмежувати свободу вислову, погрожуючи всім закордонним критикам видворенням за межі України. А що можуть думати журналісти в Україні, які пишуть про нездібність уряду, чи одного із його міністрів, чи навіть приватної установи? Кожна ефективна стаття розпалює якусь пристрасть, і, якщо ця емоція не співмірна з урядовою, то уряд заборонить її або просто замкне на колючку двері до редакції? Уряд України повинен зрозуміти, що свобода вислову також включає свободу вислову непопулярних чи протилежних думок.

Свобода преси — це основа всіх інших демократичних свобод, і коли суспільство не може вільно висловлювати думок, без скритого чи наявного шантажу уряду, то всі інші свободи є zagrożені й кінець кінців — саме суспільство. Коли у даній країні діють свобода вислову і преси, то в суспільстві є гарантовані інші свободи. Настільки важлива є свобода преси і вислову, що коли один чи другий уряд крокує в напрямі диктаторства,

то перші свободи, які він обмежує або просто ліквідує, це свобода преси і вислову.

Зрозуміло, що в інтересі кожного уряду є впливати на опозицію, яка може скоротити термін його урядування. Преса — це поле, на якому протилежні погляди висловлюються, в першій мірі, для добра суспільства, а не на шкоду урядові чи державі, бо, навпаки, цей процес зміцнює всіх. Якщо свобода преси і вислову, і разом з тим загальна демократія, в Україні мають стати реальністю, то уряд повинен обмежити своє втручання у людські свободи.

Ще 200 років тому Томас Джефферсон, один із провідників американської революції і основоположників американської держави та її третій президент, високо оцінив ролі преси у демократичному суспільстві такими словами: «Якщо залежало б від мене чи матимемо уряд без газет, чи газети без уряду, то я ні хвилини не вагався б вибрати другий варіант».

Вільна преса у вільному суспільстві існує для розповсюдження різних ідей, добрих чи недобрих, у кожній стадії їх розвитку. Вільна преса повинна бути доступна кожній відповідальній людині, яка має щось суттєвого сказати про сучасні події.

Джеймс Аронсон, американський журналіст і професор журналістики, між іншими знавцями, писав, що свобода преси гарантує, що преса повсякчасно функціонуватиме як захисник або сторож суспільства перед стараннями хижацького уряду роз'їдати суспільне добро.

Державні пояснення, уточнення чи інтерпретації будь-якої свободи є нічим іншим як легалізованою цензурою, що скоріше чи пізніше задушить усі права.

Україна не є унікальною країною у цьому випадку, бо держави Східної Європи також мучилися над новими Конституціями і свободою преси. Мартин Гурбус, американський адвокат і знавець законів преси, зустрічався з подібними тенденціями у Празі. У листопадо-грудневого числі «Колумбія Джурналізм Рев'ю» у 1991 р., М. Гурбус написав, що він так пояснив чехо-словацьким правникам їхню теорію: «Якщо ти чогось не можеш сказати, тоді ти не можеш про це 'щось' думати, і якщо суспільство забороняє тобі думати, воно перестає бути вільним».

Беручи до уваги понад 70 років лише комуністичного поневолення, внаслідок чого український народ був позбавлений всіх прав і свобод, і сьогоднішні заяви Президента України Л. Кравчука, що Україна стремить до демократії, можна було сподіватися, що уряд незалежної України узаконить більше свобод, ніж навіть у США. А стається навпаки.

Свобода преси і вислову, без державних уточнень чи пояснень, яка стимулює повне покриття всіх публічних подій і несковану суспільну дискусію, не послабить незалежної України та її уряду. Навпаки, обмеження свободи преси може підірвати їх.

Так, як її уряд, засоби інформації незалежної України є в розвитковій стадії. Телебачення і радіо до більшої міри є керовані урядом, а газети та інша періодика є або керовані урядом, або у приватних руках чи профспілкових, але в кожному випадку їм потрібна урядова реєстрація і фінансова допомога з друкарнями чи папером, без чого вони не можуть існувати. Але кожний засіб інформації намагається створити обставини

для існування в цьому непевному переходовому часі від комуністичної диктатури до свободи і демократії. Державне управління пресою чи її конституційні унапрявлення в цьому часі напевно збентежать українських журналістів, спричинять зайві страхи і остаточне гальмування свободної журналістичної праці.

У США перший додаток до Конституції просто стверджує законність свободи преси. Проте всі державні й стейтові закони про свободу преси є наслідком динамічної 200-річної відкритої дискусії всіх верств суспільства, дискусії, яка не виявляє ознак припинення. Важливість і сила цього додатку полягає у його простій мові.

Провідники українського уряду і українські правники не повинні боятися того, що широкозрозумілий закон про свободу преси підірве їхній авторитет чи державу. Навпаки, вони повинні взяти приклад з американського судді, члена Верховного Суду Америки Люїза Брандайса, який обстоював концепцію живої конституції, значення і застосування якої еволюціонуватиме протягом часу і залежно від обставин і інтерпретуватиметься суддями на підставі їхнього знання кожночасних економічних і суспільних наслідків їхніх рішень.

Перший крок — обмежити закон про свободу преси до запропонованого першого речення або перекласти українською мовою відповідну частину американського першого додатку до Конституції: «Конгрес не встановить жодного закону, який обмежував би свободу преси».

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПРОЄКТ НОВОЇ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ» ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

Заслухавши і обговоривши доповіді:

— «Основні положення проекту нової Конституції України» проф. д-ра Леоніда Юзькова, голови Конституційного Суду України, керівника робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради України;

— «Територіальний устрій, місце та регіональне самоврядування в проекті нової Конституції України» д-ра Володимира Кампо, першого заступника Голови Колегії з питань правової політики Державної Думи України, члена робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради України;

— «Судова система в проекті нової Конституції України» проф. д-ра Юрія Шемшученка, директора Інституту держави і права Академії наук України, члена Конституційної комісії Верховної Ради України;

— «Перехід від командної до правової системи» д-ра Богдана Футея, федерального судді (США);

— «Загальні зауваги до проекту Конституції України» проф. д-ра Зіновія Соколока, декана факультету права і суспільно-економічних наук УВУ; та

— «Чи проект Конституції запевнює плюралістичну стабільну систему?» д-ра Миколи Шафовала, наукового співробітника УВУ,

учасники конференції вважають виправданим:

— проголошення природних прав людини як фундаментальної основи будь-яких інших прав і свобод;

— закріплення юридичних гарантій реалізації і охорони прав людини і громадянина;

— послідовне втілення в «конституційну матерію» принципу розподілу влади;

— створення інституту охорони Конституції — Конституційного Суду України,

учасники конференції вважають за доцільне:

— запровадження двохпалатної структури Парляменту — Національних Зборів України,

та співзвучним з процесом відновлення Української Державности:

— конституційне визнання державними символами Тризуба, синьо-жовтого прапора та гімну «Ще не вмерла України», які відображають національно-державні та історично-культурні традиції українського народу.

Разом з тим, учасники конференції вважають, що варто було б відмовитись:

— від конституційної фіксації екологічних, соціальних і культурних прав, які не можуть бути реалізовані, гарантовані державою, і в зв'язку з тим — захищені судом. Їх слід викласти стисліше як соціальні наміри держави в преамбулі;

— від господарських судів;

— від обмежень законодавчої влади, надмірної деталізації глав, які присвячені її організації і діяльності;

— від положень про національні адміністративні округи.

Учасники конференції однозначно висловились за консеквентне вживання в проекті поняття «Українська Держава», а також за необхідність відмови від вживання форми «народ України» — як близького по суті до ідеологічного штампу «брежнєвського періоду тоталітарного режиму» — «єдиний радянський народ».

Учасники конференції вважають за необхідне:

— чітко визначити державний устрій України, в якому були б поєднані струнка структура органів державної виконавчої влади з рівночасним забезпеченням самоврядування на місцях;

— звернути увагу на неспівмірно великі компетенції Президента України, як порушення збалансованості і принципу розподілу влади;

— приступити до реформи адміністративно-територіального устрою України з метою забезпечити ефективну працездатність виконавчих органів влади, зокрема органів місцевого самоврядування.

Учасники конференції вважають за можливе, як один із варіантів, викласти преамбулу проекту Конституції в наступній редакції:

«Український народ виніс зі своєї історії перервану традицію державності Київської Русі, зате безперервність боротьби за державність і волю. Закон Божий був азбукою, на якій виховувались покоління носіїв традиції. Прагнення до Закону і Правди складає ґрунт, на якому стоїмо нині».

(авторський текст варіанту преамбули Євгена Сверстюка).

Мюнхен, 8 серпня 1992 р.

В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ-ГУТ

ПРО ДВА ТАБОРИ І ОДИН ІМПЕРІАЛІЗМ

У часі холодної війни, та й взагалі від першої хвилини заіснування Советського Союзу, в американському політичному світі існувало два табори, які часом основно різнилися своїм розумінням підходу американської урядової політики супроти ССРСР. Советський Союз перестав існувати, але два табори в американському політичному світі (якщо йдеться про підхід до теренів бувшого Советського Союзу) і далі існують.

Джім Гагленд, один із редакторів столичного щоденника *«Вашінгтон пост»*, на підставі заангажованої бувшим президентом США Річардом Ніксоном конференції, прийшов до переконання, що «в естаблішменті зовнішньої політики Америки зформувалися два табори на підставі можливостей і небезпек, які постали із розвалом Советського Союзу». А це, знову ж, залежить від «погляду на природу і силу російського імперіялізму при кінці XX століття». І це питання він не вважає академічним, бо в залежності від відповіді на нього уряд США буде підтримувати або Росію, або інші республіки бувшого ССРСР. Образно кажучи: або Єльцин, або Кравчук. «Якщо ви вірите, — каже він, — що російський імперіялізм залишається міцною і злоякісною силою, яка неминуче наново утвердить себе, ви, очевидно, не будете схвалювати допомогу урядові Єльцина, який бореться з труднощами, а замість того ви схочете скріпити Україну та інші держави, які появились у наслідок розпаду Советського Союзу. Ви схочете скріпити їх проти Росії».

Знов же «конкуруюча школа мислення вважає російський імперіялізм вичерпаною силою. Якщо ви вірите, що Єльцин і його уряд стараться замінити імперіяльні імпульси демократичною, вільноринковою системою, ви будете схильні робити все можливе, щоб йому допомогти».

Дж. Гагленд схиляється до другої школи. Він бо вважає, що «при кінці XX століття навіть Росія мусить рушити вперед разом із силами зміни радше, аніж держатися помилкових звичок імперіялістичного минулого». А через це, на його думку, навіть «тяжко собі уявити, щоб будь-хто досить мудрий і динамічний, щоб заступити Єльцина, не розумів, як то розуміє тепер Єльцин, що імперіялістичний вік Росії скінчився раз і назавжди». Щоб скріпити це своє переконання, він висуває ще одне важливе твердження. На його думку, «російська імперія у завуальованій формі Советського Союзу, так же само, як і європейські колоніальні імперії, провалилася через імперіяльне перевтомлення, а не через більш романтизовані (чи демонізовані) сили самовизначення і національного визволення».

Джім Гагленд, виглядає, є чесна людина, тому, побачивши деяку несумісність з фактами свого останнього твердження, він їх не ховає, а старається їх пояснити додатковими аргументами. Він бо каже, що як для європейських імперій Чад чи Танзанія, так і для Росії Туркменістан і Таджикистан просто не оплачувалися тримати в імперському складі, але з Україною і Казакстаном справа інакша. «Велике ж бо число росіян та

важливі мілітарні й економічні ресурси творять там сепарацію травматичнішою. Росія ніколи раніше не погоджувалася із фізичною ізоляцією від Європи, яку українська незалежність та інші недавні зміни кордонів витворили». Та, на його думку, «взаємозалежність нинішньої глобальної економіки і проникальність національних границь роблять географічне відокремлення Росії від потуг Європи набагато менше важливим. До того ж, сили, які спричинили імперіяльне перевтомлення, є занадто сильні, щоб їх завернути при допомозі чогонебудь такого, що наближалось б до ціни, яку минула імперіяльна потуга готова заплатити і кров'ю, і національним скарбом».

Не Ніксон, а Саймс

Дж. Гагленд називає ці два табори: табір «Росія остання» і табір «Росія перша». Типовим представником першого табору він вважає Збігнева Бжезінського, другого — Річарда Ніксона. Звідси й наголовок його міркувань: «Дебата про Росію: Ніксон проти Бжезінського»¹. Як пізніше листи до редакції показали, обидва ці американські державні мужи не вважають свої погляди на Росію та інші республіки бывшего Советського Союзу суперечними. Але два табори, безперечно, існують. Тільки Дж. Гагленд повинен був вказати на Дімітра К. Саймса, члена Фондації Карнегі за міжнародний мир, як на типового представника другого табору.

Хоч Д. К. Саймс виклав свої погляди ширше у двох престижних американських кварталниках, та у сконденсованій формі вони знайшли своє втілення у виразно українофобському есеї «Get tough with Ukraine» у престижному щоденнику США «Нью Йорк таймс»². Тут уже в першому реченні автор виявляє свої симпатії, твердячи, що «зростаючий конфлікт з Україною загрожує російському шуканню за новою постімперіалістичною ідентичністю». Дальше він виразно ставить крапку над «і», доводячи, що «якщо Захід реагуватиме занадто сильно на примару російського імперіялізму кожного разу, як Росія демонструватиме найменше хвилювання з приводу нерозсудливих учинків інших республік (особливо України, — під. наше, ВКГ), то тоді тільки ксенофобні шовіністи, яких Борис Єльцин називає 'червоні і брунатні', матимуть користь». Тут він нападає на «Збігнева Бжезінського, Генрі Кісінджера та інших, які остерігають перед колючим націоналізмом Росії, але, виглядає, прощають другим республікам їхню частку відповідальності за сварки з Москвою».

А «нерозсудливий вчинок» України — це її бажання мати свою власну армію і флоту. І питає риторично Д. К. Саймс: «Чи треба Єльцина та інших російських політиків критикувати за їхнє відчуття, що Кравчук посуває своє щастя занадто далеко?» Та ще він твердить, що «ані терпеливість Єльцина супроти України, ані його свобода протистояти тиску російських націоналістів (sic!) не є необмежені». А тому, «щоб запобігти конфігурації загострення конфлікту, дипломатія США повинна запропонувати посередництво між Москвою і Києвом», — твердить Саймс, але

1. Jim Hoagland. «The Russia debate: Nixon vs. Brzezinski». *The Washington Post*, 26.3.1992, ст. A21.

2. Dimitri R. Simes. «Get tough with Ukraine» *The New York Times*, 4.3.1992, ст. A23.

одночасно підказує, що «також важливо дати знати президентові Кравчукові, що його зарозуміле наставлення супроти Росії не здобуде йому прихильности в Америці (...), та ще більш ґрунтовним є (...), що адміністрація Буша повинна переконливіше доводити російському народові словами і ділами, що Америка є по його стороні». Чи може хтось такого посередника трактувати поважно?

Як уже вище згадувалося, ширше свої погляди Саймс виловив у двох кварталниках. У «*Форейн полісі*» він писав про «Відроджену Росію»³. І тут виразно виступають прикметні риси табору «Росія перша». З одного боку, «відмова від імперії усуває важливі перешкоди для того, щоб Росія стала демократичною і заможною державою». З другого — «Росія так зв'язана з імперією, що втрата цієї імперії неминуче створить глибокі психологічні, політичні, економічні і мілітарні проблеми». А тому для Саймса дуже важливо зберегти федерацію. От він із співчуттям інформує: «Багато російських політиків чулися враженими, а навіть зрадженими, наглим проголошенням незалежності республіками, як тільки було усунено небезпеку путчу. 'Особисто я чуюся зневажений бажанням України негайно відокремитися', — сказав Руцькой». А знов із задоволенням Саймс проголошує, що, хоч «демократичні пуристи (sic!) у 'Демократичній Росії' були збентежені тим, що вони вважали як деспотичне поводження з другими республіками, але їхні лідери, такі, як вдова Андрея Сахарова Олена Боннер, парламентарист Юрій Афанасьєв та публіцист Леонід Баткін, виразно репрезентують погляди меншости».

А в заключенні Саймс твердить, що «нині (тобто десь у жовтні 1991 р., — ВКГ) одинока реалістична альтернатива до хаотичного розбиття СРСР через односторонні рішення республік є така форма конфедерації, яка зберегла б те, що совети називають 'спільним економічним і геостратегічним простором'». А тому «Сполучені Штати у згоді з іншими західними країнами повинні чинити значний економічний натиск, щоб заохотити республіки до советської конфедерації». Отже, «республіки, які відмовляються брати у ній участь, повинні бути виключені від будь-яких допомог зусиль для бувшого Советського Союзу».

В есеї ж, поміщеному у «*Форейн ефєрс*» за літо 1992 р., Саймс уже визнає факт існування незалежних держав. Тут він уже говорить про «Америку і постсоветські республіки»⁴. Все ж основні елементи переконання табору «Росія перша» залишаються. Тут він навіть знову повторює із статті у «*Нью Йорк таймсі*» закид Кравчукові, що «в наслідок минулого

3. Dimitri Simes. «Russia reborn». *«Foreign Policy»*, зима 1991-92, ст. 41-62. Тут варто відмітити зміну у цьому впливовому у лівих від центру колах кварталнику: коли раніше, як згадувалося про Україну, то тільки у негативному світлі, тепер же, для рівноваги, редакція рішила дати читачам у додатку до еляборату Саймса і статтю про Україну (вигриману у прихильному дусі) Віталія Коротича п. н. «The Ukraine rising». ст. 73-82.

4. Dimitri R. Simes. «America and Post-Soviet Republic». *Foreign Affairs*, літо 1992, ст. 73-89. Цей впливовий кварталник центрального спрямування також вважав за відповідне поінформувати своїх читачів про Україну. Ці інформації подає Адріан Каратницький у статті «The Ukrainian factor». ст. 90-107, включно з мапою України. От її закінчення: «Підтримка сильно прозахідньої української демократії і допомога стабільній Українській Державі, матеріальна й технічна, була б корисною не тільки для українців, але й цілого демократичного Заходу».

українського лідера як функціонера комуністичної партії (. . .), стояти за- диркувати проти Росії є його головною претенсією до легітимності», та знову висуває пропозицію, щоб Сполучені Штати грали роллю посередника між Києвом і Москвою. І тут він знову підсуває думку: «щоб бути успішною, американська дипломатія повинна уникати публічного займання якоїсь сторони. Однак, це не повинно бути перешкодою для того, щоб зробити виразним для обох сторін першенство політики США». А це «першенство» сугерується в есеї досить виразно. Воно випливає з наступного міркування: «Росія мусить контролювати відосередні сили, щоб запобігти дезінтеграції самої Російської федерації (. . .) Дезінтеграція федерації могла б привести до упадку демократії і приходу до влади сильного мілітарного і можливо авторитарного уряду (. . .) Конфронтація з Україною через Крим (. . .) по-силила б сепаратистичні тенденції між автономними одиницями федерації». Знову ж «успіх російської демократії, яка народжується, і хоч ще не є досконалою, є у життєвих інтересах Сполучених Штатів». Висновок? Натискати на Україну, щоб вона не йшла на конфронтацію з Росією.

Націоналізм — імперіялізм

У цій дискусії, як і в дискусії над будь-яким питанням, пов'язаним із Росією, панує постійне підмінювання російського імперіялізму російським націоналізмом. Навіть прихильні до неросійських народів автори не є вільні від цього підмінювання. Типовий приклад того, як це робиться, дає якраз Д. К. Саймс. В есеї «Відродження Росії» він писав, що «російський націоналізм рідко коли виглядав добрим. 'Націоналізм' може означати проголошування гордості й ідентичності, як також і права на самовизначення; але в російському розумінні 'націоналізм' часто мав імперіяльне і гнобительське значення (. . .) Російські царі, а пізніше їхні комуністичні спадкоємці, інтерпретували націоналізм як мандат для збільшення імперії із невеликою турботою про законні вимоги й прагнення інших⁵». Чому ж, отже, не називати «російський націоналізм», який розуміли царі і комісари як «мандат» для загарбування і поневолювання, просто «російським імперіялізмом»?

У другому есеї Саймс пише: «Коли націоналістичний, реваншистський й авторитарний режим прийде до влади у Москві, режим, який почне дестабілізувати і залякувати сусідів, тяжко собі уявити, як, за виїмком, може, Балтійських держав, слабі демократії в регіоні зможуть зберегтися⁶». А в іншому місці: «Ця огида (до минулого комуністичного режиму, — ВКГ) значно зменшує можливість коаліції неосталіністів і ксенофобних націоналістів здобути підтримку суспільства⁷». Знову ж різні додатки, щоб тільки не сказати просто: російський імперіялізм.

А от С. Станкевіч, директор російських та євразійських студій у Центрі стратегічних й інтернаціональних студій, усю нинішню ситуацію в Росії розглядає саме з точки зору боротьби двох російських націоналізмів: лі-

5. Цит. праця. *Foreign Policy*, зима 1991-92, ст. 46-47.

6. Цит. праця. *Foreign Affairs*, літо 1992, ст. 77.

7. Там же, ст. 83.

берального і консервативного⁸. З його опису виходить ясно, що ліберальний націоналізм — це дійсний націоналізм, консервативний же — це ніщо інше, як звичайнісінький російський імперіалізм.

Головним представником «ліберального націоналізму» у нього є Борис Єльцин, який твердить, що «патріотизм і демократія є неподільними» та що «ті, які бьють радикальні реформи, є 'проти суверенітету, проти незалежності, проти відродження Росії'». Типовим представником «консервативного націоналізму» у нього є Михайл Астаф'єв. Цей «лідер центр-правих конституційних демократів сказав про справу Молдови: 'Це наш край; ми мусимо обороняти наших людей'. Заява Астаф'єва відкриває найглибший, можливо непрохідний, поділ між ліберальними і консервативними націоналістами. Для останніх Молдова є ще й даліше 'наш край'. Консерватисти не визнають кордонів, які Росія успадкувала після провалу Советського Союзу, і так заявляють».

Є це, безперечно, постава не націоналістів, а типових імперіалістів, та чомусь цього не хоче бачити директор російських студій. А він не належить до ворогів неросійських народів бувшого ССРСР. Цей факт, очевидно, не сприяє ясності дискусії про ролі російського імперіалізму у теперішній ситуації і загрози від нього як для звільнених держав, так і для стабільності на Євразійському просторі.

Боротьба за владу

Поважний вклад до цієї дискусії дали редактори квартальника «*Нешишел інтерест*». У числі за літо 1992 р. вони помістили скорочену версію есею «Держава у пошуках себе: нотатки про російську зовнішню політику» С. Станкевіча, одного з дорадників уряду Єльцина. Цей есей був надрукований у часописі «*Независимая газета*» за 28.3.1992 року. На коментаторів запросили чотирьох визначних американців⁹.

Головне твердження, яке прямо чи посередньо висловлювали всі чотири

8. Stephen Sestanovich. «One nation under Boris». *The New Republic*, 29.6.1992, ст. 20-23.

9. Symposium: «Russia's destiny». Sergei Stankevich. «Russia in search of itself». Comments: Leon Aron, Francis Fukuyama, Jim Hoagland, Bruce D. Porter. *The National Interest*, літо 1992, ст. 47-55. Тут варто відмітити, що цей квартальник неоконсерватистів у весняному числі за 1992 р. помістив був три статті про Україну. Її минуле: Norman Stone. «The Mark of history», ст. 29-37. (Автор — професор сучасної історії Оксфордського університету, веде постійну колоумну у лондонському «Sunday Times»); її сучасне: George Urban. «The Awakening», ст. 39-47. (Автор — бувший директор Радіо «Вільна Європа», тепер член Герітедж фундації); її майбутнє: Ian Brzezinski. «The Geopolitical dimension», ст. 48-52. (Автор — син Збігнева Бжезінського, працює у Вашингтоні як аналіст східно-західних справ). От закінчення статті І. Бжезінського: «Геополітичне значення появи України на мапі Європи і її потенціальний вплив на еволюцію того, що недавно було могутньою імперією, приводить до підставового заключення: є зовсім ясно, що не в інтересі Заходу, щоб друга спроба України стати незалежною у цьому столітті скінчилася невдачею (...) Тому-то мудра й історично чутлива західна політика повинна мати своєю стратегічною метою консолідацію української державності і посилення її безпеки через включення її у ширшу європейську державну систему і нормалізацію українсько-російських відносин».

панелісти, подав Джім Гагленд, твердячи, що «існування есею і вживані у ньому аргументи є доказом серйозної дебати у верхніх сферах уряду Єльцина про відносини Москви з іншими бувшими советськими республіками у Спільноті Незалежних Держав. Ця річ робить ясным факт, що започатковується боротьба за владу в Москві. С. Станкевіч націлюється прямо на тих в оточенні Єльцина, які готові покинути імперіяльне минуле й імперіяльну природу Росії, щоб збудувати модерну, постімперіяльну (. . .) Росію».

Закінчуючи свій коментар, Дж. Гагленд твердить: «Але тяжко бачити, як він міг би досягнути ціль, яку він представляє як істотну, без того, щоб не вдаватися до метод, уживаних однаково як царями, так і комісарами, — тобто без спроби поступово повернути назад до імперіяльного минулого, яке нині є поза межею досяжності. Є загадковим, що він цей есей написав. Та ще загадковішим і турботливішим є факт, що хтось такий кмітливий, як Станкевіч, думає, що нині в Росії існує поважна група відборців таких поглядів».

Це останнє речення Гагленда вказувало б, що есей Станкевіча до певної міри захитав його впевненість у неможливості відродження російського імперіялізму, яку він висловив у цитованій вище статті.

Подібно дивиться і Леонід Арон («Амерікен ентерпрайз інститут»), другий панеліст. Кінчаючи свій коментар, він каже: «Побачимо, чи цей есей вказує на пересунення у наставленні тільки самого Станкевіча, чи, фактично, і в ставленні адміністрації Єльцина взагалі (. . .) Майбутні історії, можливо, вбачатимуть у цьому есеї початок модифікації, чи, може, і відступу від «раціональної» революції у національній безпеці і зовнішній стратегії Єльцина».

Брус Д. Портер (Інститут стратегічних студій Гарвардського університету) концентрує свій коментар на критиці поглядів Станкевіча. Він починає так: «Сергій Станкевіч відрікається месіанізму і все ж таки підсуває місію для Росії, місію, яка злегка нагадує стару-престару візію Москви як Третього Риму». Далше, коротко, у саркастичному тоні представивши цю «місію», він заявляє: «Це ані ідеалізм, ані переконливе формулювання російської національної місії. Це є чиста фантазія і, крім того, ще й погана історія. Одинокі сполучування і з'єднування, які російська держава робила на протязі століть, — це воєнні завоювання і загарбування».

І дає Б. Д. Портер пораду: «Він (тобто Єльцин, — ВКГ) і його уряд дадуть світові досить, сконцентрувавшись на відбудові своєї зруйнованої країни та поводячись на світовій арені відповідально і розсудливо».

Для Франціса Фукуями, автора славного есею «Чи кінець історії?», який він пізніше розвинув і видав як книжку п. н. «Кінець історії й остання людина», «найважливішим аспектом есею Станкевіча (. . .) є спосіб, у який він говорить про центральність потреби для Росії захищати права етнічних росіян у других спадкоємних державах Советського Союзу». А це тому, бо, на його думку, така постава може мати «декілька дуже негайних і досить неприємних наслідків. (. . .) Росія ж, так же само, як і Німеччина після 1945 року, має імперіялістичну спадщину, яку вона не може так собі просто усунути одним лише бажанням». А тому «було б неможливо для України, Естонії чи будь-якої іншої спадкоємної держави не бачити російського бажання захисту росіян на їхній території як ви-

правдання для відновлення імперіальної контролі (. . .) Станкевіч, виглядає, є зовсім сліпий на цей аспект проблеми¹⁰.

Гіперреалізм — неовілсонізм

Франціс Фукуяма у своєму есеї «Початок зовнішньої політики: Америка віч-на-віч з післяхолодновоєнним світом» також говорить про два табори. На його думку, тепер у США не йдеться про те, чи бути активними у міжнародному житті чи не бути, але про спосіб того включення. І тут він бачить змагання між американськими реалізмом й ідеалізмом. «На одному полюсі, — твердить він, — є 'гіперреалісти', які вірять, що міжнародне життя є безжалісним аморальним ударом національних інтересів і Америку повинні унапрямувати тільки міркування рівноваги сил». На другому полюсі — неовілсоністи, які «вірять, що демократія і пошана людських прав повинні бути центральним предметом політики США¹¹».

Ф. Фукуяма вважає, що Генрі Кісінджер є «найвизначнішим теоретиком» цього «гіперреалізму». З його опису виходить, що Кісінджер як «гіперреаліст» є одночасно добрим репрезентантом і табору Бжезінського із класифікації Гагленда. От що про Кісінджера говорить Фукуяма: «Недавно він доводив у *«Вашінгтон пості»*, що Росія Єльцина, попри її нововіднайденого ентузіазму до демократії і ринку, не зможе подолати своєї 400-літньої спадщини імперіалізму й експансії (. . .) і він сумнівається, чи навіть такий 'демократ' як Єльцин, зможе змиритися із втраченою Україною назавжди¹²».

А далі застосування цієї позиції до практичної політики: «Реалізм Кісінджера має дуже виразно визначені натяжки для американської політики. Росія неминує одідичити імперіальну спадщину бувшого Советського Союзу; ми мусимо, отже, інвестувати в країну найбільш прямо загрозовани Росією, яка відроджується. (. . .) Як результат, стане можливою реорганізація НАТО, яка, включаючи частини Східної Європи, можливо Балтії і Україну, оточить Росію¹³».

Сам Фукуяма, якщо йдеться про терени бувшого СРСР, стоїть на позиціях Гагленда. Він бо каже: «Кісінджер натякає на те, що тільки вчора

10. Що «сліпий на цей аспект проблеми» є не тільки Станкевіч, й багато американців, свідчить лист, поміщений у *«Вашінгтон пості»* за 4.8.1992 р. на ст. A18. От його початок: «Наголовок '2 балтійські нації виключають більшість росіян' (перша сторінка, 25 липня) був не тільки неправильний, але не мав підтримки і в самій статті». А дещо далі: «В той час, як стаття *«Посту»* підмічує, що Латвію окупував і поновно заселяв Советський Союз на протязі цих останніх 50 літ, вона нехтує поясненням нищівних наслідків цієї окупації, що є ключевим фактором в обговорюванні права громадянства. Згідно із советською політикою, нелатвійські емігранти одержували найкращі помешкання і працю (. . .) Багато тих, хто втрачає ці привілеї, кричать про дискримінацію (. . .) Взяти до уваги все, що Латвія витерпіла із рук советських росіян, політика Латвії виглядає незвичайно толерантною». Вислав цей лист Оярс Калмінс, minister counsellor латвійської амбасаді у Вашингтоні.

11. Francis Fukuyama. «The Beginning of foreign policy: America confronts the post-cold war world». *The New Republic*, 17-24 серпня 1992, ст. 24.25.

12. Там же, ст. 25.

13. Там же.

народжений американець може вірити, що Росія може перебороти свою історію імперіальної експансії. Та є багато прикладів країн з дуже давніми історіями імперіалізму, які зреклися своїх імперій (...) Даліше, погляд Кісінджера на Росію є дивно академічним. Він не бере до уваги російського 'постафганістанського синдрому', правдивого переворотлення з імперії, яке характеризує навіть багатьох консервативних націоналістів¹⁴.

Куди б його не приділити, факт залишається фактом, що Кісінджер є одним з тих, які по-здоровому дивляться на нинішню ситуацію. Взяти б хоча його критичні зауваги до документу, підписаного президентами Бушем і Єльциним у часі їхньої зустрічі у Вашингтоні¹⁵. Мова тут про «чартер для російсько-американського партнерства і дружби». Критикуючи цей «чартер», Кісінджер одночасно немов відповідає на закиди Фукуями. Він бо каже: «Росія, яка бореться, щоб покінчити із багатьма століттями імперіалізму, не повинна бути спокушувана до завершення цього процесу. А в своєму підході до міжнародної безпеки новий чартер, виглядає, йде у протилежному напрямі. Документ просякнутий тоном натяків на глобальний російсько-американський кондомініум». І Кісінджер саркастично запитує: «Чи повинна Росія бути заохочувана до глобальної ролі, що є те саме, як поставити алкоголь перед реформованим алкоголіком?»

Якщо йдеться про трактування інших республік у хартії, то «невисловлена передумова є, що всі держави бувшого Советського Союзу, як би там вони не відрізнялися своєю культурою й історією, є й далі трактовані так, немов би вони були під опікою Москви». І це є одна вказівка, що імперіалістичний дух ще не покинув росіян.

Другий доказ: «Сотки тисяч вояків колишньої Червоної Армії залишаються на території республік. Вони приходять і відходять та відбавляють маневри, не питаючись дозволу незалежних країн, визнаних членами Об'єднаних Націй». Дальший доказ — намагання Росії опікуватися росіянами в інших державах тоді, як про неросіян у Російській федерації немає й мови. «Щоб ускладнити справу даліше, більшість освічених росіян ідентифікує походження своєї країни з Києвом, столицею нової нації України, яка має 58 мільйонів населення». Та ще: «Тоді, як Російська республіка не дає прямого виклику незалежності нових держав, вона також і повністю цієї незалежності не приймає».

А тому й пересторога: «Якщо Москва буде старатися знову зцентралізувати свою бувшу імперію, якась форма мілітарного конфлікту дуже можлива. Якщо ця централізація матиме успіх — навіть частково — відізвуться дзвони алярму по всій советській периферії та особливо в Центральній Європі (...). І американсько-російське партнерство провалиться». Щоб запобігти цьому, Кісінджер закликає до збалансованого підходу до Росії і визволених з російської імперії держав. Тому він проти творення рубльової зони, бо «її практичним наслідком буде примусове повернення спадкоємних держав назад під економічну опіку Москви».

Має слухність Фукуяма, коли каже, що прихильники його таборів переходять партійні границі. Кісінджер — республіканець, Бжезінський

14. Там же.

15. Henry Kissinger. «Charter of confusion; the new Russian-American summit document takes partnership too far». «The Washington Post», 5.7.1992, ст. C7.

* Спільне володіння (примітка Редакції).

— демократ. Про нього Фукуяма не згадує, та під цим оглядом Бжезінський повністю поділяє погляди Кісінджера. От взяти б, хоч би, його твір «Захід без керми: візія у пошуках за стратегією»¹⁶. Тут він подає таке твердження: «В Росії питанням найближчого часу не є можливість демократії, але саме визначення чим модерна Росія повинна бути — національною чи імперіальною державою». На його думку, «у великій мірі відповідь прийде від справи зовнішнього порядку: ходу російсько-українських відносин. Незалежність України вдаряє в саме серце того, що досі більшість росіян вважала Росією. Навіть багато — можливо, переважна більшість росіян, — які вважають себе демократами, не можуть закинути переконання, що українці є 'малоросами' — та з певністю не окрема 'нація'».

І тому, на думку Бжезінського, «Україна стає лямбусовим випробуванням майбутнього Росії. Сильна і стабільна Україна з 52 мільйонами населення означала б автоматично, що Росія стала постімперіальною державою (...) Але Росія, яка змагає до підкорення України, буде Росією, гнаною імперіальними імпульсами, і буде дискваліфікована від співучасті у мирній європейській спільноті». І це є (чи повинні бути) вихідні міркування для «основних стратегічних цілей Заходу».

Ф. Фукуяма ще твердить, що більшість демократів є неовілсонцями. Можливо. От взяти б Памелу Гарріман. Вона є членом Національного демократичного комітету і заступником голови Атлантійської ради. І її критика підходу американської політики до країн бывшего СССР, виглядає, ведеться з новівілсонських позицій. Вже сам наголовок її статті під цим оглядом є дуже багатомовний: «Наші московські шори: найбільш хвилюючі події у бувшому Советському Союзі відбуваються поза Росією»¹⁷. Тут вона доводить, що «ми мусимо спілкуватися з Росією, яка є залишком суперпотуги, але ми довше не можемо дозволити собі на історичну навичку бачити речі у бувшому Советському Союзі тільки і в першу чергу через призму Москви. Із розторощенням советського моноліту наш підхід до цього простору не може довше залишатися монолітним».

А про Україну: «Нарікання, що забагато звідомлень передається із позицій Москви, прибрали на гостроті 500 миль від Москви у Києві, столиці України. Населення цієї країни не тільки відчуває пряму загрозу. Воно також пам'ятає, що це в їхній країні, децю більше як рік тому, Джордж Буш виголосив реально-політичну пересторогу советським республікам, щоб вони не змагали до незалежності. Ця 'курка-по-київськи' промова, як то прийнято її називати, для українців є символом очевидно непереможного захоплення Америки Москвою».

А децю даліше: «Велика кількість українців бажає, щоб Єльцин, який сприймається як розсудлива людина, досягнув мети. Але їх турбує його віце-президент Олександр Рущкой та російські твердолінійники, які беруть агресивніший підхід до України».

В кінці загальне твердження: «Ми можемо, і ми мусимо, розуміти реакцію країн грабованих і плундрованих 75 літ. Вони не можуть іти осамітнені (...) Ми мусимо провадити таку зовнішню політику, яка бачить

16. Zbigniew Brzezinski. «The West adrift: vision in search of a strategy». Там же, 1.3.1992, ст. С3.

17. Pamela Harriman. «Our Moscow blinkers: the most exciting developments in the former Soviet Union are outside Russia». Там же, 26.6.1992, ст. А23.

справи вповні, а не тільки з одної точки зору (. . .) Для нас робити інакше і далі бачити Москву як самотній центральний пункт цього цілого євразійного простору, було б однаково і нерозважно, і небезпечно. Чи вели б ми справи з цілою Європою через Бонн, чи з цілою Південною Америкою — через Буенос Айрес? Ми визнали ці нові держави дипломатично. Але це мусить бути більше, ніж тільки дипломатичні тонкощі. Це мусить бути щоденна реальність у нашій зовнішній політиці».

Прогнозування

З наведеної дискусії висувуються два важливі факти. Перший: чи це будуть табори з класифікації Гагленда (обмежені до теренів бывшего ССРСР), чи це будуть табори з класифікації Фукуями (які беруть до уваги всі країни світу), російський імперіалізм засуджується як негативне явище, яке або вже викинуто на смітник історії, або проти якого треба бути насторожі і вживати заходів, щоб запобігти його відродженню. Другий: різниця між тими, які вважають його вже викінченим, і тими, які приймають можливість його відродження, є важлива тому, що вона впливає на ведення щоденної політики США.

Різниця ж між «суперреалістами» і «неовілсоністами», якщо йдеться про неросійські держави бывшего ССРСР, отже й України, не є суттєва. Для них не важливо, чи практична політика США буде спиратися на засадах рівноваги сил чи на ідеалах демократії і самовизначення націй, у практичному застосуванні вони ведуть до одної мети: підтримки і оборони неросійських держав бывшего Советського Союзу.

Практично ж, критику адміністрації Буша «суперреалістом» Кісінджером уряд може ігнорувати, критику ж «неовілсоніста» Біла Клінтона президент Джордж Буш ігнорувати не може, бо Клінтон робить цю критику як кандидат на президента від демократичної партії.

Ф. Фукуяма твердить: «Клінтон виразно себе ставить у неовілсонівській табір». На доказ він наводить промови Клінтона, в яких Клінтон критикував президента Буша за занадто обережну підтримку демократії у бывшому Советському Союзі, за покинення курдів після війни у Перській затоці, за поблажливе ставлення до китайських комуністичних лідерів. Та після написання цих міркувань Фукуямою Біл Клінтон виголосив ще одну промову, яку коментатори заздалегідь заповідали як основну із питань зовнішньої політики США. Виголосив він цю промову 13 серпня перед членами Ради зовнішніх відносин у Лос Анджелесі. І тут він особливо підкреслив виступ президента Буша у Києві із його «курка-по-київськи» промовою як доказ того, що Буш не розумів духу часу і тримався тих, які старалися зберегти статус кво, а не тих, які боролися за зміну, за демократію і національну справедливість.

За цей виступ у Києві президента Буша критикував ще й голова AFL-CIO тиждень пізніше у «*Вашінгтон пості*». Отже, коли взяти все разом, ці виступи та коментарі Памели Гарріман і Збігнева Бжезінського, то напрошується висновок, що цей аспект зовнішньої політики США буде широко обговорюватися у часі дальшої передвиборчої кампанії. Наслідок цього обговорювання, припускаємо, буде такий, що особи типу Дімітра К. Саймса

опиняться на маргінесі американського політичного життя. І цей процес, як то в цій хвилі виглядає, йде у протилежному напрямі до процесу, який відбувається у Росії. Там імперіялістичний дух відроджується, набирає на силі, упевненіше стає на шлях реабілітації¹⁸. Якщо ці два протилежні процеси не змінять свого напрямку, може прийти до нової «холодної війни», цим разом між неовілсонівською Америкою і напрямленою на імперіялізм Росією.

18. От як кінчають своє звітлення п. н. «A Victory gone sour» репортери «U.S. News and World Report» у числі за 24.8.1992 р. на ст. 48 цього тижневика: «У Москві, де демократичний спалах почався, видовище у серпні є відоме. Усе неефективніший президент втрачає популярність (. . .) Голосна опозиція включає і віце-президента, і спікера парламенту. А тим часом тиха, рішуча барабанна боротьба консервативістів і бюрократів підштовхує президента вправо. І знову у тіні Кремля йдуть розмови про державні перевороти і захоплення влади, про інтриги і змови, — а не про можливість демократії, яку підсував блиск надії останнього серпня».

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й роз'яснює всі суспільно-політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

СТАНОВИЩЕ СЕКРЕТАРІЯТУ І ПРЕДСТАВНИЦТВ КОНФЕРЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ДО ПИТАННЯ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ФЛЬОТИ

I. Виходячи з позицій, що:

1. слід переговорювати лише про розподіл всієї фльоти ССРСР;
2. на державній території України не сміє бути жадних чужих військових баз;
3. мирним шляхом повинні бути розв'язані проблеми створення ВМС України і ВМФ Росії;

як теж враховуючи новоімперську настанову політичних сил, згуртованих навколо заступника президента Росії Александра Руцького і факт, що сучасне імперське командування Чорноморської фльоти даліше продовжує нагнітати антиукраїнську обстановку;

Секретаріат і Представництва Конференції Українських Націоналістів закликають Президента України Леоніда Кравчука переосмислити Дагомиські домовлення і Ялтинську угоду по лінії інтересів України і для їх скріплення вступити в нові переговори з Президентом Росії Борисом Єльциним.

II. Усвідомлюючи вповні складність процесу мирної перестановки з імперських структур і відомств на національно-державні, а в тому особливо формування українських Збройних Сил, Секретаріат і Представництва Конференції Українських Націоналістів закликають Президента України Леоніда Кравчука увести в життя наступні заходи для скріплення позиції України:

1. Терміново створити штаб ВМС України з усіма структурами управління і забезпечення.
2. До практичного розподілу фльоти бувшого ССРСР почати терміново формувати ВМС України на базі новозбудованих кораблів і суден (наприклад «Слаутич») та здійснювати матеріально-технічне забезпечення української ЧФ через структуру штабу ВМС України.
3. Посилити процес розбудови і закріплення української армії і військово-повітряних сил України.
4. Вивести з України або демобілізувати усіх військовослужбовців, які відмовилися присягнути на вірність Україні, та посилити процес повернення в Україну військовослужбовців-українців, які проти своєї волі служать у збройних силах держав СНД, з метою їх включення у Збройні Сили України.
5. Визначити процес і термін виходу України з СНД та встановити нормальні державні кордони України. Добросусідське спілкування з Росією, як і з усіма іншими державами, може краще відбуватися на двосторонніх взаємовигідних і рівноправних засадах. Наша історія не виправдала всяких «союзів», «конфедерацій» чи «співдружностей».

III. Вихідною базою для домовлень між Україною і Росією про розподіл фльоти та угод про конкретизацію цих домовлень повинні бути наступні принципи:

1. Урахування вкладу України в будівництво всієї ВМФ колишнього ССРСР, а в тому особливо ЧФ, що теж повинно регулювати на перехідний період і пропорцію комплектування призовниками України і Росії української і російської частин фльоти на Чорному морі.
2. На етапі переходу від імперських до національно-державних структур предметом переговорів не може бути базування військової фльоти історично-імперської держави на суверенній території того народу, який важким трудом виходить зі складу імперії тої ж держави. Натомість, предметом переговорів повинно бути переміщення базування російської частини фльоти на територію Росії.
3. Президент України, урядові власті України, Міністерство Оборони України та Головний Штаб Збройних Сил України повинні сприяти добровільному, мирному, методичному переходові кораблів ЧФ до ВМС України.
4. Терміново прискорити строк розподілу фльоти згідно із вищеподаними позиціями.

Секретаріат і Представництва Конференції Українських Націоналістів переконані, що запропонована розв'язка проблем ВМС України є в інтересі Українського Народу і державної самостійности України, за яку недвозначно висловився наш народ у референдумі 1 грудня 1992 року. Цей референдум дав теж Президентові України мандат громадян України на самостійницький курс у зовнішній і внутрішній політиці держави.

Київ, 21 серпня 1992 року

*Секретаріат і Представництва
Конференції Українських Націоналістів*

Поезія

Яр СЛАВУТИЧ

ГОРБАЧОВІЯДА

1

Останній (?) цвях у партії труну
 Забив назавжди молот Горбачова.
 Не буде більш вождів! Перебудова
 По них священну повела війну.

Бо це ж вони в епоху не одну
 Рубали й сікли чесний люд, як дрова.
 І недозрілих націй недовина
 З розпуки мерла в пору весняну.

Чого ж ви лаєте його? Радійте!
 Борцям поміг модерний президент.
 Маєстатично тріюмфуйте, мрійте!

По всіх містах поставте монумент
 І підпишіть «Убивця вбив убивцю».
 Хвались, перебудований сміливцю!

Київ, 1990

2

Чи не промовить українська кров
 У Горбачова, мудрого (?) Михайла,
 Який кінцем притупленого кайла
 Народовбивчу мафію зборов?

Із плянів Кремлю здер олжі покров
 Хоробрий (?) син кубанця, недрімайла.
 Увійде в вічність у вінку світайла?
 Повергне тьму на Окциденту зов?

Славетна будь, побідо Валенрода!*
 Тобі лунає можновладна ода,
 Бо *Дранг нах Зюден* ти перемогла.

Але, обравши путь ясну (?), кременну,
 Чи спинить лет кубанського орла (?)
 Руйнівний марш Москви на Україну?

Херсон, 1990

3

Коли прикладами Литву вбивали,
Тоді ще спав союзний президент.
Гай-гай! Про цей навмисний інцидент
Йому звістили пізно (?) генерали.

Кремлівський клин червоної навали
Живих розчавив танками у мент
І наглим сказом ошалів уцент,
Аби свободи литвини й не ждали.

Хитнулась, Вільнюсе, твоя хода.
Та лють стрічають лотиші й естонці,
Яку несе беретова орда.

Блищать лопатки, як отруйний стронцій, —
І красить кров грузинів і вірмен
Запраглий визволу з кайдан терен.

Едмонтон, 11 січня 1991

4

(Мати мовить)

«Будь проклятий той день і та година,
Коли тебе на світ я привела!
Хай хижий ад розімкнеться дотла —
Поглине прах твій виру пекловина!

Нехай кубанських земляків долина
Тебе забуде — і довічна мла
Твоїм ім'ям лякатиме з дупла,
Як прірва з гір жахає осетина.

Меткий намовнику! Віддавна ти
Один на одного цькував народи,
Аби до влади в хитрощах дійти.

бивцю партії, вождям на подив,
Запроданцю України, викрутас,
Будь проклятий і ти й твій смертний час!»

На Кубані, 1991

5

(Син признається)

;«Я так ненавидів життя юначе!
Кочовики з кремлівської орди
Народам стільки завдали біди,
Що люд обвішавсь торбами найпаче.

О скільки вдів, дітей у горі плаче!
В труді без хліба, в спразі без води
На Соловки, у Потьму, в Агадир
Плелось мільйонами синов'я зряче.

Тоді мені з'явився Валенрод —
І я піднявся проти комзаброд,
Але. . . запраглося царем побути.

І я програв — тепер хоч сядь і плач.
Така неволя! Єльциним погнутий,
Нетяга я в житті, в політиці партач».

Київ, 1992

* Валенрод — герой поеми А. Міцкевича. Вдаючи німця, він дослужився в хрестоносців найвищої команди і завів їх на поле поразки, завданої слов'янами.

Ірина МИРОНЕНКО



НАД МАЙДАНОМ

Наївна свічка в баночці з-під пасти,
гидеснішної пасти для прання.
А я — листок. Мені б до ніг не впасти
Богданового мокрого коня.
Ну так, листок — над голови і ризи,
над свічку, що прихисток знайшла.
Я обірвалась з гілки, як з карнизу.
Буває ракурс мухи і орла,
а ще листка, підхопленого вітром,
листка, що точку зору власну мав
на гетьмана й дзвіницю, котра світлом
з прожекторами ділиться сама.
Мені б отут хоч трохи покружляти,
в лице Богдану глянути б іще.
Всяк називали — «п'яний» і «проклятий».
Вродило ж бо з переяславських щеп —
не дай Господь. І я з тієї ж крони.
І кожна крапля важча від меча.
Щось викружляє. Згаснуть лямпіони.
Та поки сонце зійде — є свіча.

АНГЕЛИ

I

Хата неметена. Ангели босі.
Мініться місячна латка на ліжку.
Важко вікну від морозної брості.
Душе моя — вересневий горішку, —
холодно? страшно?

Ангелам гірше,
хоч і безсмертні, крилаті, захмарні.
В місті цьому не врятуються віршем,
писаним в поїзді чи перукарні.
Душе, тримай шкаралупочку-тіло,
стиснуте міцно дверима епохи.
Ангели, як вам до мене летілось?
Хто зустрічався — князі? скоморохи?

З вами помітиш усе недолуге,
скоєне вже і усе, що накоїш.
Десь би в селі побалакати вдруге.

...ранок. Пір'їна в передпокої.

II

Ангели з козацькими списками,
у плечах і задумах — широкі!
Стоїте покірно, як васали.
Знічено спинюсь за кілька кроків.
Поглядом зустрітись хочу з вами
на соборних сходах, як на вежі.
Що ж ви з обгорілими бровами,
наче щойно з бою чи пожежі?!
Ангели-братове, ваші сурми
залила Дніпрова мертва піна.
Ваш небесний кіш тому і журний,
що взнає запізно Україна,
де вогні пекельні, райські свічі.
Все сусідів зве співати хором.
...Ангели не дивляться у вічі —
може, їм смоли на шатах сором.

* * *

Криницю під райцентрівську півницю
сховали, наче сад під смітником
бульдозер і «брати бузковолиці»
(радіймо, є відділення міліцій,
де пахне часником і матюком).
Зрівняли яр і гнізда солов'їні.
У джерела каміння повен рот.
Як без юрби одним одній людині,
як замовляння скажеш Україні,
коли крізь кухлі дивиться народ?!
«Щоб шаблі не брали,
щоб кулі минали. . .
Ой на Івана да на Купала. . .
Глибокий колодязю,
золоті ключі.
А вже ж мені докучило,
в світі плачучи. . .»
Ех, земляки, ну що вам Берестечко,
хто вам Сірко і січові стрільці?!
Похмелиться мое село-містечко.
Криниці й казки жаль мені, вуздечко, —

виказуй, вкрадена, дзвени в моїй руці.
Це я коня виводила із стайні
і розбудила п'яних сторожів.
Між інших сцен я не люблю батальні.
Люблю криниці і старі читальні,
де зріз томів кошлатий від ножів,
де сторінки не всі порозрізали. . .
А поки фоліанти шелестять,
зрубають сад, аби були танцзали
для слобожанських Ян, Венер, Ізаур,
народжених, коли й моє дитя —
в годиноньку похмільну полинову
(. . без почуттів — самі передчуття. . .)
«Знаття б. . .» — завиправдовуєшся знову
і не себе полаєш, а підкову:
мовляв, щасливе зичила життя.

* * *

Як жити в хаті, що на дуб Сковороди
задвлена?
Буденно, мов садком — у цвинтар
або парканом — під собор-комору
(звучить неначе «караван-сарай») —
лише в моїй країні зрозуміле.
Останній жолудь у барвінок вмерз.
Урвався рід. І мертвий дуб сіріє —
потворний і малий, якщо дивитись
від хати чи з гори людських марнот.
Але ж якщо від хати навпростець
купальським колесом — по снігу — запізнілим,
по кризі озера, — цей дуб летить навістріч,
морозом кутий. Більша, виростає.
Здається, видно й на шляху Муравським,
не те що від могили за містком,
де мудрості вклонились рушником,
каліною і яблуками й хлібом,
де хрестиком розшиті білі ризи
святих отців. І сніг не долітає
до сивини їх. Мабуть, «Алілуйя»,
здіймаючись, розтоплює сніжинки.
Все повертається по колу: панахида,
і колір прапорів, і колір часу —
що зараз теж без листя і кори.
Змаліє він чи виросте в очах
дітей, народжених під знаком Терезів,
щоб зважити діяння й душі предків.
Я буду важчою від жолудя, що вмерз

у стежку чи у хмару снігову?
Такий уже в нас, дубе, хмарний час.
«Пізнаєш істину — у кров увійде сонце»*

* * *

Слобожанські Атени. Переспів тополь і колон.
На бекетівських сходах — вітражна оранжева тінь.
Озивається храм з грецьким іменем «Ерехтейон»
у доречності форм, снігопінним розлеті склепінь.
На фронтонах — міські, над каміном — родинні герби.
Все доцільне, як дощ у спекотні околичні дні.
Мабуть, в Харкові й Греції спільні не тільки горби —
сходи, фризи, карнизи — античні застигли пісні.
О, бекетівський настрій у березня, площі, дерев!
Городянина грають будинки, мов двір — короля.
Як же з гідністю світить невбите в «хрущобах» старе!
І з калюжі сміється відбите у ній янголя.

Про Автора

МИРОНЕНКО ІРИНА ДМИТРІВНА народилася 27 вересня 1960 року в селищі Нова Водолага на Харківщині. Закінчила Харківський державний університет. Працювала в газеті, письменницькому клубі, зараз — редактор Харківської телерадіокомпанії.

Автор поетичних книг «Жіночий танок» (Київ, 1984), «Вокзальна скрипка» (Харків, 1987), «Полин і віск» (Київ, 1990). Вірші друкувалися в антологіях, колективних збірниках, перекладалися білоруською, молдавською, туркменською мовами.

Член Спілки письменників України (з 1985 р.).

* Слова Григорія Савича Сковороди.

Наука, дослід

Олег РОМАНИШИН

«СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» І
«ПІСНЯ ПРО МОГО СІДА»
Спроба порівняльної аналізи

*«Героїчна поезія існувала і ще існує
у багатьох частинах світу, бо вона задовольняє
дійсну потребу людського духу».*

Сер Морріс Боувра¹*Вступ*

Хоч не встановлено прямих зв'язків між українською та еспанською середньовічною літературою героїчного жанру, все ж таки можна вказати на певні спільні риси між ними. Джерелом цієї схожості є не лише спільне для цілої Європи середньовічне середовище, але й спільний у багатьох аспектах світогляд українського і еспанського народів, осівших на грані європейсько-християнського — з одного боку, і азійського-мусулманського та африкансько-мусулманського світів — з другого.

В такий граничній фронтівій геополітичній зоні постійної боротьби проти безупинного штурму чужих світів Україна і Еспанія здобули собі належне місце в історії. Подібні історичні і геополітичні умовини вплинули на формування певних спільних духових прикмет, героїчної настанови до життя. У літературі цей світогляд обох народів викристалізувався в їхніх епосах — «Слово о полку Ігоревім» (далі «Слово») і «Пісня про мого Сіда» (далі «Пісня»).

Так як не може бути художнього твору без його творця, так і потрібно народу, який живить речників своєї духовости, які, у свою чергу, здійснюють творчий потенціал своїх націй.

Беручи цей факт до уваги, одними з перших штрихів творчого генія українського і еспанського народів, власне, були «Слово» і «Пісня». Вони є важливими не лише через їхню літературну вартість, але теж і тому, що ці твори завершують певний етап духового формування на світанку двох націй у модерному розумінні цього поняття. Крім того, названі твори уже вміщають низку основних елементів національного профілю, які супроводжуватимуть обидва народи крізь їхню історію впродовж століть.

Метою цієї статті є лише вилонити паралелі між обидвома епіч-

ними поемами по такій лінії: авторство поем і військова точка зору, характер поем, спільні мотиви, панегіричні особливості, епічна конструкція, стилістичні елементи і деякі поетичні аспекти.

Авторство поем і військова точка зору

Є загальне погодження серед науковців, що роком появи «Слова» є 1187 р., а «Пісні» — період між 1140 і 1160 рр. Отже, найбільше 47 років ділить появу одного твору від другого. Це і є перший маркантний збіг творчих обставин, який служить семафором для дальших порівнювальних досліджень.

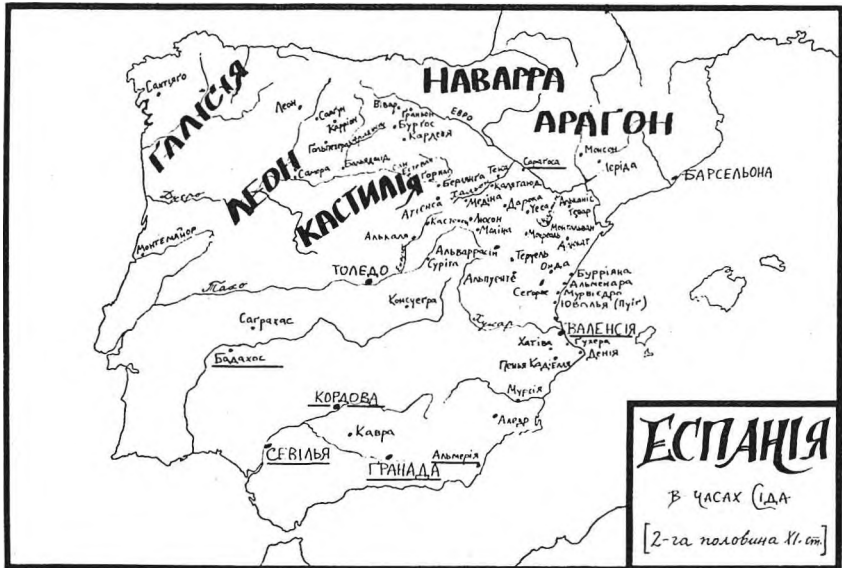
Питання авторства поем вказують на можливі паралелі, які впливають з відомих історично-літературних даних і ретельної порівнювальної аналізи самих текстів. Хоч ледве чи будь-коли вдасться встановити з певністю ким і чим були автори цих поем, бліді контури їхніх силуетів збігаються у певних рисах.

Виглядає, що з певністю можна ствердити, що оба барди або самі походили з прикордонної смуги (з маврами у випадку Еспанії і половцями у випадку України), або були докладно ознайомлені з обставинами, які там існували. Таким чином встановлено, що, без жодного сумніву, автором «Слова» був українець. Це, у свою чергу, підказує, що поет, як людина освічена і близька до правлячих кіл Києва, мусів бути докладно поінформований про половців і проблеми, які їхня загроза витворювала для України. С. А. Адріанов², намагаючись встановити місце походження автора «Слова», дійшов до висновку, що він походив із Чернігівщини, яка у XII ст. вдержувала «жваві зв'язки» з половецьким краєм.

Аналогічно, автор «Пісні» був кастилійцем, теж з прикордонної смуги між християнськими і мавританськими володіннями. Еспаністи, а особливо знаменитий еспанський історик і літературний критик Рамон Менендес Пидаль³, при допомозі топографічного методу аналізу тексту, вказуючи на деякі прямо фамільярні посилення автора на певні місцевості і їхніх жителів⁴, дійшов до заключення, що цей еспанський поет походив з прикордонних міст Медінаселі або Сан Естебан де Гормас, які прямо межували з мавританськими князівствами в Еспанії.

Князь Ігор відбув свій трагічний похід на половців у 1185 р., а історичні подвиги Сіда закінчилися його смертю у Валенсії у 1099 р., у місті, яке він відвоював від маврів у 1094 р. Ці дати вказують на факт, що обидва барди фактично були сучасниками цих історичних подій, які надихнули їх увічнити події у своїх знаменитих творах. Ці обставини часової близькості авторів до названих історичних подій запевнили, що основна частина змісту їхніх творів вмістилася у рамки історичної дійсності чи правдоподібності.

Мимо різних припущень про авторів цих поем, з певністю мо-



жна ствердити, що вони були освіченими людьми з дуже близьким пов'язанням з княжими дворами своїх країн. Відносно автора «Слова», у цьому є цілковите погодження між поважними дослідниками. Але виглядає, що чомусь є загальна тенденція відпустити автора «Пісні» як звичайного собі, хоч обдарованого, менестреля. Причиною такої оцінки може бути відносна нескладність і популярність стилю поеми, як і її велика популярність серед населення. Але в самій поемі є незаперечні докази, що й еспанський поет був теж висококваліфікованою особою: коли король Альфонсо скликав свій двір у Толедо, щоб розсудити Сіда з його противниками графами з Карріону, поет «Пісні» присвячує судовим справам 537 із 3.732 рядків, з яких складається поема. Таке обширне трактування цієї теми у наведеному прикладі вказує на те, що і цей поет мусів мати поважний досвід і розуміння державних і легальних справ, до яких звичайно не мав би доступу навіть найталановитіший бард.

До того ж, крім знання історії і географії своїх країн, обидва поети добре визнавалися на воєнному ремеслі, що у свою чергу підказує, що вони у якомусь часі свого життя або самі були воїнами, або мали якесь інше безпосереднє відношення до військових справ. Цю тезу підтверджує військова точка зору, яка домінує в обидвох поемах. Бо лиш особи, які належали до військово-лицарської верстви суспільства, могли мати таке докладне знання з різних ділянок воєнного ремесла. Приклади:

1. Військові подвиги їхніх королів чи князів.

Галицький Осмомисле Ярославле!
Високо сидиш ти на своїм злотокованім столі,
підпер гори угорської своїми залізними полками,
заступивши королеві путь,
зачинивши Дунаю ворота,
.....
стріляєш ти з отчого золотого стола салтанів за землями.
.....
А ти, буй-Романе і Мстиславе!
.....
Од них загула земля, і багато країн —
Хинова, Литва, Ятвиги, Демерела,
і половці сулиці свої покидали,
а голови свої поклонили
під тії мечі харалужні⁵.

А що відноситься до «Пісні», то більша частина поеми описує цілий ряд воєнних дій проти маврів, які завершилися завоюванням Валенсії⁶.

2. Військова стратегія і тактика.

Поет «Слова» виявився солідним знавцем воєнного мистецтва. Половці заманили князя Ігоря і його дружину у фальшиве почуття самопевності, дозволивши йому перемогти малу частину їхнього війська і взяти здобич, щоб уночі цілковито оточити дружину князя Ігоря. У висліді цього неfortunного для русичів повороту подій, військово спритного половецького маневру, княжі війська зазнали рішучої кривавої поразки після довгого бою.

Тому що Сід був постійно в офензиві, усі його військові дії були докладно заплановані наперед, що, разом з ефективною бойовою тактикою, уможливило йому досягти перемоги за перемогою. За ці успіхи на полях боїв Сід придбав собі серед народу ім'я «Кампеадор», тобто «Сід Войовник».

Прикладом блискучої воєнної тактики Сіда є його облога і здобуття маврського замку Алькосер. Маючи труднощі змусити залогу замку здатися, Сід влаштовує удаване відтягнення військ, немов знімаючи облогу, що заманює ворожий гарнізон відкрити ворота замку і вийти в поле. Попавши в Сідову пастку, маврський гарнізон був розгромлений вщент на відкритому полі. А ось як поет змальовує атаку воїнів Сіда, вживаючи клясичну кавалерійську атаку *charge en retour* проти маврського війська, яке прибуло опісля виручати Алькосер:

Перед грудьми щити застібають вони,
з прапорцями списи опускають,

над кульбаками лица схилили,
 сміливо дуже наступом на них пішли.
 Голосом сильним гукає той, що в годину родився щасливу:
 «На них наступайте, бійці, на милість Творця!
 Я є Руй Діяс, Переможець, Сід з Бівару!»
 Усі наступають на лаву, де Педро Бермудес.
*Їх триста списів, усі мають свої прапорці;
 з них кожний за кожним ударом маврів вбивав;
 завертаючи, стільки само трупів лишають.*
 Побачили б ви скільки списів підносять і опускають,

 Впало на полі битви в короткому часі
 мавританців вже тисяча триста⁷.

3. Вживані роди зброї.

Автор «Слова» був теж дуже добрим знавцем озброєння княжих військ, що знову potwierджує близьке заангажування поета у військових справах. Бо хто інший міг би так акуратно прокоментувати такі деталі, що українські князі виряджали свої дружини теж і «латинськими» шоломами чи польськими списками:

А ти, буй-Романе і Мстиславе!

 Єсть бо у вас залізні молодці
 під шоломами латинськими.

 Інгвар і Всеволод,
 і всі три Мстиславичі,
 не лихого гнізда шестикрильці!

 Нащо ж ваші золоті шоломи,
 і сулиці ляській, і щити?

(Ст. 119)

Подібне широке знання військового виряду і його вживання можна знайти у «Пісні». У цьому випадку варто проаналізувати на перший погляд незначну деталь, але яка доводить, що автор цієї поеми був теж експертом військового ремесла:

Добре кінь ходить Мінаї Альвар Фанеса,
 маврів убив він тридцять чотири:
 меч гострий* у нього, скривавлене рам'я,
 в долину спливає по ліктеві кров.

«Тахадор» — так називали старі еспанці важкий двосічний меч на 50-70 міліметрів широкий і біля одного метра довгий з рівцем посередині леза, який тягнувся від кінчика до рукоятки. У бою меч вживали як сокиру, щоб рубати ворога. Отже, тому, що за кожним ударом воїн зразу підносив меча знову для чергового уда-

* В оригіналі «тахадор» — О. Р.

ру, ворожа кров протікала рівцем меча до рукоятки, змочувала передпліччя власника меча, а відтак стікала йому з ліктя⁸. Знову, хто, крім воїна, міг би так знати про таку деталь битви?

Хоч ці приклади взагалі не вичерпують військового матеріалу в наших поемах, можна з певністю ствердити, що не лиш автор «Слова» міг таки бути поетом-воїном (на що вказують Дубенський, Бутков, Максимович та інші), але також і автор «Пісні»⁹.

Характер поем

Крім названої очевидної військової перспективи, постає теж питання т. зв. характеру цих поем.

Але, на цьому місці варто зробити стислий екскурс у суспільно-історичне довкілля України і Еспанії цих часів. Отже, для потреб нашої статті важливо пам'ятати, що для феодалної України і Еспанії найбільшим злом у протистоянні ворогові був брак політичної єдності між князями чи королями. Вони зачасто жертвували добром цілого краю в ім'я своїх вузких інтересів, створюючи різні союзи навіть з ворогом проти власних братніх князівств. Це, у свою чергу, обезсилювало і деморалізувало народ у боротьбі проти наїзників, особливо в Україні, яка мусіла нести головний тягар ударів азійських войовничих кочовиків.

Ситуація була подібною і в Еспанії, але з однією важливою різницею: еспанці, будучи в багато кращій гео-стратегічній позиції і бодай з моральною підтримкою християнської Європи, могли, mimo своїх внутрішніх феодалних чварів, з успіхом вести боротьбу за відвоювання Еспанії від арабських наїзників. До цього ще треба додати психологію ворога, з яким мали до діла українці й еспанці. У першому випадку, Україна ставила опір кочовим народам з нижчою цивілізацією та випробуванням нахилом до нищення. Натомість Еспанія мала до діла із уже осілим ворогом з високою (якщо не вищою) цивілізацією від своєї власної, і який був далеко більше схильний до співжиття між ворогуючими сторонами, або, у крайньому випадку, вдержання політичної, соціальної, економічної, культурної і релігійної стабільності. Цей дух більш-менш «цивілізованої» конфронтації двох світів проявляється навіть у «Пісні».

У «Слові» знаходимо кілька прикладів крайньо безжалісної і брутальної боротьби на життя і смерть з половцями:

Чорна земля під копитами
кістями була засіяна,
а кров'ю полита:
тугою зійшли вони по Руській землі!

(Ст. 109)

Тоді коли у «Пісні», поминаючи жорстокість бою, є помітна від-

носно людяна поведінка між еспанцями і маврами. Після перемоги еспанців над маврами біля замку Алькосер

Золото і срібло зносять вони і ліку не знають йому;
збагатились усі християни
тією здобиччю (яку там знайшли).
Маврів до замку свого вони завернули,
мій Сід приказав, щоб і їм щось дали.

(Ст. 68)

.....
Як Сід мій рішив залишити замок,
мавританки і маври сумувати почали:
«Від'їжджаєш, мій Сіде? Хай наші молитви перед тебе йдуть!
Ми залишаємось, пане, вдоволені з тебе».
Як Сід мій, що родом з Бівару, Алькосер опустив,
плакати маври і мавританки почали.

(Ст. 70)

Беручи ці обставини до уваги, поділяємо оцінку, що ці поеми є народнього чи т. зв. популярного типу, які віддзеркалюють суспільно-політичну дійсність, серед якої проживали усі верстви тогочасного суспільства. «Слово» і «Пісня» оспівують події з прямим відношенням до щоденного життя народу в ці часи.

Теж треба наголосити факт, що такі епічні твори, з огляду на свою прикмету популярності служили теж середником передачі історичної інформації, і тим самим вдержання історичної пам'яті народу. Вони виконували цю важливу суспільну роль у добі, коли живе слово (пісня, розповідь, дума, переказ, легенда, рецитація тощо) було безконкурентним. До того ж, ці твори не лише виконували певну дидактичну функцію, а й розвагову. Тому автори у цих творах як усних формах мистецтва, завжди зверталися до своєї аудиторії через кличну форму. У «Слові» читаємо:

Чи не гоже було б нам, *браття,*
почати старими словами ратних повістей
про похід Ігорів,
Ігоря Святославича?

(Ст. 97)

А в «Пісні»:

Погана це доля, *панове,* хліба не мати,
дивитись, як з голоду вмирають жінки і діти.

(Ст.82)

Але в чому полягає ця очевидна близькість «Слова» і «Пісні» з народом? Щоб відповісти на це питання, треба перше уточнити одну із основних і тривалих прикмет не лиш еспанської літератури, але й української.

В XVI і XVII століттях два роди епічної поезії були в моді — історична і новелістична¹⁰. Але тому, що кожна епічна поема складається з елементів історичного і новелістичного порядку, визначний еспанський вчений Р. М. Підаль запропонував нову класи-

фікацію для цього жанру, яка збігається з деякими ренесансними теоріями у цій ділянці літературної критики. Підаль запропонував для поезії дві школи: одна базується на понятті *істинности*, а друга — на понятті *ймовірности*¹¹.

«Школа істинности» прагнула поєднання поезії з історичною правдою. Тобто, сила і ефективність плоду творчої уяви є прямо залежні від ступеня, чи до якої міри фіктивні елементи у даному творі вкладаються в рамки існуючої чи уже минулої дійсності. Натомість, «школа ймовірности» (італійського походження) виключала з поезії фактичні події, правдиву історію, тому що це узгляднює «лише подробиці» чи «партикуляризми» дійсності, які є обмежені часом і простором, тоді коли «правдива» поезія мусить мати до діла лише з «універсальністю», що не є дійсністю сама по собі, але наслідуванням дійсності. А ця остання, через ймовірність плодів творчої уяви поета, підноситься на найвищі щаблі досконалости, яку людина лиш може задумати.

Це, у свою чергу, спричинило закономірну появу течій «реалістичної» і «фантастичної» ймовірности. Перша — *реалістична ймовірність*, як вислід помірної уяви, поєднаної із природньою настановою до світу, є притаманною для українського і еспанського світоглядів. Саме через те, автори «Слова» і «Пісні», мабуть, прямо інстинктивно відмовилися заплутувати свій творчий потенціал у т. зв. *фантастичну ймовірність*, як це зробив, наприклад, автор французької епічної поеми «*Chanson de Roland*» (*Пісня про Роланда*). У цьому і лежить головна причина, чому «Слово» і «Пісня» завжди були і далі залишилися такими близькими психіці і духовості своїх народів.

Підсумовуючи сказане: обидві поеми через своє наближення до історичних фактів мають, в основі, істинний характер, який можна вважати їхньою головною прикметою. Ця прикмета проникає у майже кожний аспект організму «Слова» і «Пісні».

Спільні мотиви

Є загально прийнято, що в середньовіччі людина мала «дві батьківщини» — т. зв. велику і малу, і що ця остання вважалася менш повноцінною, ніж перша. До того ж, середньовічна художня творчість у її найширшому змислі намагалася пристосувати до «малої» батьківщини (Еспанії, Франції, України і т. д.) універсальні ідеї «великої» європейської батьківщини. Тому поважні історики культури доводять, що і середньовічна поезія мала цей універсальний європейський характер¹². Але нам це твердження відповідає лише до певної міри, бо його теж, і то не менш успішно, можна застосувати до будь-якого культурно-історичного періоду, як, наприклад, Ренесанс. Ренесанс теж був універсальним європейським явищем, який не знав границь, але який ні в якому разі

не порушив чи знівельював духову національну субстанцію народів, які попали під його творчий вплив. Навпаки, він визволив великий духово-культурний потенціал європейських народів. Тому ми в основі згідні з поглядом Р. М. Підаля, що ця середньовічність, спільна усім європейським народам, перешкоджає помітити чітку національну відмінність кожного із них¹³. Але ми вважаємо, що справа не так у «спільній середньовічності», а радше в її суб'єктивному перенаголошенні істориками культури і літературними критиками.

Беручи до уваги це суттєве спостереження, можна тепер приступити до відміння спільних основних мотивів у «Слові» і «Пісні», таких як глибоке почуття національності і патріотизму, яке проникло в обидва твори. Хоч, очевидно, цей мотив виражений з певною відмінністю в кожній поемі, він, безперечно, походить із цього самого джерела, тобто любові до своєї «малої» батьківщини, за окресленням відомого літературознавця Лео Шпіцера.

Отже, через історичну доцільність національна ідея і поняття патріотизму у «Слові» задумані з великою ясністю і точністю. Крізь свою любов до цілої нації, поет піднявся понад всякі февдальні поділи на вершини благородних почувань єдності України-Руси, вболіваючи трагедією домашніх чварів, поразкою і смертю часто нерозважних її синів:

Тут два брати розлучились на березі бистої Каяли;
тут кривавого вина не достало;
тут пир докінчили хоробрі русичі:
сватів напоїли
і самі полягли
за землю Руськую.
Никне трава жалощами,
а дерево з тугою к землі приклонилось.

Уже бо, браття, невеселая година настала,
уже пустиня силу прикрила.
Встала обида в силах Дажьбожого внука,
ступила дівою на землю Трояна,
заплескала лебединами крильми на синім морі край Дону;
плещучи, прогнала багаті часи.
Припинились походи князів на поганих,
сказав бо брат брату:
«Се мое, і те — теж мое».
І почали князі про малее — «се великеє» мовити
і самі на себе крамолу кувати.
А погані з усіх сторін приходили з побідами
на землю Руськую.

.....
Жони руські заплакали, примовляючи:
«Уже нам своїх милих лад
ні мислю помислити,
ні думою здумати,
ні очима оглядіти,
а злота і срібла того не мало загубити».

І застогнав же, браття, Київ тугою,
а Чернігів напастьми.
Горе розлилося по Руській землі,
печаль буйна пішла серед землі Руської.

.....
О, стогнати Руській землі,
спом'янувши колишню годину й колишніх князів!

(Ст. 109, 111, 123)

Примітки

- 1) С. М. Bowra, 'Heroic Poetry', London, 1952, p. 3.
- 2) В. Перетц, «Слово о полку Ігоревім», Київ, 1926, ст. 53.
- 3) Ramón Menéndez Pidal, 'En torno al Poema del Cid', Barcelona, 1963, pp. 109-162.
- 4) John Ormsby, translator, 'The Poem of the Cid', New York, 1879, pp. 70, 105.
- 5) «'Слово о полку Ігореві' та його поетичні переклади і переспіви», Ритмічний переклад, Київ, 1967, ст. 117, 119. (Усі підкреслення у цитованих текстах належать нам).
- 6) Гляди на карту Іспанії часів Сіда.
- 7) Богдан Лончина, перекладач і редактор, «Пісня про мого Сіда», Рим, 1972, ст. 62-66. (Усі підкреслення у цитованих текстах належать нам).
- 8) Ramón M. Pidal (ed.), 'Poema de Mio Cid', Madrid, 1971 (1911), p. 86-87.
- 9) Наскільки нам відомо, ця можливість ще не просліджена як слід. Додатковим доказовим матеріалом, що автор «Пісні» міг мати пряме відношення до військової професії, може послужити його ґрунтовне знання кодексу честі і поведінки воїнів-лицарів тощо. Це потверджують частини поеми, в яких, наприклад, описані двобої лицарів Сіда з графами з Карріону або будь-які інші бойові дії.
- 10) W. S. Merwin, translator, 'The Poem of the Cid', *Medieval Epics*, New York, 1963, p. 499.
- 11) R. M. Pidal, 'En torno al Poema del Cid', pp. 69-94.
- 12) Leo Spitzer, 'Sobre el carácter histórico del Cantar de Mio Cid', *Nueva Revista de Filología Hispánica*, II, 111-112.
- 13) R. M. Pidal, 'En torno al Poema del Cid', pp. 69-70.

Про Автора

ОЛЕГ РОМАНИШИН (нар. 1941 р.) закінчив Торонтський університет на факультеті гуманітарних наук з ділянки іспаністики. Оборонив дисертацію на тему: «Зображення Дон Кіхота в українській літературі» і здобув звання доктора філософії. Був викладачем у трьох канадських університетах. Автор статей на літературні, історичні і політичні теми. Член низки професійних наукових організацій, серед них Канадської Асоціації Славістів, північноамериканської Асоціації Модерних Мов та член управи Наукового Товариства ім. Шевченка в Канаді. Під сучасну пору є головним редактором української тижневої газети «Гомін України» в Торонті, Канада.

(Закінчення буде)

БІОГРАФІЧНІ НОТАТКИ ПРО СІДА

Родріго Діас — Сід Войовник — народився, мабуть у 1043 р. у місцевості Вівар біля Бургосу, у дворянській родині і виростав при дворі королів Кастилії і Леону Фернанда I і його сина Санча. За панування короля Санча (1065–72) Сід здобув собі репутацію виїмкового військового провідника.

Після смерті Санча на війні королівський трон перебирає його брат Альфонсо, який повертається з вигнання. Тут треба зазначити, що Сід відіграв важливу роль в користь Санча у його боротьбі за трон Леону проти свого брата Альфонса. Незалежно від цієї події (що Альфонсо добре розумів), Сід таки залишається при дворі Альфонса і навіть одружується у 1074 р. з племінницею короля Хіменю.

Через дії Сіда у феодалних чварах, особливо, коли він бере у полон королівського фаворита графа Гарсію Ордоньеса і робить на свою руку великий наскок на маврське князівство Толеда, яке було протекторатом короля Альфонса, цей карає Сіда вигнанням у 1081 р.

Але постійна загроза з боку арабського світу змушує короля помиритися зі Сідом у 1087 р., який тепер зосереджує всю свою увагу на підкорення Альфонсові маврського королівства Валенсії. Хоч боротьба була дуже скомплікованою, Валенсія, врешті, скапітулювала перед Сідом у 1094 р. після довгої облоги та політичного маневрування. Араби намагалися, очевидно, відвоювати Валенсію, але за Сіда це їм не вдалося зробити, будучи ним два рази розгромлені у битвах Кварте (1094) і Байрен (1097).

Своїми військовими успіхами і завоюваннями Сід здобув собі майже королівський статус, про що свідчить шлюб його дочок з принцями Наварри і Барсельони.

Після смерті Сіда у 1099 р. і відвоювання арабами Валенсії у 1202 р. його тіло перенесено до монастиря у Сан Педро де Карденя біля Бургосу, де й почався культ Сіда як національного героя. А всі історичні джерела вказують на те, що Сід був дійсно визначним військовим командиром свого часу, який послідовно здобував блискучі перемоги над переважаючим ворогом.

Слово «Сід» — арабського походження і означає «пан». Це почесне звання, що його носили християнські лицарі, які проживали між маврами або мали васалів-мусулман.

ФАБУЛА «ПІСНІ ПРО МОГО СІДА»

«Пісня» складається з трьох частин. Перша: вигнання Сіда, прощання з сім'єю та початок його пригод по дорозі до Бургосу. Друга: завоювання Валенсії і нещасливий шлюб дочок Сіда з графами з Карріону. Третя: насильство графів з Карріону над дочками Сіда, суд, скликаний королем Альфонсом, покарання графів і нове весілля дочок Сіда з женихами з королівського роду.

Володимир ЖИЛА

ПЕРЕКЛАД «ФАВСТА» В СИСТЕМІ НОВИХ КОНЦЕПЦІЙ

(До 70-річчя перекладу Дмитра Загула)

Підхід до принципів перекладання в Україні пройшов поважні зміни протягом віків. У часи середньовіччя переклади були переважно буквальні, в XVII-XVIII ст. — «вільні», зі скороченнями тексту і навіть зі змінами в перекладеному тексті. Пізніше перекладачі почали виявляти що раз то більше бажання до ближчої відповідності оригіналові, до більш точної передачі його змісту й мистецьких особливостей. Проте різні види літератури становили завжди своєрідні труднощі при перекладанні їх на інші мови. Найлегше, здається, було перекладати наукову, публіцистичну літературу, трудніше — мистецькі твори; серед цих останніх менші труднощі викликала проза, більші — вірші. А найскладнішою ділянкою були переклади ліричних поезій. Це зовсім зрозуміле явище, бо лірична творчість — один з найскладніших літературних жанрів. Адже в ній життя відображається через передачу почуттів, переживань і думок людини, залежно від обставин і подій.

Віддзеркалити ці складності на початках у перекладі було не тільки трудно, воно просто переростало обдарування перекладачів. Це пояснює в деякій мірі труднощі перших українських перекладачів ліричних віршів Гете. Про переклад «Фавста» тоді в Україні ще не думали. Бо ж це найбільше мистецьке досягнення Гете, в якому зображення ученого Фавста зазнає складної еволюції, що втілює суперечливий розвиток самого поета й боротьбу ідей, властиву бурхливій епосі кінця XVIII — початку XIX ст. і, таким чином, надзвичайно трудне для перекладу.

Лише наприкінці XIX ст. на підставі набутого досвіду приступили українські перекладачі творчості Гете до перекладу «Фавста». 1865 року Михайло Старицький переклав деякі фрагменти з цього твору. 1875 року Іван Франко надрукував у студентському часописі «Друг» «Пісню Гретхен» і «Гретхен за прядкою», далі «Кухню царівниці» (1879), а 1880 р. у львівській газеті «Правда» появився його переклад початку «Фавста». 1882 року Іван Франко видав перший український переклад першої частини. Цей переклад показався у мистецькому відношенні наскрізь успішним і був показником великої сили волі і наполегливості українського поета в досягненні мети. 1891 року Григорій Коваленко вислав до львівської «Зорі» свій римований переклад «Фавста»¹. А 1899 року, до 150-річчя з дня народження Гете, І. Франко опублікував окремим виданням із вступом і обширними поясненнями третій акт другої

частини п. з. «Гелена і Фавст». Цим і розпочалася в ХІХ ст. епоха українського гетезнавства.

Початок ХХ ст. приніс українському гетезнавству новий переклад першої частини «Фавста», який виконав поет Дмитро Загул². Його перекладацька праця мала тоді велике культурно-мистецьке значення. Про нього говорили як про «видатного, висококультурного і плідного перекладача з чужоземних мов, головню німецької»³. А серед перекладених ним творів найбільше цінували саме переклад «Фавста». Він переклав також деякі ліричні вірші Гете, зокрема «Вільхового короля», «Міньйону», «Рибалку».

Загулова «Міньйона», наприклад, перекладена творчо з глибоким розумінням оригіналу. Її образні картини переконливі і наскрізь свіжі; вони чітко віддзеркалюють світосприймання німецького поета.

Оригінал Гете:

Kennst du das Land, wo die Zitronen blühn,
Im dunkeln Laub die Gold-Orangen glühn,
Ein sanfter Wind vom blauen Himmel weht,
Die Myrte still und hoch der Lorbeer steht,
Kennst du es wohl?

Dahin! Dahin
Möcht ich mit dir, o mein Geliebter, ziehn⁴.

Український переклад:

Знаєш той край, де гай цитрин цвіте,
Де помаранча золота росте,
Де віє ніжним леготом блакить,
Де тихий мирт і гордий лавр стоїть?
Знаєш той край?

Туди! Туди
З тобою, любий, рада б я піти!⁵

У перекладі оригінально перевтілено першотвір. Його образність збагачена добірними епітетами: «золотий», «ніжний», «тихий», «гордий». Слово «легіт», що тут означає легкий вітерець, не тільки наближає переклад до оригіналу, воно робить його наскрізь приємним для відчуття. Переклад «Міньйони» своєю красою стоїть дуже близько до широко відомого мистецького перекладу М. Рильського⁶.

Естетичні почуття Гете зовсім інші у «Фавсті», вони пристрасно гуманістичні. В їх центрі людина з її прагненнями і бажаннями. Широко відображено тут напрям «загальнолюдського характеру, зі всією повнотою правди, життя і сили. В ньому висказана таємнича загадка буття, в ньому захована філософія життя в повному її розвитку»⁷. Це ніщо інше, як символ «сучасного духового прагнення». Тому Гете й наділив свого героя прикметами відважного і завзятого борця «в страшний боротьбі віри і пізнання». Фавст «стоїть на грані земного знання, там, де вривається слабенька нитка науки, де сміливе слово найвідважніших філософських систем німіє, де завершується таємничий процес єднання душі і тіла, де одна тільки віра може дати людині якір спасення»⁸.

Це, без сумніву, мусило сильно промовити до молодого ідеаліста Д. Загула, який вирішив увести «*Фавста*» в українську культурну скарбницю, щоб послужити «добрим зразком сучасним українським перекладачам іноземної літератури»⁹. Він і здійснив це у своєму перекладі, вживши в додаток ще й цілий ряд комплексних заходів для досягнення кращого мистецького перекладу твору. Серед них лінгвістичні і літературознавчі заходи та сильне перекладацьке хотіння — сприймати дещо по-іншому оригінал, відчувати його мистецьку форму та свobodно відтворювати рідною мовою. Як наслідок, маємо в перекладі твір, близький до оригіналу Гете, без будь-яких значніших недоліків, що вказували б на невідповідність українського поета справитися з важкими до вирішення специфічними труднощами мистецького першотвору. Немає тут і замітних перенесень мовного багатства з однієї стилістичної сфери в іншу, зі шкодою для естетики слова. У перекладі повно звучить живе українське слово. Його багата інтонація, дзвінки алітерації, часом навіть відсутні в рівнозначних німецьких словах, проте органічно притаманні німецьким віршовим складам.

Світ духів кожному відкритий,
Скинь тільки з серця пелену!
Встань, учню, без вагань обмити
В заграві ранку груди земну!

(Стор. 27-28)

У німецькому оригіналі:

Die Geisterwelt ist nicht verschlossen;
Dein Sinn ist zu, dein Herz ist tot!
Auf, bade, Schüler, unverdrossen
Die irdsche Brust im Morgenrot!¹⁰

Уже в першому монолозі *Фавста* відчутно відчуженість і винятковість атмосфери першотвору. Віддзеркалено тут реальну суперечність, що лежить між істинною сутністю людини, між її ідеалом і тією реальною людиною, що її створюють обставини. Силаботонічна система, характерна для німецької поезії, сповнена тут філософськими роздумами й ліричними поривами:

Das ich nicht mehr mit saurem Schweiß
Zu sagen brauche, was ich nicht weiß;
Das ich erkenne, was die Welt
Im Innersten zusammenhält,
Schau alle Wirkenskraft und Samen
Und tu nicht mehr in Worten kramen.

(Стор. 94)

В українському перекладі Загула:

Щоб я, потіючи, своїм ученикам
Про те не говорив, чого не знаю сам.
Щоб я пізнав таємну міць,
Всю суть й зв'язок таємниць,
Між світом цим а тим, що десь над нами, —
І більше не потів над бідними словами.

(Стор. 26)

У перекладі М. Лукаша:

Щоб я дарма не мудрував,
Чого не знаю, не казав,
Щоб я збагнув почин думок
І світу внутрішній зв'язок,
Щоб я пізнав основ основу,
А не кидав слова-полову. . .

(Стор. 20)

У своїх перекладах, як бачимо, обидва перекладачі не однаково дотримуються семантичної однорідності в синонімічних конструкціях. Проте, вони не виключають відтінків лексичного й граматичного значення в ході експресії та в стилістичній забарвленості. Це, до речі, сильно проявлено в М. Лукаша, менше в Д. Загула. Тому переклад Лукаша звучить чіткіше, а за формою він кращий і оригінальніший. Вжита Д. Загулом фраза «своїм ученикам» зовсім відходить від оригіналу, бо там такого немає, та що більше — вносить неясність у стрижневий елемент цілого синонімічного ряду. В той час, коли Лукашева фраза «дарма не мудрував» не тільки блискуче передає значення складного німецького тексту, але також робить цей віршовий рядок стрункішим і в'яже його краще з іншими римою та інтонацією. Також останній рядок вийшов у Загула дещо блідо. Фраза «бідними словами» звучить бідно й зовсім не передає німецького оригіналу. В той час, як Лукашів рядок «А не кидав слова-полову» не тільки вклався у значення німецького оригіналу, але, може, й переріс його семантично, зокрема, коли додати, що цей рядок ще й кінчається трикрапкою, якими позначаємо незакінченість висловленого. Ця незакінченість, здається, найкраще розв'язує проблему.

Що цей уривок із тексту Гете нелегкий для перекладу, свідчить також англійський відповідник:

That I need not with work and woe
Go on to say what I don't know;
That I might see what secret force
Hides in the world and rules its course.
Envisage the creative blazes
Instead of rummaging in phrases¹¹.

Переклад добрий, але не звучить блискуче. Його краса порушена неутраляльністю деяких слів, що затемнили характерну ясність і визначеність лексико-граматичного звучання оригіналу. Таким чином, українські перекладачі, зокрема Лукаш, заслуговують на окреме признание, коли врахувати, що в них досвіду було, напевно, в десять разів менше, ніж у перекладачів на англійську мову¹².

Вислів, що, мовляв, нове виростає із старого, стосується й перекладацького мистецтва, зокрема, коли воно підсилене бажанням поступу й постійного змагання до вершин. Для прикладу зачитуємо

уришок із цього самого монологу, спершу в перекладі Д. Загула, а згодом — у перекладі М. Лукаша.

У перекладі Загула:

Геть, геть! далеко, на простір!
На волю з темної нори!
І тільки Нострадама твір
Собі товаришем бери!
Пізнаєш згодом льот [літ — В. Ж.] світил,
І хто їм дав той вічний рух,
І знайдеш скарб душевних сил,
Як заговорить з духом дух.
Дарма! сухенький розум наш
Знаків небесних не збагне.
Ви, духи, скрізь навколо нас,—
Скажіть: чи чуєте мене? (Стор. 27)

Цей самий уришок у перекладі Лукаша:

Тікай! На волю, на простір!
Візьми цю книгу чарівну;
Цей Нострадамів віщий твір
Тобі відкриє таїну.
Спізнаєш ти шляхи світил,
Збагнеш природи вічний рух,
І в душу вступить повинь сил,
Коли промовить духу дух.
Шкода обнять сухим умом
Священних знаків зміст живий;
Ви, духи, тут в'єтесь кругом,
Озвіться ж ви на голос мій! (Стор. 21)

Поки приступимо до критичних завваг, хочемо тут ствердити, що від того, як окремих індивід бореться з життєвими труднощами, невдачами, зокрема в мистецькій праці, а у випадку прямого зіткнення з ними, коли лишається послідовним собі, залежить у великій мірі зростання його таланту, його успіхів у формі власного мистецького становлення. Це однаково стосується Загула й Лукаша. Адже ж наполеглива праця привела обох до успіху, який тут міряється розумінням та інтерпретацією краси. Бо ж поміж вище згаданими перекладами суттєвих різниць немає. В обох чітко виражено ідеал Гете та його доглибне уявлення про істотне і належне людині.

Перекладачам удалося також підшукати добрі мовні рівнозначники, які дають конкретно-чуттєве уявлення про «волю», «вічний рух природи», «обмеження людського розуму» тощо та мають ще й додаткове образне навантаження, що призначене для читача з метою зрозуміти обмеження людського розуму. Лукаш показався кращим і ґрунтовнішим знавцем семантичної співвіднесеності між мовними одиницями експозиції уривка, який включає його тезу, та мовною одиницею вирішальної частини, в якій приходить

до неодмінного зрушення, в якому саме і проявляється основна думка уривка. Для кращого осмислення сказаного, як також його інтерпретації, цитуємо німецький оригінал:

Flieh! Auf! Hinaus ins weite Land!
 Und dies geheimnisvolle Buch,
 Von Nostradamus' eigner Hand,
 Ist dir es nicht Geleit genug?
 Erkennest dann der Sterne Lauf,
 Und wenn Natur dich unterweist,
 Dann geht die Seelenkraft dir auf,
 Wie spricht ein Geist zum andern Geist.
 Umsonst, da trocknes Sinnen hier
 Die heiligen Zeichen dir erklärt:
 Ihr schwebt, ihr Geister, neben mir;
 Antwortet mir, wenn ihr mich hört!

(Стор. 96)

Фавст, упевнений, що знайшов потрібний стан душевної рівноваги, відкриває книжку й заходить ся перекладати:

Geschrieben steht: "Im Anfang war das Wort!"
 Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?
 Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen,
 Ich muß es anders übersetzen,
 Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin.
 Geschrieben steht: "Im Anfang war der Sinn".
 Bedenke wohl die erste Zeile,
 Da deine Feder sich nicht übereile!
 Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft?
 Es sollte stehn: "Im Anfang war die Kraft".
 Doch, auch indem ich dieses niederschreibe,
 Schon warnt mich was, da ich dabei nicht bleibe.
 Mir hilft der Geist, auf einmal seh ich Rat
 Und schreibe getrost: "Im Anfang war die Tat".

(Стор. 152)

У перекладі Загула:

Написано: «В началі слово бі!»
 Вже й тут не йде — Хто поміч дасть тобі?
 На «слово» я б не міг ваги такої класти,
 Інакше мушу перекласти.
 Дух осінив думки мої слабі.
 Написано: «В началі разум бі».
 Обдумай добре першу стрічку,
 Не квался, забувай колишню звичку!
 Чи ж розум — пан всесвітніх таємниць?
 Повинно б так: «В почині була міць».
 Але й тепер, коли це слово пишу,
 Я знаю вже, що так його не пишу.
 Господь поміг! Відразу просвітило;
 Напишу сміливо: «В почині було діло».

(Стор. 46)

Переклад Загула точний, наскрізь мистецький. Слова «бі»¹³, «начало», «разум»¹⁴ вжито для створення кольориту давнини. Вони, до речі, майстерно підбрані, сприяють гармонійній цілісності перекладу, підсилюють зміст, привертають до себе увагу та мають неабиякий вплив на ідейне та емоційне звучання окремих рядків. Їх функції чисто стилістичні. Вартість цих рядків значно зростає, коли порівняти їх із перекладом Лукаша, що пішов по лінії чисто літературного підходу: «Було в почині Слово!», «Була в почині Мисль». Ці речення звучать сильно, але немає в них кольориту, характерного оригіналові Гете.

На особливу увагу заслуговують два останні рядки першотвору, в які перекладачі вкладають різний зміст. Загул переклав їх так:

Господь поміг! Відразу просвітило;
Напишу сміливо: «В почині було діло».

М. Улезко, стараючись перекласти ці рядки буквально, порушив систему римування і дав такий відповідник:

Дав поміч дух. Ось я вже догадався
І сміливо пишу: «Було в почині діло»¹⁵.

М. Лукаш пішов по лінії чисто мистецькій, обійшов слово “Geist”, а “auf einmal seh ich Rat” переклав блискучим українським фразеологізмом «та світ свінув», що означає, що у Фавста раптом з’явився здогад (або йому стало відразу ясно).

Та світ свінув — не зрадила надія,
І я пишу: «Була в почині Дія!»

(Стор. 50)

Фрази «не зрадила надія» в оригіналі немає, але вона перекладачеві конче потрібна для римування та для завершення цілісності віршових рядків. Це якраз і є секрет майстерності перекладу. Доказ, що перекладачеві обов’язково потрібний дослідницький хист, ерудиція, тонка сприйнятливість. Покладатися лише на інтуїцію не можна, бо в цьому випадку тільки солідна філологічна аналіза могла привести до розв’язки текстуальних труднощів¹⁶.

Подібну розв’язку знаходимо в російського перекладача Н. А. Холодковського, який у другій половині XIX ст. виконав один із кращих російських перекладів «Фавста»¹⁷. Він так переклав згадані два рядки:

Но свет блеснул, и выход вижу я —
В деянии начало бытия¹⁸.

В англійських перекладах ці рядки перекладають буквально:

The spirit helps me. Now it is exact.
I write: In the beginning was the Act¹⁹.

Тут мимоволі з’являється питання, чи — перекладаючи слово “Geist” фразеологізмом «та світ свінув» — перекладачі не пере-
кручують текст світоглядно, роблячи його матеріялістичним. Ад-

жеж в оригіналі Гете воно вживається в ідеалістичному розумінні, в якому «дух» вважається основою всіх речей і явищ та є первинним щодо матерії. Тому я схилиюся до інтерпретації Д. Загула, який, вживаючи слово «Господь», найкраще розв'язав це наскрізь трудне й дуже важливе місце оригіналу. Вважаємо, що перекладачі не мають права нав'язувати Гете чужої думки. А тут йому нав'язано не тільки чужу, а й світоглядowo ворожу думку, що зовсім не відповідає ні його наставленню, ані філософським переконанням і мистецьким вимогам²⁰.

Учені-гетезнавці надають великого значення для розуміння твору також монологу Фавста під час другої зустрічі з Мефістофелем.

В оригіналі:

In jedem Kleide werd ich wohl die Pein
Des engen Erdelebens fühlen.
Ich bin zu alt, um nur zu spielen,
Zu jung, um ohne Wunsch zu sein.
Was kann die Welt mir wohl gewähren?
Entbehren sollst du! Sollst entbehren!

(Стор. 174)

У перекладі Загула:

Хоч як не зодягнусь, а пекло тих страждань
Життя тісного мушу відчувати.
Я застарий, щоб лицаря вдавати,
Замолодий, щоб жити без бажань.
Чого від світа сподіватись?
«Ти мусиш всього відрікатись».

(Стор. 54)

(Закінчення буде)

Примітки

1) Є. Євстахевич, «Goethes Werke in der Ukraine» в *«Jahrbuch der Ukraine-kunde»*, 1987, (München: Arbeits-und Förderungsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften, 1987), стор. 316. Доля перекладу Г. Коваленка нам, до речі, не відома.

2) Дмитро Загул (1890-1938) — український поет-філософ, вчений і перекладач. Народився в с. Мілієві Вижницького повіту на Буковині. Вчився в Чернівецькому університеті. В роки Першої світової війни перейшов на Наддніпрянську Україну, працював у Києві. Збірки поезій: «З зелених гір» (1918), «На грані» (1919), «Вибране» (1961), «Поезії» (1972). Перекладав чимало з німецької літератури, зокрема з творчості Гете, Гайне, Шіллера.

3) Цитата з літературно-критичної праці про Д. Загула, що її написав Яків Савченко (1890-1937), український поет і критик.

4) Johann Wolfgang Goethe, 'Sämtliche Gedichte, Erster Teil'. Ausgabe Letzter Hand. Zürich: Artemis-Verlag, 1950, стор. 111.

5) Дмитро Загул, «Вибране» (Київ, «Радянський письменник», 1961), стор. 297.

6) Гете, «Лірика». (Київ, Державне видавництво художньої літератури, 1949), стор. 66.

7) І. М., «Передмова» в Й. В. Гете, «Фавст, трагедія». Перша частина в перекладі Дмитра Загула (Київ-Відень, «Вернигора», 1919), стор. 14. Всі інші цитати перекладу наведено за цим виданням з поданням сторінки. Цитати з перекладу М. Лукаша наведено також з поданням сторінки з книги: Йоганн Вольфганг Гете, «Фауст», трагедія, друге видання (Київ, «Дніпро», 1981).

8) Там же.

9) Д. Загул, «Вибране», стор. 52.

10) 'Goethe's Faust', trans. and with introduction by Walter Kaufmann (Garden City, New York, Anchor Books, 1961), стор. 98. Всі інші цитати оригіналу наведено за цим виданням з поданням сторінки.

11) Там же.

12) До 1984 року появилось 57 перекладів першої частини «Фавста» англійською мовою. На той час було всього чотири переклади по-українськи.

13) Невідмінюване застаріле скорочення для «Big» (Бог). Приклад лексичного церковнослов'янїзму, що став звичним і широкоживаним словом у мові українського народу.

14) Широковживані церковнослов'янїзми.

15) Йоганн Вольфганг Гете, «Фавст». Трагедія. Частина перша. Переклав з німецької мови М. Т. Улезко (Київ, Державне видавництво України, 1926). Олександр Білецький в своїй статті «Фауст, трагедія Гете» пише: «В 1926 році було видано першу частину 'Фауста' в досить точному, але важкому перекладі М. Улезка». Див. Олександр Білецький, «Зібрання праць у п'яти томах», за ред. М. К. Гудзія (Київ, «Наукова думка», 1966), том 5, стор. 441; «Гете, «Фауст». Переклад з німецької Миколи Лукаша. Вступна стаття О. І. Білецького (Київ, Держлітвидав, 1955), стор. IV; Лев Копелев, «Фауст по-українськи», в «Мастерство перевода» (Москва, 1965), стор. 159.

16) В. Коптілов, «Критерії оцінки перекладу», «Радянське літературознавство», ч. 8 (1972), стор. 56.

17) «Краткая литературная энциклопедия», за ред. А. А. Суркова (Москва, «Советская энциклопедия», 1964), том 2, стор. 170.

18) Копелев, стор. 158.

19) Kaufmann, стор. 152.

20) Гете не був ортодоксально правовірною людиною, але він у жодному випадку не був поганином, як його хотіли бачити деякі вчені в XIX ст. Для нього навіть пантеїстичні погляди Спінози були огидними. Він був і залишився вдячним спадкоємцем християнської традиції, джерелом якої була Біблія, як це він часто підкреслював у своїх писаннях. Див. «The New Encyclopædia Britannica» in 30 Volumes (Chicago: Encyclopædia Britannica, Inc. 1974), том 8, стор. 230. Які причини спонукали Н. А. Холодковського замінити слово «дух» словом «світ», ми не змогли дослідити. Припускаємо, що одиноким причиною було те, що він належав до російських лібералів другої половини XIX ст., які в питаннях релігії дотримувалися вільнодумних поглядів. Наприклад, Борис Пастернак, один з найкращих російських перекладачів «Фавста» советського періоду, пішов по лінії

тексту, відмовившись від патетичних слів типу «деяние», «бытие» та дав скромний, але гідний переклад згаданих рядків:

Я был опять, как вижу, с толку сбит,
«В начале было дело» стих гласит.

Ми сумніваємося, чи Лукаш, перекладаючи «*Фавста*», мав доступ до перекладу Загула. Проте, ми більш ніж певні, що він вільно користувався перекладом Н. А. Холодковського. Може, звідтіля і походить його «світ свінув» (дієслово «свінути» означає «яскраво спалахнути»). Холодковський вживає «свет блеснул» (російське дієслово «блеснуть» по-українськи — «блиснути», «виблиснути», «свінути», «сяйнути»). Але це лише наші припущення. Розшуки за джерельним матеріалом також і тут не увінчалися успіхом. Таким чином, вжиття Лукашем фрази «та світ свінув» — це ніщо інше, як данина советській дійсності, що базується на постулятах матеріалістичної філософії, в якій поняття «дух» — це психічні здібності, свідомість мислення та навіть внутрішній стан, моральна сила людини, колективу тощо. Див. *Словник української мови* в 11 томах, за ред. І. К. Білодіда та ін. (Київ, «Наукова думка», 1971), том. 2, стор. 442-443.

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

Степан ПІНЧУК

МІЖ ПРАВДОЮ І КРИВДОЮ

Історія того складного і неоднозначного літературного явища, яке прийнято називати українською советською літературою, незважаючи на присвячені їй сотні томів монографій, збірників, посібників, підручників тощо, ще не написана, і невідомо коли і хто буде за неї братися та чи їй треба. Очевидно, треба. Але для осмислення української, як і всієї советської літератури, має бути вироблений особливий підхід, елементи якого застосовувалися хібащо при вивченні літератури раннього середньовіччя з його інквізицією, терором щодо письменників з боку світської влади та церковної ортодоксії.

Справжня, неупереджена історія советської літератури має розкрити жакливу наругу тоталітарної комуністичної системи над людською гідністю мистця, складну гаму людських злетів і падінь, макабричного лицемірства і жорстокости, драстичних болінь людських душ, які прагнули зберегти себе і хоч в якійсь мірі самовиразитись та донести свою вистраждану правду з-під тиску суцільного словесного баламутства і фальшивих ідеологічних стереотипів, накинутах на всіх і вся.

Діапазон оцінок у новій історії літератури буде такий широкий, якого до цього часу не знала жодна з наук. Тому, як це не парадоксально, вона буде сприйматися з великим інтересом. Але для її створення буде зовсім замало того, що, власне кажучи, є літературою, тобто творів. Потрібно розсекретити всі архіви, передусім ГПУ, НКВД, КГБ, КПСС, бо в них найвідмикальніші ключі по суті до всіх літературних постатей. А ще великої ваги слід надати спогадам живих очевидців, друзів, знайомих і близьких письменників, бо ще зовсім у недавні часи, та й у великій мірі тепер, кожен жив подвійним життям. Тому так цікаво знати, яким було оте друге позапублічне існування. Тож поспішаймо, збираймо матеріал про нього, поки ще живемо. Не даймо затриматися на портретах багатьох і багатьох наших літераторів-страдників зайвих плям.

На широкій шкалі новітніх поцінувань знайдеться чимало статей одіозних. Одні зарекомендувалися непримиренними борцями за новий «радянський спосіб життя» і утверджували себе в ньому як літературними, так і відомчими доносами, інші промишляли полюванням на відьом, на яких надягали машкару «мерзенних українських буржуазних націоналістів», треті були організаторами широких

кампаній цькувань і розносів. А були серед них «енциклопедисти», що в своїй діяльності поєднували все це свинство в одне ціле.

«Забудьмо, простімо», — скаже не один новоспечений гуманіст, в якого з-під м'якенького нововирошеного демократичного пушка вирають криваві комуністичні пазури.

«Ні! — відповімо йому. — Хай на цей раз здійсниться гасло: 'Ніхто не забутий, ніщо не забуте!'" У нас були свої чорні постаті, я б сказав — антипостаті, і галерія їх має бути вимальована з усією об'єктивністю та послідовністю. Хай країна знає своїх антигероїв, а моральний суд над ними — ніщо в порівнянні з тими тортурами, на які вони прирікали своїх колег по перу.

«По ділах їх познаша їх», — сказано у Святому Письмі. Тож навіть позалітературні діла, особливо, коли вони добрі, мають зіграти роль пом'якшуючих і навіть виправдувальних обставин при розгляді не одного складного і суперечливого літературного доробку.

На викладені тут міркування мене наштотувнула потреба дати стисло характеристику неординарної постаті Михайла Панасовича Стельмаха у зв'язку з 80-річчям з дня його народження, до якого він не дожив 9 років.

Наскільки це непросто, свідчить хоч би недавня суперечка між одним літератором і сином Михайла Панасовича, драматургом Ярославом Стельмахом. Непоіменований тут літератор накинувся на нинішнього нашого ювіляра за те, що він нібито у розкошах превеликих, під солодкий бренькіт литаврів від перманентного вручення нагород та премій провів своє творче життя. Здавалося б, тут нічому заперечувати. Були і Сталінська, і Ленінська, і Шевченківська премії та ще багато дечого. Але немає підстав не вірити і Ярославу Стельмаху, котрий переконливо довів, що під блискучим зовнішнім декором минали роки трагічної безвиході, розігрувалась драма таланту визначного мистця.

Так, твори М. Стельмаха справді не залишалися непоміченими комуністичним офіціозом, бо він удався до всіляких, іноді досить прямолінійних штучок, щоб йому догодити. Але основне їх смислове наповнення було зовсім не в тому, чого так жадали керівні партократичні зверхники. Вся проза Стельмаха — це естетичне ствердження життєтворчого духу українського народу, вітатичної сили і морального багатства селянської нації — прикмет, які дійшли до нас із праглибин віків і не піддалися знищенню зловорожими руїницькими силами, що стали особливо загрозливими в XX столітті. Це розуміли прихильники Стельмахового таланту, і з цим не могли не рахуватися його високопоставлені компартійні опікуни.

Іноді вони жахалися власних високих апробацій і потихеньку від них відпекувалися. Так сталося, наприклад, з найвище відзна-

ченим твором М. Стельмаха — романом «Правда і кривда» (за нього автор був удостоєний Ленінської премії). Допоки громадську атмосферу прогрівало сяке-таке тепло хрущовської відлиги, з ним носилися, як з писаною торбою. Але досить було війнути холодові брежнєвського застою, і «Правду і кривду» усунули з щонайпершого пляну. Навіть у шкільних підручниках він став розглядатись як щось другорядне. Натомість на перше місце був висунутий роман «Кров людська — не водиця», якого М. Стельмах написав як своєрідний пролог-додаток до роману-хроніки «Велика рідня».

Чому саме роман «Правда і кривда» почав муляти високим партійним достойникам та їхнім пристяжним критикам в кінці 60-х та на початку 70-х років? Тому, що він мав яскраво виражене антикультивське спрямування, а Брежнєву та Суслову дуже хотілося тоді реабілітувати культ особи Сталіна. А ще тому, що головним героєм роману був недавній в'язень сталінських концтаборів Марко Безсмертний.

Щоправда, М. Стельмах дав своєму персонажеві певне ідеологічне прикриття. Мовляв, Марко був заарештований за чистоту ленінських переконань, та й в таборі він укупі з неменш відданим ленінцем мало не щодня вивчали біографію великого Ілліча. Знаємо, якої політграмоти набували репресовані 30-их років. Вийшовши на волю в 50-х, вони завдали офіційним мітам більшого удару, ніж юні шестидесятники.

Як же проявив себе Марко не на уроках політграмоти, а в дії? В добу революції він брав участь у повстанні проти Денікіна. Герої більш-менш чесних українських письменників у громадянську війну саме й борються проти Денікіна, іноземних інтервентів (німців, поляків, французів тощо), ну ще проти сердюків гетьмана Скоропадського, але ніколи — проти військ Петлюри. Пригадаймо А. Головка («Пилишко»), Г. Косинку («На золотих богів», Ю. Яновського («Лист у вічність») тощо.

Дуже симптоматичною є й та обставина, що найстрашніших носіїв соціальної кривди М. Стельмах знаходить у партократичному середовищі. Таким у романі постає начальник управління сільського господарства Кисіль. Цим трюком М. Стельмах нікого не міг ввести в оману так само, як і О. Гончар своїм героєм — начальником по культурі Володькою Лободою. Письменник критикнув ніби другорядного чиновника, але знищувальну кампанію проти «Собору» підняв перший секретар дніпропетровського обкому партії Ватченко.

У Кисіля «обличчя грубої владності і зарозумілості, ця людина не належить до тих, які люблять приносити людям радість, втіхи чи хоча б обдаровувати їх звичайною посмішкою». Але це соціальний портрет Першої особи, а не якогось там начальника

управління сільським господарством. Тож, коли образ Кисіля став накладатись на образ Лободи, роман «Правда і кривда» ненароком потрапив у пікантне становище.

Завдяки чому став сприйнятнішим від «Правди і кривди» роман «Кров людська — не водиця»? Завдяки своїй гострій класовості. Там класово ворожі сили в українському селі готові вирізати одна одну дощенту, а «куркуль» Січкарь убиває навіть маленьких діток активіста Свирида Мірошніченка. Саме цього й потрібно було більшовикам: ріжете, убивайте один одного. І слід зробити закид М. Стельмахові: чи не надто ретельно він грав на класовій антикуркульській струні?

Та є в романі «Кров людська — не водиця» одна особливість, яка до певної міри компенсує цей його прикрий гандж. Мається на увазі образ Данила Підпригори. Це своєрідний український Роцин («Ходіння по муках» О. Толстого), на створення подібного образу до М. Стельмаха не наважувався ні один український советський письменник.

Данило Підпригора теж із незаможницької родини. Маючи непересічні здібності, він прагне до освіти і здобуває її. Те, що він став на шлях національно-визвольної боротьби і був сотником в армії УНР, відповідає логіці його характеру: в українське військо справді йшли кращі представники молоді — чисті, благородні душі.

Але УНР розгромлено. Перед Данилом виникає проблема адаптації в новій політичній дійсності. На допомогу тут приходять його бідняцьке походження та пробольшевицькі родичівські зв'язки. Нова влада в особі «шляхетного» чекіста Нечуйвітра прощає Данилові, і він «спокутує вину» своєю чесною працею.

Ситуація Данила ускладнена тим, що чекіст і петлюрівець поохали одну й ту ж дівчину, але вона віддала перевагу петлюрівцеві і стала його дружиною. Порядний комісар Нечуйвітер не став мстити своєму суперникові.

Порівняно з образом Роцина в Підпригори є суттєві особливості. Російський білогвардієць зробив свідомий вибір, переконавшись, що його імперські амбіції більшовизм може здійснити краще і послідовніше, ніж білогвардійщина та всілякі прибічники поваленої монархії.

Данилові ж довелося з сумом відмовитися від здійснення національних ідеалів задля того, щоб вижити. І все таки образ Підпригори, як недавно було прийнято говорити, вимагав від автора певної сміливості і був зв'язаний з ризиком. Все, зрештою, обійшлося щасливо. Однак, образ Данила належатиме до активів М. Стельмаха.

Не випадає замовчувати і безумовно негативні світоглядні нюанси, які, на мій погляд, неоднозначно прикро позначалися на творчості письменника. Досить часто в його романах можна зустріти нарі-

кання на те, що деяких його героїв-інтелігентів, зокрема й тих, що займаються фолкльором, збивала з пуття «західньоукраїнська націоналістична писанина», якою вони зачитувалися в дні свого становлення. М. Стельмах тут не мав рації. Мабуть, він сам тієї «писанини» не дуже то читав. Це, скоріше, не вина, а біда його, що йде від необізнаности. Бо ця «писанина» — це сотні й десятки томів Записок Наукового Товариства ім. Шевченка, «Етнографічного збірника», чотиритомна праця Шухевича «Гуцульщина» і т. п. Основними ж авторами та редакторами тієї «писанини» були І. Франко та М. Грушевський. Про це Михайло Панасович не міг дізнатися у Вінницькому педінституті, в якому він здобув вищу освіту.

А в Інституті фолкльору та етнографії, де він працював молодшим науковим співробітником у перші повоєнні роки, панувала затхла антиукраїнська атмосфера. Пригадую, в 1954 році я прибув до Києва у відрядження для роботи над кандидатською дисертацією. Мені потрібен був двотомний корпус українських народних дум, видрукований 1928 року в Києві, укладачем якого була Катерина Грушевська. В Інституті літератури цього видання, яке в нашій аспірантській кімнаті у Львові було настільним, не виявилось. Я піднявся на поверх вище до Інституту фолкльору, будучи впевненим, що там його дістану.

— Нема його в нас, — гаркнув на мене вибритий, як облуплене яйце, череп старшого наукового співробітника Ф. І. Лаврова з загадковим виглядом характерника.

— Як так нема? Адже тут цей двотомник друкували.

— Ми його спалили, — прозвучала остаточна відповідь, невідомо з яким підтекстом.

Ось у такій атмосфері кристалізувалися Стельмахові наукові переконання. Очевидно, треба було судити-гадати про багато видань, навіть не читаючи їх, бо їх не було навіть в Інституті фолкльору.

Найбільші прикрощі випали на долю М. Стельмаха в останньому десятиріччі його життя. Вони були зв'язані з романом «Чотири броди» — цією лебединою піснею прозаїка. Близько десяти років білялітературні чиновники маринували його чи не найбільш вистражданий виплід, не допускали до друку, примушували перебляти, звичайно, на шкоду творові. Варто було б витягти з видавничого архіву оті знущальницькі рецензії та опублікувати їх, а то гробокопателі письменника тепер ходять у тогах його іменитих шанувальників. Нам відомий намір спадкоємців Михайла Панасовича видати роман «Чотири броди», відновивши в ньому вимушені пропуски.

Та, хоч і покалічений, історіософічний роман «Чотири броди» є гідним завершенням письменницького доробку визначного майстра слова. Якщо з бігом часу в декого з представників крилатої

прози романтичний струмінь послаблювався (Ю. Яновський, А. Головка), то в М. Стельмах він у ході творчої еволюції посилювався. Свідченням цього і є роман «Чотири броди».

Починав М. Стельмах традиційним реалістичним романом-хронікою «Велика рідня», з розлогими описами соціальних і побутових обставин, дослідницьким заглибленням у психологію, але й з піднесеністю мови, проникненням у високоестетичну поетику фолкльору. Це давало підстави вважати його прозу поетичною, хоч вона не була романтичною за своєю внутрішньою суттю, за її концептуальною основою. Надто вона була об'єктивною за своїми джерельними витоками і втіленням в образній тканині художнім матеріалом. Адже романтизм кладе в основу особистісну, суб'єктивну концепцію дійсності (суб'єктивну не в розумінні відсутності правдивості, а саме трансформованості в горнілі відповідної емоційно-психологічної настроєності автора, його постулятивної цілеспрямованості).

Написавши ще кілька романів («Хліб і сіль», «Правда і кривда», «Кров людська — не водиця») в дусі виробленої у «Великій рідні» манери, але з усезростаючим рівнем художньої майстерності, М. Стельмах після короткого крену у бік суб'єктивної ліричності («Щедрий вечір», «Гуси-лебеді летять. . .») спрямував свій творчий розвиток у бік ліро-епічної синтези, але на іншому, набагато складнішому і вищому художньому рівні. Якщо роман «Дума про тебе» ознаменував собою початок нового періоду творчості, то «Чотири броди» — його найвище досягнення.

З боку ідейно-тематичного «Чотири броди» є ніби новим художнім втіленням того життєвого досвіду, який послужив прозаїкові для створення «Великої рідні». Перед нами картина українського села від кінця 20-х років до першого року Вітчизняної війни, перших місяців гітлерівської окупації. Але увага тут концентрується не так на головних віхах історії, як на їхньому відбитті у серцях персонажів твору, на зумовлених ними змінах у їх світовідчужанні, життєвій позиції і долі. І все це охоплене та зцементоване до купи єдиним авторським поглядом, єдиною авторською концепцією зображуваного — звелічення вихованого віками високоморального, естетично повновартісного народного начала в житті і психології селянства, засудження всього того, що нівечить душу людини, нищить здобутки народного укладу життя.

Таким чином, основним рушієм, що приводить у єдине конфліктне сплетіння антагоністичні сили і спонукає їх до активної дії, є ті ж таки правда і кривда. Ці поняття вироблені народною мораллю віддавна, вони являють собою містку формулу оцінки прогресивних народних сил і світу визиску і тиранії. «Чотири броди» — не роман-хроніка, яким є «Велика рідня», де показується, «як воно було». Це річ глибокопоетична, філософська і історична водночас.

На останньому слід зупинитись окремо. Сутність Стельмахового погляду на змальований ним відрізок історії полягає і в тому, що він розглядає його як певну ланку у величезному ланцюзі всієї історії народу. Тут він, не особливо декляруючи, вдається до такого історіософізму, який ми спостерігали в Яновського, Довженка і Гончара, і який сягає своїми генетичними витоками, а, можливо, ще більше — типологічною спільністю, «Слова о полку Ігоревім».

Кінець двадцятих — початок сорокових років — цей період весь уміщається в сфері життєвого досвіду М. Стельмаха вже як зрілої, зформованої людини. І все ж у зв'язку з тільки-но вказаною особливістю є підстави розглядати «Чотири броди», на відміну від «Великої рідні», не як роман про сучасність, а як твір історичний. На цю обставину значною мірою впливає ще й те, що роман написаний з досить великої, бо півстолітньої, часової відстані.

«Чотири броди» — твір широкого життєвого охоплення, але і єдиного центруючого настрою. Тому рецензенти і називають його то думою, то пісню, то сагою і навіть притчею.

І все ж роман складається з двох стихій, двох нутрів, які до кінця не зливаються між собою. Перший з них — окреслений тут ідейно-художницький погляд, філософсько-романтична історична концепція, яка значною мірою пронизує і зображувальну структуру твору, вливаючись у могутній романтичний струмінь, що у значній мірі наближує останній роман Стельмаха до крилатої, тобто романтичної, прози, а другий — живе реальне життя, яке письменник зображує хоч і не з такою детальністю, але все ж з добротною реалістичною вірогідністю, спираючись тут на свій попередній досвід реаліста-аналітика.

А ще образ чотирьох бродів несе неабияке смислове навантаження. Вкажемо на те, що він позначає одне з основних епічних чисел. Пригадаймо: чотири сторони світу, чотири вітри, чотири сонця в «Слові о полку Ігоревім», чотири кути в хаті, колеса у возі тощо. Навколо образу чотирьох бродів письменник розгортає своєрідну, теж почерпнуту зі скарбниць народної мудрости філософію життя. «А от є інші в людині броди: блакитний, як досвід, — дитинства, потім, наче сон, — хмільний брід кохання, далі — безмірної роботи і турботи, а зрештою, онуків і прощання...» Чотирма бродами стікають води життя, а назад не повертаються...» В назвах чотирьох бродів (Козацький, Татарський тощо) відбилися сторінки давньої історії народу, і це в загальній історіософічній концепції роману має неабияке значення.

Одним із небагатьох письменників підкомуністичної літератури М. Стельмах у «Чотирьох бродах» підняв краєчок зависи, якою старанно прикривалася жахлива тема голоду 33-го року. Майже одночасно за неї заглянули Василь Земляк у «Зелених млинах» та Олесь Гончар у «Твоїй зорі». Найдостойніше повівся, звичайно,

Олесь Гончар. З його твору стає очевидним, що вся ота колективізація, розкуркулення — то був геноцид комуністичної влади щодо українського селянина-трудівника.

Яким привабливим постає в його творі розкуркулений хуторянин Роман Винник. Василь Земляк відбувся екстравагантностями в душі химерної прози. Стельмах розіграв куркульську карту. Голод він визнає, але складається враження, що, нібито, винуватцями його були ті ж куркулі: один з них — Семен Магазаник — закопав у землю близько двохсот пудів хліба. Тепер уже ні в кого не виникає сумніву, де подівся український хліб 32-го.

Зате М. Стельмах змалював позитивний образ героя, який розгорнув рішучу діяльність задля порятунку голодуючих селян. Це Дмитро Бондаренко, сільський учитель, а відтак голова молодого колгоспу. Це він всупереч забороні районного начальства роздав колгоспникам реквізований у Магазаника хліб.

За те Бондаренка було оголошено поза законом. Він переховується. Але друзі його батька, славного партизана часів громадянської війни, виклопотали для нього прощення.

— Дурниця! — скаже не один сучасний читач. — Нікому тоді не прощали.

Але хіба часто вдавалося врятуватися комусь із тих, яких вели до розстрілу, як це трапилось з Давидом Мотузкою в романі А. Головка «Бур'ян»? В тодішніх умовах тоталітаризму зображення такого чуда-дива було єдиною можливістю поставити саму тему про репресії щодо невинних людей, які хоч чимось намагалися допомогти своєму уярмленому і винищуваному народові.

Дуже багато важать для оцінки тієї або іншої літературної статті відомості про те, як вона вела себе в громадському житті, в спілкуванні з людьми інших національностей. М. Стельмах був незрівнянним людинолюбцем, чуйною співчутливою людиною. В бурхливі 60-ті роки складали чимало листів на підтримку тих або інших покривджених чи якихось ризикованих, за тодішніми уявленнями, громадських ініціатив. Не всі наважувалися ставити свої підписи під такими листами. Михайло ж Панасович не раз потрапляв у халепу.

— Добре йому втручатися в небезпечні справи: він же безпартійний, — виправдовувався не один.

Але хіба бути Стельмахом і залишитися до кінця своїх днів безпартійним — це не подвиг? Ми повинні зараз з особливою шанобою ставитися до тих громадсько-активних особистостей, які вберегли себе від партії і від того бруду, що зв'язаний з членством у ній.

Моє особисте спілкування з Михайлом Панасовичем було спорадичним, але дуже багатим на вияви людяності з його боку. У нього були значні клопоти з постановкою на сцені п'єси «Зачарований

вітряк». Надто муляла вона чиновних ревнителів ідейної чистоти. Дещо сприятливіші обставини склалися в Житомирі. Трагедійним поставив головний режисер обласного театру В. Толок, окремою книгою вона була видана також з передмовою нашого автора-літературознавця І. Осляка. Мене попросили написати рецензію на виставу. Вона була надрукована в «Радянській Житомирщині» до дня приїзду автора на перегляд своєї прем'єри. До того моє знайомство з ним було побіжним.

Однак, яке зачудування викликав у глядачів жест, що стався після того, як до ще не зовсім заповненої залі зайшов Михайло Панасович. Посадивши дружину на відведені їм передні місця, він оглянувся і запримітив мене посередині одного з найвіддаленіших рядів. Обігнувши залю бічним проходом, він підійшов до мене, чемно привітався з дружиною і, міцно стискаючи руку, подякував за рецензію.

Минуло кілька років, я й сам потрапив у халепу, що бодай не казати. Звинуватили у націоналізмі за підтримку «Собору» Олесь Гончара і як першу міру покарання вирішили безоплатно відібрати від мене побудовану за трудові копійки дачу. Знаючи авторитет Михайла Панасовича у місцевого начальства, я заготовив лист від нього з проханням повернути мені пограбоване майно. Він, не вагаючись, підписав цей лист. Складалося враження, що йому залежало на тому, аби виявити прихильність саме до мене, а не до моїх супротивників.

Лист, звичайно, не мав практичних наслідків: така компартійна справедливість і дружба. Дачу й досі мені не повертає вже нова, українська влада всупереч Закону про повернення майна, вилученого від переслідуваних у порядку політичних репресій.

Мені пощастило бути репрезентантом М. Стельмаха до Шевченківської премії за роман «Чотири броди», тобто я написав закриту рецензію на твір для шевченківського комітету. Цю ж рецензію в підстриженому для преси вигляді я опублікував у «Літературній Україні». Стаття була заключною в серії матеріалів по обговоренню кандидатур, які висувалися на здобуття літературної нагороди.

Через кілька днів після публікації, тобто десь тижнів зо два до засідання комітету по преміях, ми випадково зустрілися з Михайлом Панасовичем біля Спілки письменників. Його обличчя було опромінене щасливим усміхом. Я прочитав на ньому радісну певність, що його праця буде винагороджена. Тоді я ще не знав, що це мала бути компенсація за майже десять років митарств і поневірянь.

Хочу згадати ще одну дивовижно прекрасну рису нинішнього ювіляра. Він був дуже ідейною, дуже патріотичною людиною, але не в казенному розумінні. Про це мені розповідав його фронтовий друг поет Микола Захарович Романченко. Оскільки і Романченко

вже помер, то я скористаюсь його спогадами. Протягом усіх чотирьох років війни Михайло Панасович воював на фронті. Перед самим її закінченням він настільки вже був ранений-переранений, що його списали з діючої армії.

Але вірний солдат не міг залишатися вдома і втік з Києва на розшуки свого підрозділу. Наздогнав його десь в Австрії. Частину, в якій він служив, перекидали в інше місце, якщо не помиляюсь, до Чехо-Словаччини. У вантажівки, на кузові якої переміщався з товаришами по зброї М. Стельмах, відмовили гальма саме в ту хвилину, коли стрічка асфальту під довгим і досить крутим ухилом спадала згори.

Аби уникнути видимої смерті, було прийнято рішення вистрибувати на узбіччя шляху на повному ході. Вистрибнув і Стельмах. Але невдало. Йому до кости обдерло бедро і ногу. З цією важкою травмою він прожив усі повоєнні роки. Вона передчасно, як на його селянське здоров'я, звела його в могилу.

А як же розпорядимось тепер його спадщиною? Здавалося б, до ювілею мало б вийти багатотомне, доповнене і виправлене видання його творів. Ні, цього вже не буде, тим більше, що зовсім недавно друкували його предостатньо. Але однотомники чи й двотомники з такими повістями, як «Гуси-лебеді», «Щедрий вечір», уривками кращих романів, звичайно, з докладними коментарями, друкуватимуться.

Перепоховання Патріярха Йосифа Сліпого

ЛИСТ ПАПИ ДО БЛАЖЕННІШОГО ПАТРІЯРХА

Достойному Братові Кардиналові
Мирославу Івану Любачівському,
Верховному Архiepіскопівi Львова для Українців

З особливою радістю еднаюся у релігійному обряді, за яким 27 серпня здійсниться торжественне перенесення на батьківщину тлінних останків Достойного Верховного Архiepіскопа Львова для українців, блаженної пам'яті Кардинала Йосифа Сліпого.

Ціла Вселенська Церква розділяє почуття Церкви візантійсько-українського обряду, дивлячись на цього непожитного оборонця віри, на цього мужа Церкви, під час його повернення на землю, яка бачила його народження.

Ми віримо, що цей слуга «вірний і мудрий» (Лк. 12, 42) перебуває у славі свого Господа, осяяний блиском Бога, за якого мужньо засвідчив своєю добротою, у тій спільноті, що упродовж довгих років була у насиллі безбожництва.

Як молодий священик і єпископ, він був для віруючих, довірених його пастирській опіці, служителем Тайн Божих. Пізніше, «в кайданах за Христа» (Фил. 1,13) його свідчення стало ще більш вимовне. Зі свого заслання він підтримував живий вогонь апостольської сили у своїх вірних, через свою особисту жертву і через прив'язання до духових цінностей рідної землі.

Проминули майже вісім років, як Господь покликав його до свого Царства, тут у Римі, в шанобливому віці 92 літ. Його Церква приготувалась тоді до торжественного святкування Тисячоріччя Хрещення святого Володимира і всього народу Київської Руси, того спадкоємства, що його боровив він ціною найбільших жертв.

Його життя, повне самозречення, не залишилось безплідним. Разом з єпископами, священиками, монахами і монахинями та переслідуваними вірними він проклав свободу сучасній Україні.

Власне тому, він з надією очікував дня, коли його діти зможуть вільно визнавати свою віру. Він був певний, що так станеться, бо перше, ніж розпрощатися з цим світом, він заповів, щоб його тіло було віддане рідній землі, вже вільній.

Не без особливого змислу стається це, за неосяжними задумами Бога, у століття народження цього зразкового Пастиря, непожитного захисника віри. Спочивай тепер у мирі, у твоїй рідній землі, в цьому соборі святого Юра, на вічне свідчення про страждання, перенесені в ім'я Ісуса та його святої Церкви.

Молю Бога, щоб католики візантійського обряду на Україні, в душі братньої єдності з іншими українськими християнами, споглядали світлий приклад цього Пастиря і під мудрим проводом Вашої Еміненції й

Ваших співбратів у єпископстві, змогли й надалі сяяти світлом їхньої віри. На підставі своїх тисячолітніх традицій і в повній єдності з Престолом св. апостола Петра, зможуть вони успішно приєднатися до нових апостольських змагань у сучасному світі, щоб стати учасниками великої справи — поширення благовісті в Європі.

Коли ж вознесеться традиційна літургійна пісня-молитва «Вічная пам'ять» Покійному Кардиналові Йосифові Сліпому, я, об'єднаний в душі з усіма, що беруть участь у перенесенні його тлінних останків, уділяю їм моє апостольське благословення і віддаю їх під материнський покров Пресвятої Богородиці, взятої в небо.

Іван Павло II

З Ватикану,
дня 15 серпня 1992



27 серпня 1992 року. На Львівському летовищі.

**ПРОПОВІДЬ БЛАЖЕННІШОГО МИРОСЛАВА ІВАНА
КАРДИНАЛА ЛЮБАЧІВСЬКОГО В СОБОРІ
СВЯТОГО ЮРА НА ЗАКІНЧЕННЯ ТОРЖЕСТВ
ПЕРЕНЕСЕННЯ ТЛІННИХ ОСТАНКІВ
СВ. П. ПАТРІАРХА ЙОСИФА КАРДИНАЛА СЛІПОГО
З РИМУ ДО ЛЬВОВА — 30 СЕРПНЯ 1992 р. Б.**

Дорогі в Христі Браття і Сестри!

Перепоховавши тлінні останки покійного Патріярха Йосифа біля тіла Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького тут, у крипті собору Святого Юра у Львові, ми бажаємо занести до Всемогучого Господа нашу благодарственну молитву за всі ласки і благословення, які він зсилає на нас. Дійсно можемо знову повторити слова нашої Літургії: «Великий Ти, Господи, і дивні діла Твої». І коли на цій Божественній Літургії ми дякуємо Господеві, ми хочемо зробити кріпку постанову іти шляхом, наміченим Патріярхом Йосифом і Митрополитом Андреем. А цей шлях — це молитва і праця.

1. Молитва і праця — це основа всякого праведного і святого життя. Це наче колони, що піддержують нас. Молитвою і працею жили Божі угодники, а такими угодниками напевно були Митрополит Андрей і Патріярх Йосиф. Ми знаємо, що Митрополит Андрей молився прямо до геройського ступеня, а хто знав покійного Патріярха Йосифа, то бачив, як він довго і усильно молився, як він постив, приносив жертви для свого стада, як він докладав зусиль, щоб наше духовенство було належно виховане не лише на належному науковому, але й на відповідному аскетичному рівні. Як він дбав за красу нашої Літургії, під час служення якої він прямо розмовляв з Богом. До того життя молитви готовився Блаженніший Йосиф Ісповідник замолоду, і лише ті, що були йому найближчими, могли зблизька спостерегти його глибоку духовість і молитовне життя. Тут він остається саме для нас — його нащадків — владик, священиків, монахів і монахинь прикладом як вправляти чесноти аж до геройського ступеня і тим досягнути не лише спасіння своєї душі, а й нев'янучий вінець святости життя. Таким мужем молитви і богоугодного та чеснотливого життя був покійний Патріярх Йосиф, і таким повинна зберегти його історія навіки.

Тому ми, як Церква, будемо плекати духа молитви, здвигати Божі храми і монастирі, будемо старатися, щоб «на островах монашого життя всі ті, що там собираються, стали зберігачами і різьбарями рідної української християнської духовости, що виявляє себе у Святій Літургії, обрядовій чистоті, в східно-християнській богословській мислі і монашому житті за взором древнього східно-християнського благочестя», і щоб ті священики, монахи і монахині віддано передавали це молитовне і духовне життя своєму народові.

2. Одначе молитва не є якоюсь статичною дією, вона повинна бути просякнутою глибоким динамізмом. А цей динамізм проявлявся у великого Покійника подиву гідною працьовитістю, який він зосередив у першій фазі свого життя зокрема у науці, а відтак, ставши Главою Церкви, у

відданий апостольській праці для Церкви і Народу. Любов до науки і знання повинна стати і нашим ідеалом, бо після Божої Благодаті і здоров'я — це найбільший дар Божий, і тому у своєму «Заповіті» записав Патріарх Йосиф знаменні слова: «Пам'ятайте, що нарід, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовими скарбами, вмирає і зникає з лиця землі. Рідна наука окрилює народ до лету на вершини зрілого серед народів світу народу!» Тому, так як ми це заповіли вже у нашому зверненню з нагоди наукової конференції, присвяченої його пам'яті, після довшої застанови і молитви, повідомляємо всіх вірних Української Греко-Католицької Церкви і всіх людей доброї волі в Україні і по всьому світі суцїх, що ми вирішили відновити діяльність Греко-Католицької Богословської Академії у Львові. У близькому майбутньому ми видамо окрему грамоту і назначимо її Ректора, переємника праці Патріарха Йосифа. Ми закликаємо владу, науковців і громадськість Львова і всієї України піддержати всіма силами цей наш задум, бо він лише скріпить наш український нарід. Тим ми сповнимо бажання Патріарха Йосифа, пам'ятаючи про його слова: «Пам'ятайте, що нарід, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовими скарбами, вмирає або зникає з лиця землі».

3. Так як віра без діл мертва (див. Як. 2,17), так і той, хто має науку і знання, не вартий нічого, якщо він нехарактерний і нечесний. Тому бачимо, яку велику вагу клав покійний Патріарх Йосиф на це, щоб увесь український народ був характерним і чесним. Як він любив спілкуватися з хрустально чесними, чи, як він казав, — порядними людьми, що не шукали своєї користи, були завжди і всюди правдомовними і не вислугувалися перед чужими! Як його боліло, коли він бачив, що бракують таких чесних і характерних людей серед нашого народу. Як він переживав, що безбожна комуністична система труїла наш народ ложжю, нечесністю, лінівством, потоптанням основних людських прав, аморальністю, корупцією і хамством! І він брався за лікування цих ран — він нас учив, що не вистаєє нам лише проповідувати Боже слово, але ми маємо здійснювати його в щоденному житті. Тому ми як Церква ставимо як один з наших найвищих пріоритетів здійснення соціальної науки Церкви — ми стараємося бути зі своїм народом не лише у храмах, але й в школах, лічницях, шпиталях, сиротинцях, дитячих садочках, домах для старців — ми дбаємо також і за матеріальний добробут свого народу!

4. Природньо, коли людина є чесною і характерною і бажає працювати для свого народу, вона хоче бути повноцінною, або, як то часто повторяв Патріарх Йосиф, — «бути собою!» А скільки нам цього бракувало впродовж нашої історії! А як писав у «Заповіті» Патріарх, зумовлене «це насамперед недостатньою богословською освітою, вихованням у чужих школах, впливами чужого оточення, незнанням минулого своєї Церкви... Гнилами очимами отого всього є легковаження всього, що наші діди і прадіди здобували своїм трудом і жертвами, зневажування свого рідного, супроводжені погонею за почестями, жадобою влади, що так нагадує боротьбу за удільні князівства в часі занепаду Київської держави, і вкінці хиткість характерів, якої виявом стається вислужництво перед чужими і приземні поклони чужим богам!» — Терпкі ці слова, але скільки вони відповідають дійсності! Поставмо собі в повній щирості питання: чи дійшли ми щойно тепер до самостійности України, чи не одержали ми ще визнання нашого Патріархату саме тому, що ми не були собою? Це питання ставимо ми передусім провідникам — духовним і національним —



Траурний кортеж іде вулицями Львова.

нашої Церкви і Народу, щоб були вони свідомі свого завдання, що бути при владі значить служити і віддати життя своє, як викуп за багатьох (див. Мт. 20,28), а не шукати собі прибутків і почестей. . .

5. Коли будемо собою, природньо як нарід ми бажатимемо жити самостійним і вільним життям, а як помісній Церкві нам належить свій питомий синодальний устрій і власний Патріархат, за який так боровся покійний Блаженніший Йосиф. Ми знаємо, що «Київські митрополити, хоч не носили патріяршого титулу, управляли Церквою наче патріярхи, користуючись патріяршими правами по взору інших Східних Церков. Вони були свідомі, що Патріярхат Церкви — це видимий знак зрілості і самобутності помісної Церкви та могутній чинник в церковному і народньому житті». Тому повторяємо ці слова, з якими ми звернулися до Українського народу після завершення Синоду Єпископів Української Греко-Католицької Церкви. «Відчуваючи знаки часу і прагнення Божого люду та знаючи, що перепон уже немає, всі ми одногосло звернулися до Святішого Отця Папи Івана Павла II, щоб він, найвищою владою в Церкві, остаточно здійснив постанову Другого Ватиканського Собору і не створив, а радше визнав Київський і Галицький Патріярхат Української Греко-Католицької Церкви. Вона бо вже втішається патріяршим устроєм і правами». Ми прирікаємо, що ніколи не відступимо від того шляху аж до успішного його завершення і закликаємо всіх людей доброї волі допомогти нам дійти до того благословенного визнання!

Ось напрямні і дороговказ, які дає нам Покійний Патріярх Йосиф. Вчора ми сповнили його святу Волю і положили його тлінні останки біля тіла Слуги Божого Митрополита Андрія Шептицького, і за цю ласку сьогодні дякуємо Богові. Одначе не вистачає нам лише назовні сповнити це

священне бажання. Щоб гідно пошанувати пам'ять Патріярха Йосифа і Митрополита Андрея, ми мусимо йти їх шляхом. Єдиний шлях Української Церкви — це шлях Патріярха Йосифа і Слуги Божого Андрея — бути собою, завершити нашу Церкву патріяршим устроєм і об'єднатися в Христі. І ми переконані, що так як завжди перемагає добро над злом, правда і справедливність над ложжю і кривдою, любов над ненавистю, так і ми здобудемо те, за що жили, працювали і боролися Слуга Божий Андрей і Патріярх Йосиф.

Та, як ми вже вчора заявляли, стоїть перед усіма нами ще одне основне завдання, якщо ми бажаємо повністю сповнити Волю покійного Патріярха Йосифа. У своєму «Заповіті» Великий Ісповідник писав: «Поховайте мене в нашому патріяршому Соборі Святої Софії у Римі, а як воплотиться наше видіння і возстане на волі наша Свята Церква і наш український нарід, занесіть мою домовину, в якій спочину, на рідну Українську Землю і покладіть її у храмі Святого Юра у Львові, біля гробниці Слуги Божого Андрея». Однак додає у тому самому місці Патріярх: «Якщо такою буде воля Божа і бажання Українського Божого люду, складіть мою домовину в підземеллях оновленого Собору Святої Софії. В підземеллях Київської тюрми мене довгими роками мучили, коли я був живим, в підземельній гробниці оновленого Собору Святої Софії Київської спокійно спочив би я, бувши плоттю вмерлим!»

Цього остаточно бажав Покійний Блаженніший Йосиф, і до цього змагається весь український народ: до об'єднання наших Церков, до поєднання в Христі, до вільного і суцільного народу, якого собиратиме наша Київська Свята Софія — колиска нашого християнства. Тоді крипта Собору Святої Софії у Києві стане справжнім величним Пантеоном усього Українського Народу, де, біля саркофагу Ярослава, спочинуть найбільші сини і дочки Українського Народу, а між ними Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький і Блаженніший Патріярх Йосиф Кардинал Сліпий. Амінь.

СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ЛЕОНІДА КРАВЧУКА З НАГОДИ ПЕРЕПОХОВАННЯ ТЛІННИХ ОСТАНКІВ ПАТРІЯРХА ЙОСИФА

Шановні Панове!

В час відродження України, до неї повертаються її діти, її гордість і слава, повертаються в рідний край її мислителі і пастирі. Повертаються, щоб назавжди залишитися у священному пантеоні України. Повертаються, щоб допомогти нам своїм духом, своїм прикладом будувати нову незалежну державу.

Сьогодні Україна віддає данину пам'яті праху Патріярха Йосифа Сліпого, видатного церковного діяча, одній із чільних політичних постатей в час кривавої відчайдушної боротьби за народ, за волю, за державу. Патріярх Йосиф Сліпий був зразком справжнього українського патріотизму. Він залишив за собою урок любови до України і урок цивілізованости у виборі методів боротьби за неї. Усією своєю діяльністю він показав нам зразок

вищости народного духу над духом насилля, віри і духовости над дикістю і варварством, цивілізованости, освічености над брутальністю. Патріярх Йосиф Сліпий дав світові і Вселенській Церкві свідчення того, що український народ, українська Церква — повноправні категорії людського суспільства. Сьогодні ми вправі говорити про уроки Сліпого, уроки любови, людські, настановчі, уроки єдності народу і єкуменічності Церков, зразки державного мислення і національного патріотизму.

Патріярх Сліпий був сином свого часу, постаттю складною. Він увібрав у себе і відобразив усі його суперечності. Часом непримиренний, він шукав дорогу до добра і правди, справедливости і єднання. Він ніколи не зраджував християнські ідеали, випробувані ідеєю самостійности і державности. Нині, коли з руїн тоталітаризму і історичної несправедливости знову постає велична споруда Української Держави, в своїй історії ми шукаємо події і постаті, які б стали зразками для будівничих цієї держави, які б допомогли нам зрозуміти і себе, і свій народ, і суть нашої місії в історії.

Патріярх Йосиф Сліпий повертається в нашу історію сьогодення як один із вчителів мудрости, людяности і толерантности. І знаменно, що саме гасла цивілізованости та гуманности стали світоглядними факторами Української Держави. Ідеали, проголошені нашими вчителями, стають найвищими ідеалами держави і українського народу. Але сьогодні ми знову вправі поставити запитання: чи засвоїли ми уроки історії, чи враховано нами той досвід, який залишили нам кращі представники нашого народу? А це досвід



*Місто Львів. На площі біля вежі св. Духа, де колись була
Духовна Академія, ректором якої був митр. Йосиф Сліпий.
Промовляє проф. Мирослав Лабунька.*

реального екуменізму, єднання Церков в ім'я Бога і людини, в центрі уваги якого не тільки інтереси однієї конфесії, але потреби всіх віруючих.

Без цього досвіду, без опори на великі історичні цінності, без орієнтації на людей, які назавжди залишаються в історії, на наші традиційні релігійні та історичні ідеали, держава наша буде неповноцінною.

Що найважливіше сьогодні для всіх нас? Як уже не раз говорилося в річницю святкування незалежності нашої Української Держави — це єдність і спільність усіх наших дій.

Я не знаю жодного політичного чи громадського діяча, який би відверто заперечував необхідність єднання народу, консолідації всіх сил. На словах, дійсно, всі за єдність. Але говорити про єдність сьогодні мало. Дуже часто в реальному житті виходить навпаки: закликають до єднання, а виходить роз'єднання. Сьогодні кожний громадянин України повинен ще раз подивитись на самого себе, послухати себе збоку, поставити себе на місце свого опонента. Ми мусимо побороти все, що нас роз'єднує, і утвердити в своїх відносинах те, що є для всіх нас спільне. Це є інтереси нашого народу, поклик історії.

Переконалий, що Церква, релігія мають усі підстави відігравати важливу роль в утвердженні державності України, формуванні високої громадянської свідомості. Адже нині розгортається процес духового відродження України і народу.

Цього року в Україні зареєстровано близько шестисот релігійних громад різних віросповідань. Відповідно до закону «Про свободу совісті та релігійні організації» Указом Президента громадянам повертаються храми, відкрито 22 вищих і середніх духовних заклади, діють недільні школи духовного навчання для дітей і дорослих. Святе Письмо українською та іншими мовами набуло значного поширення і стає важливим чинником морального оздоровлення суспільства. В народі з'являється розуміння того, що в незалежній державі — Церква має бути незалежною від втручання зовнішніх релігійно-політичних центрів.

Підтримуючи духовий зв'язок із своїми одновірцями за кордоном, вже утворили незалежні центри в Україні євангельські християни-баптисти сьомого дня, християни віри євангельської, свідки Єгови, адвентисти сьомого дня. Цей процес історично об'єктивний і незворотній. Об'єднання Української Автокефальної Православної Церкви і Української Православної Церкви в Українську Православну Церкву люди зустріли із розумінням. Право Української Православної Церкви на незалежність вистраждале столітнім тернистим шляхом.

Однак, процес переорієнтації церковних громад є надзвичайно складним. Державні органи стривожені тим, що маємо в багатьох місцях порушення закону. Очевидно, що образою, лайкою, бійкою йти до церковних дверей, храму святого, звичайно, неможливо. Тривожить те, що у багатьох випадках із підбурювальними закликами й, не стримуючи їх, виступає і духовенство, забуваючи про християнський обов'язок нести мир і про громадянський обов'язок дотримуватись закону.

Наша держава не втручається у справи Церкви, вона не впливає на релігійний процес, не втручається у внутрішнє життя релігійних громад. Але це зовсім не означає, що держава, органи державної влади повинні

пасивно споглядати, як на релігійному ґрунті порушується діюче законодавство. Це зовсім не означає, що в релігійне життя на Україні можуть втручатися інші сторонні сили, інші держави. Держава не втручається і гарантує повну свободу лише тоді, коли не порушуються закони, за якими живе ця держава.

Свобода совісти, свобода релігійної діяльності — це поняття значно ширші від пасивного невтручання. Держава зобов'язана не тільки сама не втручатися у внутрішнє життя релігійних громад, але гарантувати їм захист від втручання в їхнє життя сторонніх сил, контролювати суворе дотримання законів і діючих зареєстрованих статутів. Тільки такий підхід може створити передумови до такої нам всім необхідної єдності. Як Президент України, я буду більш вимогливо ставитись до керівників державних адміністрацій, вимагати від них не залишати без розгляду порушення діючого законодавства.

Подивімося у майбутнє: його надійні підвалини можна знайти лише через порозуміння між громадами. І тут вирішальна роль має належати духовенству. Окремі духовні особи виявляються недостатньо здатними до миротворчої ролі. Заклики великих духовних вождів — Андрея Шептицького, Йосифа Сліпого, Василя Липківського — забуті інколи зневажливо. Прийнявши тлінні останки Йосифа Сліпого, Україна вимагає від нас, щоб ми схамулилися, зупинили ворожнечу, яка часом вміло підсовується українцям закордонними режисерами і підігрівається ними.

Сьогодні важливим є пошук народного порозуміння. Його ініціатором повинна бути народна інтелігенція, місцева влада, духовенство і миряни. Перші паростки такого порозуміння уже з'являються. Прикладів мирного, розумного розв'язання проблеми із приміщеннями між конфесіями можна навести багато. Є села, де громади мудро і спокійно користуються храмами почергово. І вони самі пишаються цим.

Були часи, коли з України відлітали в чужину її діти, розліталися у світ сини і доньки України. А сьогодні у цей пам'ятний день бачимо, що прах кращих синів України, їх пам'ять, їх мудрість назавжди повертаються в Україну і більше ніколи їм не доведеться поневірятись на чужині.

Тож схилімо свої голови перед прахом Патріярха Йосифа Сліпого!

Слава Україні!

Кость ЧАВАГА

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД ПРОЩАЄТЬСЯ З ПРАХОМ ПАТРІЯРХА УГКЦ

З часів всенародного прощання зі Слугою Божим Митрополитом Андреем Шептицьким княжий Львів не бачив такого велелюдного здвигу, як зустріч тлінних останків Ісповідника Віри, велетня Української Греко-Католицької Церкви, Патріярха кардинала Йосифа Сліпого. Відроджена Українська Держава нарешті віддає почесні своєму національному герою.

Тисячі людей з різних теренів України прибули до галицького П'ємон-



Панахида у Преображенській церкві.

ту. Як журавлі, злетілися із усього світу посланці діаспори й зарубіжних українських етнічних земель.

27 серпня, друга година пополудня. На завмерле від гулу моторів лєтo-вище вирулює літак, наданий міністром оборони України Костянтином Морозовим, котрий спеціальним рейсом доставив тлінні останки Патріярха Йосифа Сліпого та почесний супровід. Обабіч вишикувана варта бійців Національної Гвардії. Під звуки траурної мелодії у виконанні Галицького духового оркестру виносять домовину, покриту синьо-жовтим національним прапором. Перші слова звернення-молитви. Поряд з Главою УГКЦ, Блаженнішим Мирославом Іваном кардиналом Любачівським і владиками Патріярх УАПЦ, Блаженніший Мстислав, єпископи Римо-Католицької Церкви, папський нунцій у Києві Антоніо Франко, делегації УПЦ під юрисдикцією Московського патріярхату, інших християнських конфесій, представники духовенства, чернецтва й мирянських організацій. На чолі з представником Президента у Львівській області п. Степаном Давимуюко прийшли представники влади, народні депутати, діячі науки й культури, керівники політичних партій. Сльози на очах рідні й колишні політв'язнів, котрих доля звела з мучеником у большевицьких тюрмах і концтаборах.

На майдані перед лєтo-вищем домовину покладають на застелений голубим стіл. Після читання «Начала» із Святого Євангелія говорив Блаженніший Мирослав Іван, який, нагадавши фразу із «Заповіту» Великого Покійника: «Поховайте мене в нашому Патріяршому соборі Святої Софії у Римі, а як воплотиться наше видіння і возстане на волі наша Свята Церква і наш український нарід, занесіть мою домовину, в якій спочину,

на рідну українську землю і покладить її у храмі Святого Юра у Львові, біля гробниці Слуги Божого Андрея», підкреслив:

— Мало хто з нас міг подумати ще вісім років тому, коли навіки замкнув свої очі покійний Патріярх, що в цьому ювілейному році століття з його дня уродин ми сповнимо цю його волю. Але Божя всемогутність сильніша за будь-які людські міркування, і Всевишній Господь дає нам наявний доказ цієї своєї сили. Перед півтора роками повернувся Глава Греко-Католицької Церкви до свого престолу у Львові, а сьогодні переносимо прах його попередника на належне місце його вічного спочинку... Це для нас наука, що добро завжди перемагає над злом, і правда, справедливість та любов пануватимуть серед нашого народу.

Цю думку зворушливо продовжив ще один герой-мученик, Патріярх УАПЦ Блаженніший Мстислав, який сказав, що чується щасливим, що дожив до нинішнього дня, коли може попрощатися з Патріярхом Йосифом Сліпим на рідній землі, й закликав усіх братів і сестер-християн шукати спільного шляху.

Представник Президента України у Львівській області Степан Давимука у своєму виступі, зокрема, наголосив:

«Нині, Владико, настав той час і той день, коли Твої 'невольничі діти' можуть виконати Твою волю і свій святий обов'язок живих... Ти нам заповідав, що згода і єдність — це найвища ідея для розбудови Церкви і держави. Нині перед Твоюю світлою пам'яттю клянемося, що будемо втілювати в життя Твої ідеали і Твої заповіді. Рідна українська земля відкри-



Після Панахиди.

Вірні УГКЦ та інших віросповідань віддають честь Патріярхові.

ває свої обійми і спрагло приймає Тебе, по слову Твоєму, приймає Сина свого, Великого Українця, Великого Християнина, Великого Чоловіка».

Від УНА слово виголосив її голова, довголітній політв'язень п. Юрій Шухевич.

Траурний кортеж рушає вулицями міста до Преображенки, звідки розпочалася легалізація Української Греко-Католицької Церкви. Після Панахиди в храмі священики несуть домовину до площі Ринок. Перед ратушею продовжується читання Святого Євангелія, а мер міста Львова Василь Шпіцер і генерал-майор Володимир Мулява від імени Міністерства оборони України виголосили промови. Далі процесія у супроводі хорів і оркестри спрямовується до університету, де читав лекції Блаженніший Патріярх Йосиф. У числі тих, що йдуть за домовиною, відомий вчений, голова НТШ в Америці, професор Леонід Рудницький, який супроводжував тлінні останки з Риму до Львова.

— Я відчуваю і сум, і велику радість, — каже він. — Радість з того, що сповнилася візія пророцтва Блаженнішого Патріярха Йосифа: він повернувся на рідну землю, а Україна виказалася правдивою державою, прийняла свого сина-героя. Рівночасно це вимагатиме від нас певної реорієнтації. Не Рим надалі, а Львів буде центром українського католицизму, рідна українська земля, де спочиватиме прах Патріярха Йосифа. Але, знаєте, він справді ніколи не покинув цієї землі. Його дух був завжди тут між Вами, коли Ви боролися за рідну Церкву: чи то в тундрах, чи то в тайгах, чи в Заполяр'ї. Тепер вернулося його тіло, і слава Тобі, Господи!

— Внесок Патріярха в науку величезний, — продовжує професор Леонід Рудницький. — Наука, можна сказати, була його перша любов.

Про це з вдячністю говорили під час зупинки перед головним корпусом університету його ректор Іван Вакарчук, народний депутат України Михайло Косів, професор з Канади Ярослав Рудницький, а на зустрічі біля дзвіниці церкви Святого Духа, де колись знаходилася вища школа греко-католицького духовенства, ректор Львівської духовної семінарії Владика Юліян Вороновський. По дорозі до собору святого Юра процесія зупинилася перед тюрмою по вулиці Лонцького (тепер Степана Бандери), де вперше було ув'язнено Митрополита Йосифа після його арешту. Сотні колишніх політв'язнів припали тут на коліна перед труною Патріярха.

Остання зупинка на площі перед собором святого Юра, звідки після траурної церемонії домовину заносять до Святині всіх українських греко-католиків.

(«За Вільну Україну» з 1.9.1992 р.)

Огляди, рецензії

Анатолій БЕДРІЙ

НАЦІОНАЛІСТ НА КУЛЬТУРНОМУ ФРОНТІ

Повищий заголовок у змістовлює книгу Богдана Стебельського п. н. «*Ідеї і творчість*», видану в серії Канадського Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, т. 32, Торонто, 1991. Книга, об'ємом 352 сторінки, включає 24 вибрані статті, біографічні замітки про автора редакторки збірника Олександри Ю. Копач, бібліографічний список статей і есеїв Б. Стебельського, що начислює 227 позицій, і, при кінці, кілька коментарів комуно-російської преси проти автора.

Богдан Стебельський є ученим, мистцем, громадським діячем, публіцистом і редактором націоналістичного світосприймання, зокрема революційного напрямку, найвизначнішими представниками і реалізаторами якого були Дмитро Донцов, Ярослав Стецько і Степан Бандера. Він визначний мистецтвознавець і літературознавець. Зваживши всі ці різні аспекти його творчої думки і праці, бачимо, що біографічні дані у «Слові редактора» невиснажливі.

Ядром збірки є вісім статей на різні теми творчості Тараса Шевченка. Автор не лише звеличує нашого генія з різних поглядів, а й розгортає націоналістичну ідеологію на багатьох добірних прикладах із поезії і прози. Його висновки дуже тотожні з висновками про Тараса Шевченка глибинного мислителя й ідеолога Дмитра Донцова.

У статті «Слово Шевченка на сторожі нації», автор ставить нашого генія на другому місці після Ісуса Христа-Спасителя. Стебельський називає його: «наш Законодавець», «наш Лікар», «наш Пророк», «Батько народу», «на Шевченка зійшов Дух Святий». Наголошені такі твердження: «Шевченко не може простити своїм братам живим, а навіть мертвим, за довірливість ворогам», «у Шевченка дуже виразно поставлена проблема яничарства... окупанти хочуть знищити Івана-Гонту («Гайдамаки»), народжене дитя революції, як Ірод прагнув знищити Христа... Союзником ворога є Іван-Яничар». Стебельський висновує: «Не може бути компромісу з ворогом! Не може бути єдності з капітулянтами!»

У статті «Шевченко і його нарід християнський» є такі висновки: «Шевченко не лише син України, українського народу, його духовий вивіт, як поет, але теж апостол Правди нації, Богом даної їй місії». А далі: «Шевченко прийшов у свою націю, як післанець Божий». Змістовна стаття закінчується словами: «Його місія визволення його народу продовжується на землі так довго, поки Україна не стане вільною. Тоді аж він все покине і полине до самого Бога, помолитися!» Ця думка присвічує усім тим націоналістам-революціонерам, які не задовольняються ілюзіями паперових декларацій про державну незалежність України від Росії.

Стаття «Советська інтерпретація Шевченкового 'Заповіту'» показує

протиставлення: з одного боку — «Шевченкова незрівнянна революційна сила українського народу... людина великого державницького розуму... Пророча місія Шевченка... Революційне слово Шевченка потрясло московською царською імперією...» А з другого — завдання Москви «при-спати український нарід підробленим фальшивим Шевченком». У цім протиставленні автор бачить конфронтацію двох націй, конфронтацію Добра і Зла, конфронтацію Правди і Неправди.

Слідше обговорення Шевченкового розуміння хліборобської культури як основи української нації в студії «Хліборобські образи в метафорах Шевченка».

Знаменито виведена тема «Поняття батька і матері в поезії Шевченка», в якій переконливо пов'язані аналогії родини з нацією: «Бог символізує Правду. Він має епітет Батька-Творця природи, яку Шевченко називає донею Бога. Мати Божа — матір не лише Сина Божого, але й усіх людей, зокрема Війська Запорозького. Україна — матір українського народу. Нарід — це сини і дочки України. Україна — це земля українського народу, яка його породила. Провідник народу — батько. Цілий нарід — це сім'я». Учений твердить, що таке сприймання своєї нації існує в Україні біля семи тисяч років. Стаття переповнена влучними Шевченковими думками.

На черзі обговорення етичної теми в статті «Концепція слави у творчості Шевченка». Вона нагадує своїми тезами і аргументами велику працю Дмитра Донцова «Дух нашої Давнини», що їх звів у ідеологічне поняття етичного націоналізму Ярослав Стецько як імператив справжнього націоналіста, бо бути лише світоглядним націоналістом не вистачає.

Богдан Стебельський у статті «Тарас Шевченко і археологія» доводить тезу, що «Шевченкова багатогранна творчість... коріниться у глибокому минулому народу із перспективою понад сучасність у майбутнє... бо історію творить нарід, що є ланцюгом ланок-поколінь, щільно пов'язаних зі собою ідеалами, інтересами та місією нації як цілості усіх поколінь мертвих, живих і ненароджених». Автор зауважує: «Шевченко не був істориком, він був історіософом» (так само, як Д. Донцов).

Вартісною і вичерпною є стаття «Освіта Тараса Шевченка», з якої довідуємося, що був він високоосвіченою людиною, прямо з енциклопедичним знанням, чим дорівнював найкраще освіченим людям Європи половини ХІХ століття.

У другій групі статей на загальні культурно-ідеологічні теми передусе «Українська культура — джерело самобутності і світогляду українського народу». У ній є протиставлення двох націй — української і російської, двох національних культур, між якими йде довготривалий історичний зудар, бо українська культура християнсько-хліборобська, а російська — матеріялістично-хижацька.

З повищою темою в'яжеться чергова стаття «Християнство і українська культура», в якій визначено, що сучасна українська культура є спадкоємницею культури княжої Руси-України, коли викристалізувалася наша нація, синтезуючи передхристиянську культуру з християнством. До цього циклу належить стаття «Доісторична скульптура як джерело визначення антропологічного походження населення України», а також наступна: «Зображення людини в українській літературі ХІ-ХІІІ століть».

Після циклу про формування української нації та її вицвіт у геніальній творчості Тараса Шевченка, ініціатора сучасного українського націоналізму, сліднують теми, пов'язані з ХХ століттям. Сюди зараховуємо «Світоглядіві аналогії та розбіжності теоретиків українського націоналізму» (Дмитро Донцов, Юліян Вассиан, Юрій Липа, Антон Княжинський), від яких Стебельський відмежовує Вячеслава Липинського як українського державника-ненаціоналіста, в утопійній українській державі якого гармонійно співпрацюють українці й неукраїнці. Автор вважає проєкт Липинського нереальним, оскільки «колоністи можуть стати льояльними співтворцями тільки в існуючій державі автохтонів і то не завжди. Історія України потверджує і пам'ятає найглибше закорінений шовінізм імперських націй серед своїх колоністів на теренах підбитих народів». Учений подає своє розуміння нації як «найвищої органічної спільноти» та рушія змагання за національну державу. За Юрієм Липою, Стебельський трактує Липинського як нешкідливого утопіста-мрійника. Зате головним світоглядним та ідеологічним противником національної держави він вважає Михайла Драгоманова — «патріарха малоросійства», за яким пішов Володимир Винниченко. До цього циклу належить стисло опрацьована стаття про Юрія Липу.

До грона помітніших творців націоналістичної ідеології, теорії, літератури, мистецтва 1920–1930 рр. треба додати такі імена: Наталя Лівицька-Холодна, Євген Маланюк, Богдан Кравців, Людмила Старицька-Черняхівська, Володимир Янів, Олег Ольжич, Олена Теліга, Іван Габрусевич, Олесь Бабій, Дмитро Мирон, а понад усе — Ярослав Стецько. До групи культурних діячів революційно-націоналістичного напрямку 1940-их рр. належать Йосип Позичанюк, Петро Василенко-Полтавець, Михайло Дяченко-Марко Боеслав, Ніль Хасевич-Бей-Зот і Марта Гай.

Останню групу статей творять теми про мистців і мистецькі школи, зглядно мистецькі течії (Михайло Бойчук і бойчуківці, Олександр Архипенко, Михайло Черешньовський, Володимир Баляс, Михайло Дмитренко, українці в Краківській академії мистецтв). Автор дає їхні мистецькі силуетки і ролі в культурно-національному ставанні України до державного життя.

Малим редакційним недотягненням можна вважати брак поділу змісту на три-чотири групи-розділи. Також доцільно було подати при всіх статтях роки написання їх, що часом припадає для дослідника. Бракує списку ілюстрацій, що улегшив би знайти відповідну світліну (а в книзі є вартісні відбитки).

Стиль автора дуже приступний для найширших читацьких кіл, попри те, що він обговорює різні складні наукові й теоретичні теми. Багато статей мають солідно опрацьовану бібліографію.

Книгу Богдана Стебельського *«Ідеї і творчість»* повинні вивчити не лише кандидати на українських політиків, а й сьогоднішні керівники національно-політичним життям українського народу, учителі, мистецтвознавці, публіцисти та студенти політичних наук.

Роман С. ГОЛІЯТ

УКРАЇНСЬКА СПАДЩИНА В АМЕРИЦІ

The Ukrainian Heritage in America. Dr. Walter Dushnyck and Dr. Nicholas L. Fr.-Chirovsky — Editors-in-Chiefs. Published by Ukrainian Congress Committee of America. New York 1991, 690 p. \$65.-

Про те, як зродилася ідея написати «Українську спадщину в Америці» у вступному слові головні редактори розповідають: з рамені Українського Конгресового Комітету Америки було створено Крайовий Комітет, завданням якого було гідно відзначити 200-ліття США і 100-ліття українського поселення в Америці. Щоб зазначити велику спадщину української еміграції у США і для встановлення тривалої пам'яті української Спадщини в Америці, II Конгрес УККА в жовтні 1972 року постановив видати історію українського поселення.

Для цього завдання ексекютива УККА покликала в 1975 р. відомого редактора англомовних видань УККА і довголітнього редактора «Свободи», д-ра Володимира Душника. Він негайно скомунікувався з провідними діячами американсько-українського громадського життя, які зобов'язалися написати статті чи есеї, що відносилися б до всіх аспектів українського поселення в США: соціального, релігійного, політичного, культурного, організаційного, а також про визначних людей в американсько-українських осередках.

Д-р В. Душник, який з відомою посвятою працював над завершенням повищої праці, несподівано помер у 1985 році. Це було великою втратою для української громади й значно припізнило кінцеву редакцію манускрипту. В додатку, були ще й інші перепони, які перешкодили вчасно закінчити цей проект.

У червні 1988 року, ексекютива УККА доручила д-рові Миколі Фр.-Чировському, відомому науковцеві, перебрати на себе працю головного редактора «Української спадщини в Америці». Він мусів у ряді статей, які застаріли, змінити текст. Ще в жовтні 1990 року деякі організації прислали до бюро УККА свої застарілі матеріали. А були й такі організації, які не старалися замінити неактуальний матеріал, бо або не були більше активними, або байдуже поставилися до свого завдання. Незважаючи на вище згадані ускладнення, «Українська спадщина в Америці» побачила світ. Вона залишиться вичерпною історією українського поселення в США, в якій говориться про досвід і працю на протязі ста років, хоч зі звичайними недоліками і недоглядами, які зустрічаються в публікаціях такого формату.

«Українська спадщина в Америці» є належним признанням для УККА, який подбав про це видання. У 1990 році УККА, як основний речник українців в Америці, святкував свій Золотий Ювілей, ювілей патріотичного служіння. УККА, постійно працюючи для добра американської

спільноти, при цьому розвиває істотність етнічної спадщини в США, залишаючись стійким у підтримці самостійницьких стремлінь українського народу в Україні.

Редактори висловлюють подяку всім, що своїми статтями й есеями збагатили повищу Публікацію. Особлива подяка належить: п-ні Марії Душник — дружині св. п. д-ра Душника, д-рові Петрові Матіяшекові і о. Іванові М. Фр. Чировському за їхню працю — переклад, редагування і перечитування манускриптів, щоб ця Книга знання про українців у США була взірцевою.

А вкінці, редактори висловлюють надію, що майбутня генерація українців у США подбає про другий том *«Української спадщини в Америці»* — для збереження історії другого 100-ліття їхнього поселення на вільній землі Вашингтона. Однак, навіть тоді повища Праця служитиме для них як піонерський огляд досвіду перших поселенців українського роду в Америці.

Повища публікація має десять розділів. Постараємося запізнати читача з авторами статей і есеїв цієї монументальної Книги.

У *Першому розділі*: Передмова до цього видання Василя Галича; Лев Добрянський, «Значення української спадщини»; Іван Базарко і Ігнат Білинський, «Постання і діяльність УККА».

В *Другій частині* про Церкву пишуть: монс. Володимир Паска, «Українська Католицька Церква в ЗСА»; Іван Коровицький, «Українська православна Церква в ЗСА»; пастор Володимир Боровський, «Українське євангелістське об'єднання Північної Америки»; Богдан П. Процько, «Роля Католицької Церкви в пристосованню до української еміграції в Америці (1884-1914)».

У *Третньому розділі* (Братські Організації): Йосиф Лисогір, «Український Народний Союз, 1894-1988»; Монс. Мирослав Харина, «Провидіння — його історія і роля в українській громаді»; Іван Олексин, «Український Братський Союз — його історія і вклад в українську спільноту в Америці»; Леонід Полтава, «Українська Народна Поміч».

У *Четвертому розділі* про культуру і виховання пишуть: Микола Л. Чировський, «Вклад НТШ в американську освіту»; Василь Омельченко, «УВАН у ЗСА»; Леонід Полтава, «Українська Наукова Асоціація»; Олександр Соколишин, «Україніка в англійській мові»; Стефан М. Горак, «Україніка в американській едукації і освіті: оцінка і критичне насвітлення, 1945-1977»; Наталія Пазуняк, «Перегляд український студій у вищих американських учбових інституціях»; Володимир Т. Жила, «Етнічна література і література в еміграції: розвиток української літератури в ЗСА, 1976»; Марія Галун-Блох, «Україна і українці в американській літературі»; Ляриса Онишкевич, «Українсько-американський театр»; Святослав Гординський, «Українське мистецтво в Америці»; Анна Кміт, «Український Великдень і писанки»; Теодор Терен-Юзьків, «Українська музика і спів в Америці»; Лідія Чорна-Матіяшек, «Ньюйоркська школа гри на бандурі і Ньюйоркський ансамбль бандуристів»; Юліян К. Ястремський, «Українська архітектура в Америці»; Галина Мароняк, «Українські колекції і архіви в ЗСА»; Василь Ленчик, «Український освітній центр у Стемфордї»; Роман С. Голят, «Українська преса в ЗСА»; Володимир Бакад, «Народні українські танці в Америці»; Андрій Григорович, «Американські українці у фільмах і телевізії»; Олександра Кисілевська-Ткач,

«Школи українознавства в ЗСА»; Олександр Лужницький, «Українські католицькі едукативні установи в ЗСА»; Василь Лучків, «Фундація УВУ».

У *П'ятому розділі* поміщено такі історичні огляди: Михайло Бурик, «Боротьба за етнокультурну ідентичність: історія української еміграції в Америці»; Петро Ю. Стерчо, «Закарпатські українці в Америці: 100-річчя еміграції і розвитку»; Мирослав Мельник, «Статистичні дані про українську еміграцію в ЗСА»; Вейні Вільямс, «ЗСА і українська революція 1917-1918»; Михайло Бурик, «ЗСА і справа української державності, січень 1918 — грудень 1920»; Володимир Трембіцький, «Українсько-американська допомога українській державі і її народові, 1914-1923»; Анна Власенко-Бойцун, «Українські назви місцевостей в ЗСА».

У *Шостому розділі* (Громадянство і Політика): Матвій Стахів, «Розвиток українських організацій до Другої світової війни»; Михайло Г. Бояр, «Гетьманський рух в Америці»; Євген Скоцко, «Український революційний рух і ОДВУ, їх американське представництво»; Леонід Полтава, «ООЧСУ»; Олекса Калиник, «Союз Визволення України»; Іван Скальчук, «ЗУДК: завдання і виконання»; Василь Лучків, «Українсько-американські ветерани»; Марія Дупляк, «Організація Оборони Лемківщини в Америці»; Стефан П. Галлик мол., «Українці в американській політиці».

У *Сьомому розділі* (Українська жінка): Анна Кміт, «Пошана українсько-американській жінці»; Дора Рак, «Український жіночий рух в ЗСА»; Богдана Сидор-Чарторийська і Даша Процик, «Асоціація Жінок ООЧСУ» і Павлина Різник, «Український Золотий Хрест».

У *Восьмому розділі* (Молодечі Організації): Ольга Кузьмович, «Історія Пласту в Америці»; Мирослав Шмігель, «СУМА»; Стефан Сивулич, «Українська Православна Ліга в ЗСА. Її вклад в американське суспільство»; Ігор Длябога, «Українські студенти в ЗСА роблять свій вклад в незалежність України»; Зенон Снлик, «Українці в спорті»; Дарія Твардовська, «Український спортивна організація 'Чорноморська Січ'».

Дев'ятий розділ (Професійні організації): Олександр Домбровський, «Українське історичне Товариство — його 25-ліття»; Мирослав Мельник, «Українсько-американська асоціація університетських професорів»; Роман Осінчук, «Українські лікарі в Америці»; Євген Івашків, «Товариство українських інженерів в Америці»; Андрій Турчин, «Товариство українських бібліотекарів в Америці».

У *Десятому розділі* (Економія): Омелян Плешкевич, «Роля кооперативних товариств у житті українських громад»; Микола Андрусак, «Українці на фармах Америки»; Микола Андрусак, «Перші українські прищельці до індустріальних центрів Америки» і Стефан Симко, «Внесок української пшениці до американської агрономії».

У цій монументальній історичній публікації автори дали в руки англomовному читачеві вклад праці української еміграції у Сполучених Штатах Америки на протязі її 100-річної історії.

На особливу подяку заслуговують головні редактори «Української спадщини в Америці» — св. п. д-р Володимир Душник і професор д-р Микола Л. Фр.-Чировський, за їхню віддану працю для добра українського поселення в Америці.

Цю книжку можна дістати в канцеляріях УККА.

Володимир ЖИЛА

ВЕСНЯНА ОСІНЬ

Микола М. Палій, «Весносін», повісті з життя. Видавництво Юліяна Середяка. Буенос-Айрес, 1991.

Збірка «Весносін» обіймає десять повістей з життя, написаних у 1930-1990 роках, тексти яких автор заново переглянув і дещо поправив, зокрема ті з тридцятих років. Свої оповідання чи розповіді Микола Палій називає повістями з життя, бо вони, на його думку, подібні до повістей першої його збірки «Надійні дні» (1949). З літературознавства знаємо, що такі названня трапляються, бо деякі оповідання бувають близькі до повістей. Наприклад, Ольга Кобилянська свій твір «У неділю рано зілля копала» назвала оповіданням, хоч це за всіма ознаками — повість. Також Михайло Коцюбинський спочатку написав оповідання «*Fata morgana*», а потім, створивши другу частину, розгорнув його у повість.

Цікаво і наскрізь оригінально звучить і назва збірки: «Весносін», або «Весняна осінь». Автор вносить, чи фактично здійснює тут щось нове, можна б сказати — сміливе, щось типу творчого дерзання. Виходить, що весна його життя, тобто юність, показала йому надто короткою, літа він майже ніколи не бачив, бо працював і жив у нелегких умовах. Тому для творчого зусилля лишилися пізні роки: осінь життя, яка, до речі, «прийшла ще заскоро, і то з великими вимогами», та найосновніше, що в час її «все сталося».

Його повістям в основному характерні однолінійні сюжети, бо в переплітання самостійних сюжетних ліній, виходить, автор не вірить. Дія їхня не проходить теж на одному місці, а там, де живе, перебуває чи гостює письменник. Персонажі його, хоч часом чужі, наприклад, Емма, Бруно Сорнага, проте мають спільну ціль: вони прагнуть присвятити своє життя батьківщині, для якої живуть і трудяться. Їхня відданість справі не заяложена, не шаблонна, вона також не вимушена, але органічна, проста. Усі ці моменти читач може легко спостерігати майже в кожній повісті, бо вони пересаджені туди з народної практики. Вони тому і зрозумілі та промовляють доконаними фактами до кожного, хто їх вміє додати.

Тематично деякі повісті побудовані на переказах, що кружляли колись серед селян над Збручем. Були це фактичні або й фантастичні історії, які згодом стали реалістичними. Теми інших повістей в основному фактичні.

Також окремі персонажі-герої були колись відомі авторові в житті. Павло з повісти «Постріл на межі» — це брат автора, який загинув цілком скрито. «Він почув млість і задубіння. І коли йому стало тяжче віддихати, Павло підняв злегка голову, щоб набрати досхочу повітря, розкрив широко спрагнені уста, і насилу промовив: — Мамо! Потім склонив голову і приліг обличчям до своєї рідної землі». Сандра («Непрошені гості»), як пише автор, він знав. Він навіть поїхав до села Офена, відшукав

його і перевів з ним ціле літо. Знову Бруно («Buon sarto») мав крамницю в будинку, в якому жив автор. Його долю перерішили німецькі нацисти, які його схопили. Емма («Емма перейшла кордон») — це справжня римлянка, вона продавала газети біля будинку, в якому жив автор.

Особливістю композиції прозових творів М. Палія є її своєрідна експозиція, що часто подається на початку. Дія у нього розгортається динамічно, розв'язки раптові, несподівані, що викликає непослабну увагу читача. У цих гранично коротких творах письменник розкриває глибокі почуття і переживання героїв, їхні радощі й страждання, особисті колізії тощо.

Стиль автора та його індивідуальна творча манера здебільша уривчасті, ляконічні. Мовні засоби для своїх творів він черпає з скарбниці живої розмовної мови. У його мові рідко з'являються діалектні елементи, що дісталися туди внаслідок мовної льокалізації, а інколи й стихійного впливу мовного оточення, в якому живе письменник. Вони в основному служать для експресії, вужче — для типізації мови персонажів.

У рецензованій збірці «Весносін» М. Палій виступає як мистець, що стоїть твердо на морально-етичних та естетичних позиціях. А окремі зображення його героїв належать до кращих зразків белетристики, які не втратять своєї пізнавальної та естетичної цінності і в наступні десятиріччя.

Підсумовуючи, слід сказати, що М. Палієві притаманний мудрий розум і закоханість у життя. Набираючись сили і снаги, письменник все послідовніше працює над словом, над формою твору, робить усе для того, щоб сюжет розвивався ясно і просто, а фабула не тяжіла над характеристиками його героїв. «Весносін», без сумніву, з користю прочитають любителі доброго й розумного оповідання.

Дмитро НИТЧЕНКО

ЦІКАВА ПОВІСТЬ ПРО ЛЬВІВ

О. Вітошинська, «Непереможний Лев», Українська Видавнича Спілка, Лондон-Париж 1991, 136 ст.

Письменниця, журналістка та перекладачка Ольга Вітошинська досі була відома в літературі і пресі як Софія Наумович. Навіть і в Австралії її оповідання «Королева» було нагороджене на літературному конкурсі і тут же вийшло друком у В-ві «Ластівка» у 1969 році.

Сьогодні ж ми читаємо її повість-хроніку «Непереможний Лев», яка років десять тому друкувалась у ж. «Визвольний Шлях» під назвою «Останні роки Львова» під псевдом Софія Наумович.

Ця повість-хроніка охоплює лише п'ять років життя Львова — від 1939 до 1944 року, але ці роки в історії Західної України були найбурхливішими і найтрагічнішими: з боями, грабунками й нищенням населення, чотири рази побували тут окупанти — поляки, німці і двічі червоні.

Твір починається описом капітуляції польського війська під натиском німецької армії. Поляки відступали й тікали в бік Румунії. Щоправда, за-

лога Львова не хотіла потрапити до німецького полону, оборонялась, аж поки прийшли червоні. Поляки сподівалися, що росіяни будуть кращі за німців. Але ці сподівання скоро розвіялися, як дим.

Правда, перші місяці принесли населенню навіть деяку радість: почалася українізація шкільництва, мінялися на вулицях та установах вивіски. Проте, чимало молоді втікало на захід, в той час, як багато жидів втікало від німців на схід. Та відносна радість тривала недовго. Минуло кілька місяців, як повіяло московським вітром: з університету зникали професори, а на їх місце прибували з Росії або з советської України. У міськраді з'явилися російські друкарки, а в більших установах заіснували «спецотдели». Всі службовці та робітники мусіли виповняти анкети та писати свої автобіографії, які збирали ці спецвідділи, пов'язані з НКВД. Повним ходом ішла русифікація.

Тим часом у Львові 350-тисячне населення збільшилося до півмільйона. Це були переважно утікачі з Польщі і «кадри» з Москви. Незабаром почалися арешти, допити, катування. Одних хапали на вулиці, других уночі брали з помешкань, третіх викликали до НКВД, звідки вони не поверталися. Все робилося без судів і прокурорів. Замість дотеперішніх керівників установ, призначали російських зайд. В'язниці були переповнені арештованими. Їм закидали націоналізм і ворожі дії проти советської влади. Зі Львова одної ночі, в товарових вагонах із загратованими віконцями, вивезли 15 тисяч, а наступної — 25 тисяч, і так було відірвано від рідної землі десятки тисяч невинного люду.

А в театрах у той час уже йшли опери «Євгеній Онегін» та «Пікова дама». Люди спершу кинулися до кінотеатрів, але скоро відсахнулися: у фільмах було повно московської пропаганди.

Авторка — львів'янка. Видно, що добре знає тодішнє життя, розповідає багато деталей з різних ділянок тогочасної дійсності. Особливо цікаві розділи про літературно-мистецьке життя Львова та про Митрополита Андрея Шептицького. Це був дійсний князь католицької Церкви, який мав надзвичайний авторитет і добру організацію церковного життя. Але й Митрополита не минула підсоветська дійсність. Однієї ночі — стук у двері, і до резиденції увірвалася зграя енкаведистів. Перевернули все догори ногами, шукали зброї та кради, що кому подобалося. Сконфіскували шапірограф (циклостиль).

Але в 1941-му році прийшов новий окупант — німці. Большевики, втікаючи, розстріляли безліч в'язнів по в'язницях, що вжахнуло і місцевих людей, і нових окупантів. Авторка й тепер реалістично змалювала всі обставини. За німців теж почалися арешти, допити, а також вішання на шибеницях. Дивлячись на нову сваволлю, Митрополит написав протести до Берліну. У відповідь прийшов наказ розстріляти автора листів. Але місцева німецька влада, знаючи, яку популярність і підтримку в народі має Митрополит, не виконала наказу. Резиденція Митрополита — храм Св. Юра та прицерковні будинки — стають центром напруженого життя. Сюди приходять за порадою політики й діячі Західної України. Зустрічаються з Митрополитом і діячі з Великої України.

Минуло небагато часу, як німці, через свою дурну й садистську політику, зазнали поразки, і на їх місце знову приходить червона армія. Тепер уже вона увірвалася ніби орда, грабувала крамниці, НКВД арештовувало

і знову везло тисячі людей до Сибіру, до концтаборів. Безліч молодших людей і діячів подалися на Захід. Чимало молоді пішло в підпілля у лави УПА. Боротьба йшла на два фронти. Але в резиденції Митрополита далі текло своє життя, згідно з висловом Ісуса Христа: «Віддай кесарево кесарю, а Боже — Богові». Митрополит Андрей Шептицький знав, що приходять найстрашніші часи, але не губив рівноваги, готовий іти на муки, а через стан здоров'я був готовий до смерті, яка й прийшла тихо, несподівано 1 листопада 1944 року.

Митрополит Шептицький мав ідею поєднати обидві Церкви — православну й католицьку. Але його смерть зупинила початі розмови й заходи.

Тож ці періоди в житті Львова та Західної України авторка майстерно відтворила у своїй повісті, адже вона сама була свідком й учасником багатьох подій. Тут і культурне життя — письменницька організація на чолі з Олексом Десняком і діячі театру, і релігійне життя з центром у храмі Св. Юра, і допити у в'язницях, і підготовка ліквідації католицької Церкви та доведення до розпачу о. Костельника, щоб він очолив московську православну Церкву в Західній Україні, і проголошення відновлення Української Держави Актом 30 червня, що здійснив Ярослав Стецько в будинку «Просвіти», разом зі своїми спільниками, і відразу ж заборона з боку німецької влади, арешти учасників цієї події, і картини жорстокої русифікації — все це читач бачить без фантазії, а в реалістичних картинах дійсності.

На теми історії Західної України, зокрема подій, що відбулися за ці п'ять років у Львові, написано вже чимало творів, але Ольга Вітошинська своїми неповторними фарбами створила ще один твір, який послужить цінним матеріалом і для дослідників того періоду, і цікавий для кожного читача.

Щира бесіда

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ХИСТ ПЕРЕДБАЧЕННЯ

ПИТАННЯ: Чи може мати успіх політик, не маючи хисту передбачення?

ВІДПОВІДЬ: Мені здається, що не тільки політик, а й кожен смертний мусить мати якусь елементарну здатність бачити, що станеться з бігом часу. Ну, а політикам така здатність просто конечна.

Ми говоримо *бачити наперед*, але ці слова значать куди більше, а саме: зіставляти усі факти сучасного й минулого, аналізувати їх, зважаючи на всі дрібниці, і на основі цієї аналізи уявляти картину майбутнього. Саме таку здатність має розвивати в собі політик.

Одразу зауважу, що переважна більшість тих, хто береться до політики, такою здатністю не володіють. Візьмім ССРСР. Якби лідери ССРСР були гідні передбачати події, вони мусили б оголосити перебудову ще 50 років тому. Наприклад, чи варто було окупувати Східну Німеччину продовж 40 років, щоб потім добровільно її зректися?

Важко відмовити в наявності політичного хисту М. Хрущову, який почав перебудову сталінської імперії ще 40 років тому. Хрущов бачив, що треба щось змінити в ССРСР, але й далі вірив у комунізм і твердив, що його внуки житимуть за комунізму. Отже, й він, практично, нічого не передбачував. Ще менше розуміння ситуації і повну відсутність бачити наперед виявили наступники Хрущова. Після їхнього урядування вже не треба було передбачувати — розвал і руїна стали буденним явищем. Було ясно, що імперія котиться у прірву. Ця ясність викликала Горбачовську перебудову. Нібито розумний, хоч і припізнілий захід, але знову таки Горбачов і його оточення не врахували ненависти, яку має народ до комуністичної влади, ненависти, яка щораз то більше виявляється.

Іде процес глибокої кризи комуністичної ідеології, якого ні Горбачов, ні партійна еліта не передбачали, або вірніше, не хотіли передбачити. Не передбачали вони й юридичного виходу республік із Союзу. Не передбачали вони і рухів за незалежність у самій РСФСР.

На жаль, вони не передбачали і того, що навіть місцеві квіслінги

не схочуть жити в Союзі, не схочуть і далі підтримувати злочинну імперію.

Якби вони це все могли бачити наперед, їм треба було б добровільно зійти зі сцени й відмовитися від влади. Але цього вони просто не могли зробити, а тому й далі вели країну у прірву.

Без хисту передбачення політикові важко успішно здійснювати свою політику. Саме відсутність цього хисту й привела комуністичну імперію на грань катастрофи.

Це лекція, на яку треба зважати усім, хто береться до політики.

Передбачати майбутнє дуже й дуже потрібно сучасним українським політикам: і тим, котрі при владі, і тим, котрі в *льовальній* опозиції.

НОВІ ПОДІЇ — СТАРІ ЗАКОНИ

ПИТАННЯ: Чи обґрунтовані побоювання деяких патріотичних депутатів Верховної Ради України, що в разі перевиборів парламенту балянс сил у ньому буде не на користь самостійницьких сил?

ВІДПОВІДЬ: Таке побоювання, як на мене, зовсім безпідставне. Вибори 1990 р. в Україні відбувалися під тиском партократів, мали місце численні порушення виборчих процедур, багато гідних громадських діячів, які мали шанс бути обраними, комуністичні органи відмовлялися реєструвати, у деяких місцевостях балотувався лише один кандидат. І навіть за таких умов демократи-патріоти здобули 25% місць у парламенті.

Серпневий путч 1991 р. різко зменшив популярність комуністів, а референдум 1991 р. показав, що українські маси уже не ті, що колись. Один тільки опозиційний кандидат у президенти — В. Чорновіл — зібрав коло 25% голосів виборців. А загалом за демократично-патріотичних кандидатів проголосувало 30-35% виборців. Додам до цього, що й ті, хто голосував за Кравчука, не конче підтримували б комуністичних кандидатів на виборах до Верховної Ради. Комуністам не вдалося навіть висунути свого кандидата на президента: ні О. Мороз, ні С. Гуренко не змогли набрати гарантійних 100.000 голосів. Це яскраве свідчення того, що в разі перевиборів Верховної Ради й місцевих рад співвідношення сил у них змінилося б на користь самостійницьких сил. 40% місць без сумніву здобули б патріоти. Разом з патріотами у таборі Кравчука, це б становило солідну самостійницьку більшість у парламенті та в багатьох місцевих радах.

Річ ясна, що могли б бути неприємні сюрпризи і в таборі опозиції — не всіх опозиційних депутатів було б переобрано. Чому?

На виборах 1990 р. ціла низка радикальних патріотичних сил бойкотувала вибори, як вибори у колоніальній державі. Тепер же, після проголошення незалежності, ці сили брали б участь у виборах і виставляли б своїх кандидатів. У такій ситуації деякі сьогоднішні депутати могли б утратити свої депутатські крісла, дарма що загальна кількість патріотичних депутатів зросла б. Побожування такої розв'язки і зупинило, на мою думку, деяких депутатів від домагання перевиборів.

Л. Кравчук та його оточення і собі побоювалися зміни співвідношення сил у парламенті і не хотіли перевиборів, сподіваючись, що з наявним парламентом їм легше буде *протягнути* через Верховну Раду вигідну їм Конституцію України. Група Кравчука, безперечно, втратила б свій вплив у парламенті, тоді як справді самостійницькі сили здобули б більше місць. Але могли б помінятися обличчя серед самостійницьких депутатів. І це спинило провід опозиційних депутатів від домагання перевиборів. Іншими словами, особисті інтереси депутатів взяли гору над інтересами всенаріональними. До чого веде примат особистих інтересів, відомо з історії. Та зрештою, вже зараз видно наслідки такої практики.

У разі перевиборів, Верховна Рада Криму не мала б нинішнього партokratичного складу, бо 54% кримчан, що голосували за незалежність України, обрали б зовсім іншу Верховну Раду, де такі *лідери*, як Багров і Мешков не пройшли б, а якби пройшли, то не мали б за собою більшості.

Якби було проведено перевибори, то кримського питання у тій формі, в якій воно існує сьогодні, не існувало б. Таким чином, зберігаючи свої місця в парламенті, опозиція губила дещо значно важливіше.

Отже, закономірність, засвідчена історією, ще раз виявила себе: хто дбає за свої приватні або вузько-групові інтереси, занедбує інтереси національні.

Ігнорування перевиборів в Україні, викликане, як мені здається, міркуваннями суто приватними, завдало шкоди загальнонаціональним інтересам.

Історія, як бачимо, повторюється.

Присвята

Марія ЯКІВЧУК

«НАРОДЕ МІЙ, ПРИЙМИ МОЇ ПЛАЧІ» (До першої річниці смерті поета)

Майже 62 роки повнилося невольницькими плачами серце Зіновія Красівського. Він був іскрою, що запалювала цілі вогнища, і від неї загорялися всі, кого вона осявала.

«Зіновій Красівський був вродженим політичним діячем, політичним в'язнем, невидимим поетом. . . Як і ледь не кожний поет-дисидент, Зіновій Красівський теж міг би слідом за Шевченком повторити, що його життя є частиною історії рідного народу. Він запізнав і люті сталінські переслідування, і всі форми і види брежнєвських катівень — тюрми, табори, етапи, заслання, психушки. І пройшов усі кола пекла розвинутого соціалізму не з мовчазним спротивом і не з героїчною саморежисурою, а з природними тихими і спокійними словами. Він промовляв їх без олімпійського патосу, але й не пошепки, багатозначно пальцем вказуючи на стелю чи стіну, мовляв, підслуховують, а тоном звичайно свого вродженого баритону: «Я за Соборну, Самостійну Українську Державу». І в цій зрівноваженості поведінки і чину Зіновія Красівського проявлялася не його оригінальність чи винятковість, а його святий обов'язок перед Україною», — писав про свого побратима поет-дисидент Михайло Осадчий в праці «Літературне дисидентство».

Через все своє життя і творчість (збірки «Невольницькі плачі», «Тріумф Сатани», публіцистичні твори) він проніс ідеали гуманізму, патріотизму, демократії і зберіг вірність цим ідеалам до кінця. Бо «хто видержить до кінця, — сказав Христос, — той спасеться».

«Я зазнав немало втрат, і в особистому, і на політичних перехрестях. Мене арештували в 49-му, у 67-му, у 80-му. . . Якщо позбирати все докупи, то набирається 26 років. Половина людського віку. А в мене чи не весь вік, бой на волі я не виходив з трибу.

Так, я зазнав багато втрат. Але що це все значить проти того діявольського почуття людської гордості, яке я маю від пережитого.

«Я плакав хіба в «Невольницьких плачах»! Я боявся хіба що розминутися з честю! Я ніколи нікому не свідчив! Я за всі терміни не написав своїм катом ні одної заяви! Я був завжди й понині гордий з того, що я український націоналіст».

Ці — карбовані болем рядки — найвищий злет і вияв саможертвості в ім'я великої ідеї. Красівський не знав вагань, сумнівів і страху в боротьбі за втілення свого найвищого ідеалу в образі Самостійної Соборної Української Держави.

Почуття вселюдської гуманності і високого релігійно-містичного прозріння пронизує ряд його віршів.

Часом на дні свідомості зблискує безцінний скарб — пісня і молитва матері:

*«Мене вже більше серце не болить,
А тільки тисне в грудях, наче камінь,
Здається зараз біль той закричить,
Як перед смертю, мамо!*

«Ще як у грудні 1945 року батько з мамою зняли зі стіни образ і поблагословили нас, тоді чотирьох братів, своїх синів, на священну боротьбу за волю України, так до сьогоднішнього дня я не ступив кроку вбік...», — писав Зіновій Красівський. Лише глибоке усвідомлення своєї місії на землі здатне утримувати людину в душевній гармонії з собою і оточенням за таких нелюдських умов.

*Віднині і довіку слава тим,
Хто сам себе в двобою переміг
І замість під периною лягти,
На полі бою за свободу ліг.*

Хтось з великих сказав, що нація живе тільки тоді, коли може родити героїв; нація умирає, коли нема кому за неї вмерти. Зіновій Красівський був одним з таких героїв. Будьмо ж гідні його пам'яті і в річницю поетової смерті, і назавжди.

(Зі сторінок «Галичина» з 19.9.1992)

Марія БАЗЕЛЮК

«БУДЕШ, БАТЬКУ, ПАНУВАТИ!...»

24 серпня, в річницю проголошення Акту незалежності України, у Львові врочисто відкрито пам'ятник Великому Кобзареві

Апотеозом святкування першої річниці незалежності України стала подія, якої Львів і львів'яни чекали століття. 24 серпня на проспекті Свободи урочисто відкрито пам'ятник генієві українського народу Тарасові Шевченку. Сотні тисяч львів'ян і гостей заповнили проспекти і вулиці міста, аби взяти участь у величному акті. Урочистості розпочалися Акафистом до Богоматері.

Мітинг з цієї нагоди відкрив голова Львівського міськвиконкому Василь Шпіцер.

«Довгожданим для львів'ян став день 15 травня 1991 року, коли освячувалося місце будівництва пам'ятника», — сказав мер міста. «Згодом з об'єднанням «Укрреставрація було укладено договори на монтаж гранітної частини, а з представниками кар'єрів Житомирської області досягнуто домовленості на поставку граніту».

Василь Шпіцер подякував керівникам і робітникам будівельного управління №584 тресту «Укрбурвод», який очолює Йосип Бандирський, Київської реставраційної майстерні, Львівського міжобласного спеціалізованого науково-реставраційного проектно-виробничого управління, будівельного управління №54, РБУ-1, Львівського каменобробного заводу, будівельного управління №850 тресту «Київшляхбуд», науково-виробничої фірми «Арніка» і іншим.

Згадали в цей святковий день фундаторів і організаторів Фонду спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в нашому місті. Ще у 1981 році нині покійний слюсар Михайло Нікельський вніс на спорудження пам'ятника всі свої заощадження — понад 4 тисячі карбованців. При облас-

ній організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури був відкритий рахунок Фонду спорудження пам'ятника Кобзареві у Львові. З величезним ентузіазмом сприйняли українські патріоти цей заклик. До 1988 року на рахунок вже було понад 420 тисяч карбованців, а всього зібрано понад 568 тисяч карбованців. Тисячі громадян, учні і студенти, пенсіонери, трудові колективи і творчі спілки, віруючі всіх конфесій прилучилися до спорудження пам'ятника.

«Сьогодні на титанічну постать Кобзаря ми дивимось оновленим поглядом, чітко вбачаючи нерозривність ідеї поета-пророка з сьогоднішніми наболілими проблемами суверенної України», — сказав на закінчення Василь Шпіцер. — Саме в цьому контексті бачив Тараса наш львівський поет Богдан Стельмах, який у непрості часи боротьби за пам'ятник і його місце у Львові посіяв у наших душах зерно надії, що геній українського письменства буде у Львові і буде саме тут, у центрі міста.

Пам'ять повертає нас до давніх часів, коли компартійники хотіли «за-нати» Шевченка то на вали, то на околицю. Але тоді прозвучав голос поета:

*«В місті лицарів, храмів, музеїв,
В кафедральній столиці Івана Франка,
Де знайшли п'єдестали Міцкевич і Ленін,
Всіх вражає Шевченка відсутність гірка.
Скільки чекати? Несім свої квіти
На проспект, де камінні чужинці стоять,
І між ними, мужі, і жіноцтво, і діти,
Відвоюймо поетові нашому п'ядь...»*

І люди понесли квіти до місця, де нині постав Кобзар. . . Поки що відкрито лише фігуру комплексу пам'ятника Тарасові Шевченку. Її відлито в Аргентині стараннями української діаспори та організатора робіт Василя Іваницького, який також виступив на мітингу. Автори пам'ятника — львів'яни, брати Володимир та Андрій Сухорські.

Дух Шевченка завжди жив у Львові, в Галичині. Через рік по його смерті в усіх українських греко-католицьких церквах було відправлено панахиду по Шевченкові.

«У 1873 році організовано 'Наукове товариство імені Шевченка', — сказав у промові на мітингу народний депутат України Михайло Косів, — «і саме воно стало українською духовою науковою академією. Шевченка знали у Львові відразу ж після виходу 'Кобзаря'. Представники 'Русалки Дністрової' Маркіян Шашкевич — будитель національної свідомості Галичини знав твори Шевченка, як і Шевченко знав 'Русалку Дністрову'. І так піднімалися в піднебесся української духовости два могутні крила України Наддністрянської і України Наддніпрянської».

Землю з батьківщини Тараса Шевченка привезла його родичка по братові Йосипу, солістка капелі «Думка» Валентина Іваненко. Слова шани і вдячності Великому Кобзареві виголосили голова Львівської обласної Ради народних депутатів Микола Горинь, відомий політолог Валентин Мороз, лавреат Державної премії України імені Тараса Шевченка Ігор Калинець, заступник представника Президента по Львівській області Юрій Зима та інші.

Тепер Львів має свій духовий центр. Віднині він став повноправним українським містом, навічно прийнявши на свій майдан пам'ятник Великому Українцеві.

Вклонімося Йому.

З листів до Редакції

Шановна Редакціє «Визвольного Шляху»!

Дякую Вам за опублікування некролога про проф. В. Янева у 3 числі Вашого журналу.

Нині висилаю Вам свою, може незвичну, критику на щойно опубліковану поему про вигаданий «героїзм» дивізії СС «Галичина»*. Історичні твори і справді не можна базувати на неправді, а ця зараза епідемією поширюється в українській літературі. Колишні комуністичні «соцреалісти» в намаганні стати демократами й поступовцями видумують неймовірні історії, якими деформують правду.

На один із таких випадків я звернув увагу.

Микола Мушинка

3.8.1992, Пряшів

Слава Ісусу Христу!

Вельмишановний Пане Редакторе!

Вже отримав 5 чисел Вашого місячника. Велике, закарпатське, спасибі!

Це дійсно місячник для всіх. Він дійсно служить тільки інтересам українського народу, як Ви підкреслюєте. У нас на Закарпатті, а особливо в Ужгороді, не тільки я читаю Ваш журнал, але в мене позичають для знайомства і письменники нашого краю, і особи, які хочуть знати правду про історію українського народу.

Як тільки я отримав перші примірники місячника, як бачите, я зразу поставив перед собою мету: розповісти закарпатським українцям про нього. Обласна крайова газета «Новини Закарпаття» в ч. від 13 серпня ц. р. надрукувала мій невеликий огляд про рецензовані видання, але я маю намір і в дальшому популяризувати Ваш місячник. До вщодоби мені стали матеріали Івана Вергуна «Берестейська унія в історичному наświetленні», рецензія д-ра Мар'яна Ковальського на «писанину» Павла Роберта Магоція та інші.

Ваші публікації — для мене надхнення. Мені 70 років. Важко живеться на схилі життя. З усіх інформацій Вам усе відомо.

Дякую за увагу. Хай Всевишній всіх Вас благословить, дасть Вам багато творчих успіхів у благородній справі, міцного здоров'я.

З повагою,

Василь Іваньо
пенсіонер

м. Ужгород, 25 серпня 1992 р.

* Згадана в листі критика надрукована в 10-му числі «В.Ш.» — Редакція.

Дорога Пані Редактор!

Щиро вдячна за Вашого листа. Дякую, що Ви підтримуєте мене як поета. З Вашої легкої руки і тут мене почали публікувати частіше. Ось у липні була чимала публікація в «Літературній Україні». Все те добре, але ж, але... Вам, мабуть, і звідти добре видно, як воно тут «на нашій, не своїй землі». У Харкові, як ніколи, премогутній натиск шовінізму. Маючи в руках всі структури старої влади, вони тепер приватизують усе, включаючи людські душі. Мають навкруг жовто-блакитні прапори, українські гасла, а реально ледь не всім заправляють шовіністи. Коли піднімалися перші хвилі українського відродження, картина була оптимістичніша. Люди симпатизували нам, нас ніс угору ентузіазм, «вони» були якийсь час досить розгублені. А зараз наш «рідний» уряд має природну недовіру (це в кращому випадку), ми відсунуті, ослаблені, роз'єднані. «Вони» ж перегрупувалися, зміцніли, награвували все, що змогли... А втім є речі абсолютні, ніщо захланне над ними не має влади. Ці зрушення ще зовні малопомітні, але Бог дасть — і вони наберуть сили. Одним таким паростком справді українського є в Харкові гуманітарно-економічний ліцей (колишня українсько-німецька школа). Директор цього ліцею Чорновіл-Ткаченко Раїса Іванівна знає, що робить. Вони мають непогані контакти в Німеччині, та хотіли б їх мати і в Англії. Це може бути не тільки українська молодь, а й англійська. В ліцеї вивчають дві мови: німецьку з першої кляси, англійську — здається, з 8-ої. Чи не могли б Ви, або хтось інший, допомогти нам?

Радію, що «ВШ» перебереться на Україну, але як жаль, що не до Харкова! Сюди б треба наші сили! А то нас тут жменя живих і напівживих, а проти нас тьма... Бажаю Вам здоров'я і щастя.

З повагою і любов'ю,

Олександра Ковальова

28.8.1992

Вельмишановний Пане Редактор!

... Те, що Ваш журнал переходить в Україну, не знаю чи радіти, чи сумувати. Хіба переносите туди тому, що тут зменшується тираж, бож в Україні гірше з папером. Чи буде літера «І», коли перенесете журнал в Україну? Чомусь тепер там друкують прізвища Федорів-ФедорІва. Хіба в прізвищах немає чергування? Це щось нове! Тоді треба прізвище Ніс у родовому відмінкові писати *Ніса*? Раджу повести боротьбу проти русизмів такого типу, як «достовірний» (вірогідний), дідУ, чоловікУ, батькУ, замість дідові, батькові, чоловікові, Іванові Франкові, Тарасові Шевченкові, а не Тарасу Шевченку, як це читаємо в Україні. А русифікатори — це мої найбільші вороги ще з дому.

Там нібито не роблять тепер змін у мові тому, що є важливіші справи, щоб не дратувати тих, що звикли до теперішнього правопису й русизмів.

Ще питання: чи варто тепер переносити Ваш журнал в Україну, коли там тепер криза й безладдя з грішми? До того ж там є і «Дзвін», і «Літопис Червоної калини», та й інші журнали, а тут не лишиться, крім газет, нічого.

Із щирою пошаною,

Д. Нитченко

8.9.1992

Слава Всевишньому! Україні Слава!
Шановна Редакціє!

Кожен Ваш лист — це для мене велике свято. Я навіть дивуюся, бо жадна місцева редакція мені такої уваги не приділяла. Надсилаю вам мою поему-думу «Анатема» — не для того, щоб Ви її надрукували в своєму часописі, а для того, щоб вона не пропала, бо я вже похилого віку і може бути кінцева зупинка. Однак, ще хочу намалювати Вам портрет Нашого Великого Батька Тараса. А щоб Ви мали про мене уяву, надсилаю Вам моє давнє фото.

З найбільшою приязню та повагою, Ваш

М. Сарма-Соколовський

5 вересня, року Божого 1992 р.



Від Редакції:

Підготовляючись до перенесення журналу «Визвольний Шлях» в Україну, Видавець і Редакція якраз мають на увазі його ідейно-політичний і науково-літературний напрям, а рівночасно і мовно-правописні засади,

які панували в УССР до приблизно 1930-31 років і яких притримувались усі українські наукові установи, видавництва і редакції, що працювали на землях України поза УССР до кінця Другої світової війни, а пізніше в західній діаспорі. Віримо, що обидва ці питання можна буде забезпечити за журналом на майбутнє.

Основна причина переходу з нашим журналом в Україну — це завдання довести його згідно з його дотеперішнім націоналістично-державницьким напрямком до найширших читачьких кіл, не перериваючи співпраці з дотеперішньою і теперішньою автурою в діаспорі, і з його довголітніми передплатниками в діаспорі.

Слава Ісусу Христу!

Дорогі Брати і Сестри в Англії!

Звертаємося до Вас, громада греко-католиків с. Розворяни в Україні.

Село наше мале, бідне. Ми добудовуємо церкву, яку почали будувати в 1936 р. Вже зробили все, але треба закінчити Іконостас і підлогу. Загорода і дзвіниця потрібні, і в церкві голі стіни. Ми нічого не маємо і трудні тепер часи.

Дорогі в Христі! Допоможіть нам чим зможете: чи фелон, чи матеріял на фелон. Ви знаєте самі що потрібне, як нічого нема: навіть книг. Благаємо помочі!

З повагою до Вас,

*Громада греко-католиків с. Розворяни,
Львівської обл., Золочівського р-ну
Підписи 13-ти парохіян*

Вельмишановні Панове!

Замість квітів на свіжу могилу бл. пам. Дарії Савків, довголітньої голови Гуртка ОУЖ в Аштоні, яка несподівано відійшла у вічність 16.10.1992 року, пересилаємо ф.10.00 на пресовий фонд журналу «Визвольний Шлях» і просимо помістити на сторінці жертводавців Вашого журналу.

Остаємось з висловами глибокої пошани до Вас,

Родина Венґер з Аштону

21.10.1992 р.

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*“Schlach Peremohy”
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06.*

Чикаго і околиця:

*Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656.*

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.
